

વહાલાં

R. N. 76.

નો

વિયોગ.

લખનાર:

નોશાકરી ખીલાં.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૮૦૧ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ વહાલાં નો મિયોગ

વિષય A ૮૪૫૪

વાહલાંનો વિયોગ

અને

દુઃખી જીવરોને દિલાસો.

લખનાર—

મીસ પીલાં લીખાજી મકાતી.

(“નોશાકરી પીલાં”)

તે

“સુખની શોધ” “જીવદયા અને માંસ ખાવાની મનાઈ” “હિરાનો હાર”

“પ્રાણીઓનું પાલન” વિગેરેનો કતા.

આવૃત્તી પહેલી.]

[સને ૧૯૨૬.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૩૮૦૬

અર્પણ પત્રીકા

સાહિત્ય સાગરમાં

મને

તરતી મુકનાર મારા જ્ઞાતા બુબ્બેર્ગ ભાઈજી
શેઠ મહેરજીભાઈ પાહલનજી માદન (જે. પી.)ની
મારા પ્રત્યેની તેમની અથાગ મહેરબાની

ની સેવામાં

મારા તરફનું આ પાંચમું પુસ્તક તેમનાજ નામને
આભાર સહિત અર્પણ કરૂ છું.

“ નોશાકરીખીલાં ”

કર્તા

મિસ પીલાં બ. મુકાતી (નોશાકરી પીલાં)

બારયા વૌડ - નવસારી •

મનચેરશા બલબાઈ દાવરે

પોતાના એલન પ્રીનટીંગ પ્રેસ

નં. ૧૦, મીલીતરી સ્કવેર લેન, મેહોજ સ્ટ્રીટ, કોટ,

મુંબઈ મધે

છાપી તથા પ્રગત કીધી છે.

સાંકળ્યું.

પાનું.

આરંભ	૧
મનુષ્યના શરીરનું બંધારણ	૭
મોતની વ્યાખ્યા, અને ચીનવદ પુણ્યનું અલંકારીક ખ્યાન...				૧૩
મોત માટે રડી શું કરશો ?	૧૮
After this life-what ?	૪૦
વાહલાનું મરણ અને આપણી માહેતમ...			...	૫૦
મરણ પછીની માહેતમ, તે માટેના કેટલાક દિલાસા પત્ર...				૫૯
મોત માટેનું સામાન્ય મત	૬૫
મરહુમની ભલી યાદ કેમ ગુજરવી જોઈએ ?			...	૭૦
મરહુમ વહાલાંની ભલી યાદથી તેનાં જીવતાં ખેશીને થતો ફાયદો	૭૩
આંખણાં મરહુમ વહાલાંઓની યાદ કાજે આપણે શું કરવું જોઈએ ?	૭૯
અહેસ્તમાં કેવાં મનુષ્યો જઈ શકે ?	૮૬
પુનર્જન્મ, યાને મરણ પછીના અવતાર બાબે લાલના ને આગલા વિદ્વાનોના મતો	૮૯
આત્માની અમર્ગી	૯૬
લખ્યા લેખ—મીટાડવા મુશ્કેલ	૧૦૬
મોતની પળ !	૧૧૨
વહાલાં સાથ વાતચીત	૧૧૮
ભુત દાકણની હસ્તી	૧૧૯

			પાત્ર.
સાયન્સનાં હાલનાં સિધ્ધાંતો	૧૧૯
માનવીનો આત્મા એ શું છે?	૧૨૧
શરીર, જીંદગી અને આત્મા	૧૨૨
જડવાદ અથવા મેટીરીએલીઝમ	૧૨૩
આત્મવાદ અથવા સ્પીરીટ્યુએલીઝમ	૧૨૩
મરણ પછી આત્માનું શું થતું હશે?	૧૨૫
મીનોર્ષ જ્ઞાનમાંથી સંદેશા મોકલવાની રીતો		...	૧૨૭
મદદનીશ રહે।	૧૨૮
રેમન્ડનો બીજો સંદેશો	૧૨૯

દીબાચો.

(લખનાર—કચ્છસરો અર્દશીર ફીટર.)

“ Remove from the mind the belief of a future existence and hope of immortality; and religion becomes a shadow, life a dream, and the approach of death—a scene of darkness and despair.....”

યાને—ભવિષ્યની જીંદગી અને અમર્ગીની આશ્વાતુ યકીન જે તમારા મગજમાંથી કાઢી નાંખશો; તો મજહૂબ એક છાયા સમાન (નકામે) માલમ પડશે, જીંદગી એક સ્વપ્ન જેવી લાગશે, અને મોહોતનો વખત, એક અંધારો અને નિરાશી ઉપજાવનારો ખનાવ માલમ પડશે.....

પુખ્ત અભિયાસ પછી લખેલા ઉપલા સોનેરી વાક્યો, જે એક વિદ્વાને વર્ષો પછીનાં અભિયાસનાં પરિણામમાં લખ્યા છે; તેને લંબાણ-થી સરેહ સાથ સમજાવવાની ગોયા કેશીશતુ પરિણામ આ “ બહાલાંનો વિયોગ ” નું પુસ્તક છે.

“ બહાલાંનો વિયોગ ” નાં નામ ઉપરથી આપણને જે શબ્દો— “ બહાલાં ” અને “ વિયોગ ” વચ્ચેનો ન તુટે તેવો ધાડો સંબંધ માલમ પડી આવે છે. વિયોગ જે “ બહાલાં ” હોય તેઓ માટેજ થાય છે, એટલે “ વિયોગ ” શબ્દમાંજ “ બહાલું ” પણ સમાઈ જાય છે. આ પુસ્તકમાં “ વિયોગ ” શબ્દ મોહોત—જે આ હાદમંદ દુન્યામાં ઈનશ્વાન જાતને સૌથી ઝાલીમ દુઃખ કે આફત ગણાય છે તેના સંબંધમાં ચાલું વાપરેલો છે.

“ મોહોત ” શબ્દ માણસજાત તરફથી તેઓની આત્મિક કે માનસિક સ્થિતી (development) ને અનુસરતી સમજમાં વપરાયેલો માલમ પડે છે:—દાખલા તરીકે (૧) સામાન્ય રીતે મોહોત ઈનશ્વાન

જાતને એક લયાનક ખ્યાલ આપનારો લયભીત શબ્દ છે; જ્યારે (૨) શારીરીક કે માનસિક વ્યાધીથી પીડાતા કે કંટાળેલા મનુષ્યોને તે એક ખુશકારક ખ્યાલ છે, કે તેનાં આવવાથી તેઓની વ્યાધી કે ન ખમાતી આફતોનો છેડો આવશે; જ્યારે (૩) અશો યાને પરેઝગાર ઇનિશ્ચાનો આ શબ્દ ફક્ત પોતાનાં ફરોહરની અમર્ગ હસ્તીમાં થનારો એક કુદરતનો “ફેરફાર” માનેછે (યાને અમર્ગ આત્માં આ માસ, લોહીના બદનમાનાં પોતાનાં બંદ માંથી નીકલી જાય છે.), અને તે માટે સદા શાંત મનથી તેને તાબે થવા તૈયારજ છે.

ઉપર જણાવેલા ૩ વર્ગનાં મનુષ્યોમાં આપણે જાણ્યે છીએ કે પહેલા વર્ગમાં મનુષ્યોનો લગભગ પોણા ઉપર ભાગ સમાધિ જાય છે, માટે તે સ્થિતિમાં મગજ અને અંતઃકરણની ઉપલી સ્થિતિ પોતાનાં “બહાલાઓનાં” મરણથી શી થાય છે તે ટુંકમાં તપાસીશું.

૧

છેલ્લી મહાન લડાઈમાં લાખો ખીલતા આશાનાં, દુન્યાની વૃધિમાં આગેવાન હિસ્સો આપે એવા જવાંમર્દો માર્યા ગયા; જેનાં પરિણામમાં તેઓ પાછલું રહી ગયલા માત-પિતા, ધણીયાણી, બાલ-બચાં, ભાઈ-બહેનો કે મિત્રો વગેરેને ભારે સંતાપ, ખોટ અને દુઃખમાં ગીરફતાર કરી ગયા. આ કમનશીબ દુઃખીઓનો “બહાલાઓનો” વિયોગનો ખ્યાલ તો જેઓ તેઓનાં સમાગમમાં આવે અને લાખો કુટુંબમાંનાં એકેક કુટુંબમાં જઈ, એક સંતાપ અને વિયોગથી ગાંડી બનેલી વીધવા ધણીયાણી, કે વર્ષો સુધી લોહીનું પાણી કરી મોટા કરેલા બેટાને ધડપણમાં ખોહી બેસવા માટે માતપિતાનો ગમ અને કકલાટ; કે જન્મથી સાથે ઉધરેલા ભાઈ બેહનોનું જુદાઈનું દુઃખ કે માર્યા ગયલા પિતા માટે નાના બાલકોનો તવલાત, કે જાની દોસ્તનો જીગરનો જખમ, એ સર્વ નજરે જોય તોજ પછી લાખો માર્યા ગયલા જવાનોનાં ઝાલીમ મોહોતથી, દુન્યામાં કેટલા કરોડો જીવતા ઇનિશ્ચાનો પોતાના ઉપર બહાલાનાં વિયોગ નું દુઃખ હોરી લે છે તેનો ખ્યાલ કરી શકેછે, અને આ બાબતની મહત્વતાનું તોલ કાઢી શકેછે. મોહોતથી આવેલી આફતોનો જખમ ફક્ત બે ચીજોથી રૂઝ આવે છે,—જે કે તે જખમનો દાગ કદીપણ નાબુદ થતો નથી, યાને આફત જોકે તેનું વીખ ખોહી દેય છે, છતાં તે

જીગરમાં સદા કોતરાઈજ રહે છે. યાને તે એ ચીજો જે દયાલુ કીરતારે ઇનશાન માટે દીલાસાથી બક્ષી છે તે:—

(૧) વખત; અને

(૨) મરણ પછીના હાલત બાબેનું જ્ઞાન છે.

વખત—આહ! મોહોતથી વહાલાનાં વિયોગ થવેથી તવળતા ઇનશાનનાં દુઃખનાં દર્યાવને પ્યારાઓની લાગણીભરી યાદગારીનાં નરમ આંસુઓથી તે સ્થીર બનાવે છે; ઓચીંતા કવખતનાં મોહોતનાં જખમની ભંયકરતા, ચાલુ ને ચાલુ બંદગીથી શાંત વિચારોથી નીકળી જઇ તેને પોતાની સરજતને તાબેદારીથી શરણ કરતો તે બનાવે છે.

ખાકી મરણ પછીની હાલતનું જ્ઞાન—ઇનશાનનાં મોહોતની જુદાઈથી જખમાયલા જીગરને જે હાલનાં ઝમાનામાં લાંબા વખત સુધી જખમ રૂઝવા માટે ખોટી રહેવા ન ચહાતા અધીરા ઉતાવળ્યા ઇનશાનને દીલાસો આપનાર હોય તો આ કીસમનું જ્ઞાન છે. છેલ્લી લડાઇમાં માર્યા ગયલા અનેક આતમિક કે માનસિક બળમાં આગળ વધેલા ઇનશાનોનાં આત્માઓને તે દાદગરેં કરોડો ઇનશાનોનાં સંતાપ અને વિયોગથી તવળતાં—જલતાં—કકલતાં જીગરોને રાહત આપવા યાને દીલાસો દેવા માટે, આ ખાકી જેહાનમાં ખુદાઈ ઇનશાદ, મીનોઇ જેહાન, ફરોહરની અમગી વગેરે બાબતનાં સંદેશા મોકલવાં માટે દયાથી પરવાનગી આપી હતી, અને જેની બરકકતથી—યાને તે કીરતારની ઇનશાન જાત તરફની અપાર દયાથીજ—, વિયોગમાં જળતા અનેક આત્માઓને દિલાસો અને રાહત મળ્યાં હતાં. હમણા ઝડપી સુધારા વધારા માટેનાં કાર્યોનાં ઝમાનો છે, અને ખાસ કરી યુરોપ અને અમેરિકાના તે માટે બહુ જાણીતાં છે, તેવા મુંલકોમાં વસ્તા માણસો પણ ગોયા “અધીરા” ખવાસનાં અને લાંબા વખત સુધી ધીરજ ધરાવનારા ન હોય તેવા બન્યા છે, તેથીજ તેવા મનુષ્યો માટે મરણ પછીની હાલતનું જ્ઞાન બહુ રાહત આપનારું થઇ પડ્યું છે; કારણ “વખત” રૂપી મલમ પોતે લાંબી મુદત પછીજ જખમાયેલા આત્માઓને રૂઝ લાવવાની શક્તિ ધરાવે છે. મરણ પછીની હાલત બાબેનું જ્ઞાન મેળવવાની મોટી જાગૃતિ પશ્ચીમનાં મુંલકોમાં હાલ થઇ રહી છે, અને જે હજારો વર્ષની વાત ઉપર લખાયું હતું, તેને ખરું

પડતું આજે પુરવાર થયું છે. આપણે જાણ્યે છીએ કે તકલીદી દુન્યાવી સુખ માટેનાં સુધારા તરફ સદા શાંત બેદરકારીથી જોતું પૂર્વ-આત્મિક યાને રહાની જ્ઞાન અને શોધખોળ માટે જમાનાઓથી જાણીતું છે, અને તેને બરના ચોકસ ક્રિયાકામો અને ભણતરો પૂર્વનાં મહાન પેગમ્બરો કે અશો નરોએ રચ્યાં છે, જેની મતલબ જેમ પેલી જેહાનમાં ગયલા ફરોહરોની ખુશતુદી અને શાંતી માટેની છે, તેમ ખુદ પેલી દુન્યામાં જન્મા માટે સજવાર યાને હયાતી ધરાવતા ઇનસાનો બાબમાં પણ ફાયદાકારક નીવડવાની છે.

આ અગત્યની બાબત જે પશ્ચીમનાં જડવાદીઓ અને તેનાં શીક્ષણ કે અસર હેઠળ આવેલા પૂર્વમાં વસ્તા કેટલાક ઇનસાનો, જેઓ થોડા વર્ષની વાત ઉપર હસી કાઢતા હતા, અને ગોયા જમાના થયા ક્રિયાકામો અને માંત્રો બનાવી ગયલા અશો નરોની મશકરી કરતા હતા, તેઓમાંનાં કેટલાક ખુદલા જીગરથી આ જેહાનની પેલી તરફની હસ્તી માટે અભિયાસ અને પ્રયોગો કરી તે બાબત હવે કબુલ કરે છે.

બીજી કામો બાબત ન બોલતાં ખુદ આપણી પારસી કામ બાબે બોલીશું. વારંવાર જરથોસ્તી ક્રિયાકામોની ખુલંદી અને એજમતી ખુબીઓ વિષે છાપાદારે જ્ઞામસામી તકરારો થાય છે. પણ જ્યારે ક્રિયાકામોની વિરૂધ લખનારાઓ સ્પીરીચ્યુએલીઝમની સચાઈઓ સ્વીકારે છે, અને રહેા તરફનાં સંઢેસામાં જ્યારે તે રહેા બંદગી કે ક્રિયાકામોથી તેઓની મીનોઈ વૃદ્ધીનાં કાર્યમાં તેઓને બહુ મદદ મળે છે એમ જણાવે છે, ત્યારે તેઓ શું જવાબ દેશે? જે જરથોસ્તીઓ પશ્ચીમની જદવાદી કેળવણીને પરીણામે ક્રિયાકામોની એજમતી અસરથી બેખબર હતા યા તે માનવા ના પાડતા હતા, તેઓ પણ પોતાના “બહાલાઓના વિચોચ” માં દીલાસો મેળવવાનાં સૌથી “ઝડપી” પગલાં કે સાધન તરીકે મરણ પછીની હાલતનું જ્ઞાન મેળવવાની તલબ કરતા જણાય છે, અને તે જ્ઞાનની રોશની મેળવ્યા પછી પોતાના પેગમ્બર અને અશો દસ્તુરોના કદીમ વખતમાં ક્રિયાકામો અને બંદગીની ઉમદા અસરો અને સચ્ચાઈ કબુલ કરે છે.

માણસની મરણ પછીની સુખી કે દુઃખી રહાની સ્થિતી બાબે આપણને એક સવાલ ખાસ તપાસવાનો છે અને તે કરણીનો કાયદો

છે. “ કરશો તેવું ભરશો ” યાને કે એક ધનશાનનાં લક્ષા કે ભુંડા કાર્યો નો બદલો મીનોઈમાં મળવાનો છે. કરને જો નો નિયમ આ જેહાનમાં કવચીતજ અમલમાં મુકાયલો જણાય છે. સ્પીતમા જરથુસ્ત્રે વારંવાર બાર મૂકી જણાવેલી “ કરણી તેવી પાર ઉતરણી ” નો સીદ્ધાંત કેટલો ખરો છે, તેનો પુરાવો પેલા જેહાનમાં ગયલા રૂહો આપણને ‘તે ખરો છે એમ જણાવે છે.

“ અરદાવીરાફ ” નામાંમાં લખ્યું છે કે દસ્તુર અરદા વીરાફ સાત દિવસ સુધી પોતાનું રવાન આ ખાકી બદનમાંથી કાઢી એકાત દાઈતી પહાડવાલા ચીનવત પુલ તરફ ગયા હતા, અને તે મુદત તેવણુ ગુજરેલાઓની દુન્યામાં ફરી ગુજરી હતી, અને પછી ૭ માં દિવસે ફરી તેવણનાં જીવ વગરનાં શરિરમાં તેવણનું રવાન દાખલ થયું હતું, અને પેલી જેહાનનો અહેવાલ જણાવ્યો હતો. તેવણ ખુલ્લી રીતે લલાને લલો અને ભુંડાને ભુંડો બદલો કરીતારનાં અચળ કાયદા મુજબ મળેછે તેનું વીગતવારે વર્ણન “ અરદાવીરાફ ” નામાંમાં કરેછે.

એટલે રૂહો બાબતનાં જ્ઞાન બાબેની હાલની મોટી જગૃતિમાં તે કરીતારનો એક મહાન સંદેસો ધનશાન માટે ખુલ્લો માલમ પડી આવે છે અને તે નિતીવાન અશો જીંદગી ગુજરવાને લગતો છે.

આ પુસ્તકમાં સમાવેલી બાબતો એટલી તો રસીક, કાંઈક રીતે ગુંચવાવનારી, પણ આકર્ષિત અને માણસની જીજ્ઞાસાને ખેંચાણુ કરનારી છે કે તેનો ટુંક દીખાચામાં ખ્યાલ આપવો મુશ્કેલ છે. પણ તેનો કાંઈક ખ્યાલ સરલ રીતે, સાદી સમજમાં ઉતરે તેમ આપવાની, આપણા જવાન બાનુ લેખક બહેન પીલાં બીખાજી મકાતીએ કાશેશ કરી છે, અને હું માનું છું કે તે કાશેશમાં તેવણુ ફતેહમંદ નીવડ્યાં છે. કલ્પીત વાર્તાઓ વાંચી જ્ઞાનમાં કાંઈ પણ વધારો કરવાની આશા તો રાખી ન શકાય, પણ આવાં ખુદાઈ જ્ઞાન અને સારી પવિત્ર જીજ્ઞાસા ઉશ્કેરનારા લખાણો વાંચવાથી ખચીતજ વાંચનારાને સંગીન ફાયદો હાંસેલ થાય છે એમાં શક નથી. જવાન બાનુઓ, એક સામાન્ય નીયમ તરીકે લાગણી ઉશ્કેરાય તેવી કલ્પીત વાર્તા કે તેવીજ સાધારણુ બાબતો લખવાની કે વાંચવાની વલણુ દેખાડે છે, તેમાં આ જવાન બાનુ લેખક

એક અપવાદ છે. અત્યાર આગમજ તેવણે લખેલી કેતાબોની બાબતો જ્ઞાનમાં વધારો કરનારી અને ધનજ્ઞાન જાતને કીરતાર તરફ દોરવનારી છે. આ બાબતુ લેખક ખચીતજ આપણી વખાણ અને ઉત્તેજનનેપાત્ર કરે છે.

સેવટે, માટે જણાવવું જોઈએ કે આ પુસ્તકમાં સમાવેલી બાબતો ઉપર જે વધુ સત્તાદાર અને વીગતવાર દીખાચો લખવાની જરૂર હોય તો તે કામ મારા જેવા નાચીઝ કરતા, મી. પેસ્તનજી મહાલક્ષ્મીવાલા મી. જેહાંગીર વીમાદલાલ, મી. ફરેદુન દાદાચાનજી મી. શો. મં. દેશાઈ કે મી. અર્દશીર ખીલીમોરીયાનું છે, પણ જ્યારે બેહેન પીલાં મકાતીએ મને અર્જ કરી એટલે મારી યથા શક્તિ મુજબ મેં ફર્જ બજાવી છે.

આ ટુંક દીખાચો ખતમ કરતાં, આ પુસ્તકનાં લખનાર બહેન પીલાં મકાતીને તેવણનાં પુસ્તકમાં એક ખામી છે તે બાબે મારે એક સુચના કરવી છે : પુસ્તકમાં સમાવેલી અનેક બાબતો તેવણે જે જે પુસ્તકોમાંથી લીધી હોય, તે પુસ્તક લખનારનું નામ, પુસ્તકનું નામ, તથા પાણાનું નંબરની નોંધ કુટનોટ તરીકે જરૂર આપવા જોઈએ છે, કે જેથી સ્પીરીચ્યુએલીઝમનાં તથા ખુદાઈ જ્ઞાનમાં વધારો કરવા ઇચ્છનાર એક અભિયાસી કે જીજ્ઞાસુને તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડે. હું આશા રાખું છું કે જ્યારે પણ ખીજ પુસ્તકો આવી બાબતનાં બાહેર પાડવાનાં સંજોગો થાય ત્યારે બહેન પીલાં મકાતી મારી આ જરૂરી સુચના ઉપર લક્ષ આપશે.

આ પુસ્તક છપાવી પ્રગટ કરનાર એલન પ્રેસનાં માલેક લાઈ મંનચેરશાહ જલલાઈ દાવરને ધન્યવાદ ઘટે છે કે તેવણે બેહેન મકાતીને આ પુસ્તક પ્રગટ કરવા માટે, યાને દુન્યાની રોશનીમાં લાવવા માટે એક જરથોસ્તી તરીકે સાફ ઉત્તેજન આપ્યું છે.

શરૌફ ખિલદીંગ,
ગ્રાંટ રોડ,
મુંબઈ તા. ૫-૯-૧૯૨૬. }

એ બોલ !

• ‘Life ! I know not what thou art
But know that thou and I must part.’

અહા મોત ! કેટલો ભયંકર શબ્દ છે? એનું નામજ સાંભળતા ગોયા આપણને કંપારી છુટે છે. માણસ બિછાણે પડે છે, અને છેલ્લાં બિછાણાએ પડતાજ એને યમદૂત ઉચ્ચકી લઇ ચાલ્યો જાય છે; એ બધાનો ભરમ શો હશે, એમ આપણે વારંવાર બોલીએ છીએ અને ઇચ્છીએ છીએ કે તે મહાન પરમેશ્વરે માણસને પેદા કરી વળી મારી શા કાજ સાફ નાખતો હશે? આવા આવા વિચારોથી આપણું મગજ વિચારના વમળમાં ઘસડાઇ જાય છે. શું મરી ગયેલાં સદાના જ જતાં રહે છે, તેઓ શું આપણને હવે ફરી મળશે નહિ? અરે-ભગવાને તે લલા આત્માને બોલાવી લેવા કરતાં એકાદ પાપીનેજ કાં નહિ યમદૂતને સ્વાધીન કીધો? આવા આવા અનેક વિચારો; એક માણસના મૃત્યુ પછી આપણને આવે છે, આ બાબદ પર ભારતમાં ઘણો પ્રચાર થયો નથી પરંતુ પશ્ચિમ ભણી તો આ બાબદ હવે એક સાધારણ જેવી થઈ પડી છે. માણસ કોણ છે-તે કેમ બન્યું છે-મરણ કેમ થાય છે અને શા સાફ મરી જાય છે-મરી જવા પછી આપણું શું થાય છે-અને આત્મા ફરી જન્મે છે કે નહિ? આવી અનેક ગુચવાડા ભર્યા પશ્તો હવે દિવાની જોટ જેવા ખુલ્લા થતા જાય છે; અને એ રીતે એક વારની જડવાદી પ્રજા, સાફ જ્ઞાન સમજતી થઇ છે. એ બાબદ પર ઘણાં પુસ્તકો લખાયાં છે.* જેનો અભ્યાસ કર્યા પછીજ આ

* મરણ સંબંધી વધુ જ્ઞાન મેળવવા નીચલાં પુસ્તકો વાંચવાં :—

- (1) Civilisation of the Eastern Iranians. Vol. 1
- (2) The other side of the death.
- (3) Whence and Whither.

આ પુસ્તક વાંચનારાંઓની ખીંદમતમાં રજુ કર્યું છે આજકાલ સ્વર્ગવાસીઓ સાથે સંદેશા ચલાવવાની વિદ્યા આગળ આવતી જાય છે. કેટલાક જડવાદીઓ આ થ્રીઅરીઓને માનતા નથી અને આજની સાયન્સને હસી કાઢે છે. પરંતુ આસરે એક દાયકાની જો હું વાત કરું તો તે દરમ્યાન ડો. રીચર્ડશન નામક પંકાએલા તખીએ આ બાબે ઘણી શોધ કરી હતી એમ જણાય છે. સંદેશા ચલાવાનું તો આદ્યે રહ્યું પરંતુ તે કરતાં બી આગળ પગલું ભરી આ ડો. રીચર્ડશન મરી ગએલાં ને જીવતાં કરવાની હેરતભરી વાત લખ બેઠો હતો. તેના લખવા મુજબ માણસના શરીરને, તે એક લેમ્પ માનતો હતો અને અંદર રહેલા આત્મા (Spirit)ને તેની જોટ માનતો હતો. તેની થ્રીઅરી એવી હતી કે જેમ એક ફાણસમાં ઓઇલ પુર થવાથી જોટ બળતી અટકી જાય છે પરંતુ પાછું ઓઇલ પુરવાથી સળગવા માંડે છે; તેમ જો માણસના શરીરમાં કૌકાદ જનવરનું ત્રાણું લોહીનું ઈનજેક કરી બીજી સાધડથી તેને ગરમી આપવામાં આવે તો મૃત્યુ શરીર સજીવન થાય. પરંતુ આ શોધમાં હજી કોઈ ફતેહ પામ્યું નથી. પાછલ આવતા વિજ્ઞાનિક જમાનામાં એ શોધ જણીતી થાય એ સમજી આપણે અન્યથા જરાએ થઇશું નહિ.

સર ઓર્લીવર લોડજનું નામ કાઢનેબી આજે અંજાણુ નથી. છેલ્લી અંગ્રેજ-જર્મન લડાઈ દરમ્યાન આ ગ્રહસ્થ પોતાના રેમન્ડ

-
- (4) The Dreams.
 - (5) Report of the Mysterious noise's at Hydesvill.
 - (6) Modern American Spiritcealism-a twenty years, Record of the communion between Eerth and world of Spirits.
 - (7) Modern spiritualism, its facts and fahati-cisms.
 - (8) Foot-falls on the boundary of Ano there world.
 - (9) The Missiney link in modern spiritualism.

નામક વાહલા પુત્રને ખોહી બેઠા હતા. આ કમનસીબ બનાવ પછી સર ઓર્લીવરનું લક્ષ પરલોકવાસી આત્મા સાથ વાતચીત કરવાના અપ્તા પર ખેંચાતાં એ ઉપરજ મંડ્યા રહ્યા. જેના પરીણામ તરીકે સ્વર્ગવાસીઓ સાથ સંદેશા ચલાવાના અખત્રાઓ આજે એક સાધારણ જેવી ધાત થઈ પડી છે. એવી બાબદો સમજાવતી ઘણી ચોપડીઓ આપણા ગુજર્ સાહિત્યમાં પડેલી છે.* પરંતુ તેમાંના મોટા ભાગ અંગ્રેજી ઉપરથી તરજુમો કરેલો હોઈ લોકોને ઝાઝી ઉઠેલી શક્તી નથી અને તેથી આજ લાંબો વખત થયાં મારો વિચાર તેવાં એક સરળ ગુજરાતી પુસ્તક લખવાનો હતો. આજે લગવાનની પરમ મહેરથી એ મારો વિચાર અમલમાં મુકાયો છે, એ જાણી માફ હૃદય હર્ષિત થયું છે. આ પુસ્તક પર ઘણી કહાંણીઓ વીતી છે. જે બધી વાત લખી હું વાંચનારાઓને કંટાળો નહીં આપું. પરંતુ મહેને જણાવા દેશો કે, આ પુસ્તક મેં મારી સૌથી પ્રથમ કાશીષ દાખલ લખ્યું હતું; પરંતુ એ બિચારી આજ સુધી પડી રહી હતી; પરંતુ જ્યારે એ લખાણ બહાર પાડવાનો મને મોકો મળ્યો ત્યારે એને જરા પાલીશ કર્યા છતાં ભુલો રહી જવા પામી હોય એ બનવા જોગ છે; માટે

* મરણ સંબંધી વધું વિગત જાણવા નીચલાં ગુજરાતી પુસ્તકો વાંચો :—

- (૧) અવતાર-મીસીસ બીજાંટનો તરજુમો.
- (૨) મરણ પછી માણસની હાલત-મરહુમ માણેકજી પાંડે.
- (૩) કર્મ અને કરણીનો કાયદો-કોટવાળ.
- (૪) કર્મ ફરેહુન કે. દાદાચાંનજી.
- (૫) મોતનો ભેદ (સચિત્ર) બહમન બનાજી.
- (૬) મોતનો ભેદ અને મરણ પછીની જરૂરી ક્રિયા-એક જરથોસ્તી.
- (૭) ભવિષ્યની જીદંગી-જીવણજી જ. મોદી.
- (૮) કર્મ-રા. દુલભરાય ઓઝા.
- (૯) ચંદ્રકાન્ત-ભાગ ૧, ૨.
- (૧૦) ખાતુ યાને સજીવન થએલો આશક (નવલકથા) જહાંગીરજી પટેલ (ગુલકામ).

સજ્જન વાંચકોએ આ ભુલો પર આંખ વિચારણા કરી અખાડા કરી જવા. દુઃખી સજ્જનોને તેમના સ્નેહીના મૃત્યુના ધા માં હું કોષક રીતે દિલાસો આપી શકુ એવી શુભ નેમથી આ પુસ્તક રચવામાં આવ્યું છે.

આપણામાં મોત વિષે ઘણાંજ સાંકડાં વિચારો છે. મોત શું છે, અને શા સારૂ મૃત્યુ આવે છે તેનાં ખરાં કારણો જાણ્યા સિવાય લોકો તેના શબ્દ ઉપર ચાલું માહેતમ વરસાવે છે; પરંતુ એટલું યાદ રાખજો કે, કુદ્રતની જગતમાં મોત અને જન્મ જેવું ખચ્ચીતજ કાંઈ નથી. જે કાંઈ સીનેમાંના પરડા મિસાલ ફેરફાર થયા કરે છે એ આપણી નાજુક આંખોને લીધેજ છે. ખરી રીતે જોતાં અવનિમાં નાશ કોષપણુ ચીજનો નથી. જે નાશ પામે છે, તે ફરી આવે છે. સદાકાળ માટે જીવંતી નથી. યમદૂત ક્યારે આવે પોતાની સંગાથે આપણને લઈ જશે, અને ફરી ભગવાન ક્યાં ખોખામાં જન્મખી 'આપશે એ આપણે જાણતાં નથી. દુનીઆં શું છે? તે એક શાળા છે. એ શાળામાં આપણે બધાં વિદ્યાર્થી દાખલ અભ્યાસ કરવા આવ્યાં છીએ. જેમના અભ્યાસ પુરા થાય છે તેઓ મિનોદ પ્રતિ કુચ કરે છે, અને વધું અભ્યાસ સારૂ ખીજ સ્વરૂપમાં પાછાં આવે છે. એમ છતાં 'અરે હજી મૃત્યુની પળને તો વાર છે'ના બેદરકાર શબ્દોથી આપણે માયાથી છુટા પડતાં નથી. નિશ્ચય માનજો કે એક દિવસે ઓચીંતાજ મરી જશે અને એક ઓચીંતા દિવસેજ તમે પાછાખી આવશો. પેલા સોનેરી શબ્દો યાદ રાખજો કે:—

“ We do not die we can not die—
We only change our state of life.
There is no death in God's wide world;
But one eternal scene of change.”

મોત અને તે ઉપર ચાલતી માહેતમ ઉપરજ આ પુસ્તકનો પાયો ચિણાયો છે; અને તે છતાંએ મારા આ મારા 'એ બોલ'માં પણ હું લખી શકુ એમ છે, પરંતુ આમ કરતાં બે રીતથી હું

સપડાઇ જાઉં છું. એક તો બધું ‘તાહેલું’ થઇ જવાનો સંભવ છે; જ્યારે બીજી મારી શુંચવણ આ પુસ્તકના પ્રસતાવના સંબંધી છે. પુસ્તક પર નુકતેચીની કરવાનું કામ મેં મારા ભલા મિત્ર કૈબુશરો અર્દીશીર શીટરને સ્વાધીન કરેલું હોય, જે હુંજ એ સંબંધી રાગડા તાણવા બેસુ તો તેમને અન્યાય થઇ જવાનો સંભવ છે. આથી હવે ટુંકમાંજ પટાવતા એક વધુ મહેરબાની મારે માંગી લેવી છે. આ પુસ્તકનો Foreward જાણીતા તવારીખી વાર્તા લખનાર અને ‘ઈરાન લીગ’ના ચંચળ સેક્રટરી બંધુ કૈબુશરો શીટરે ઘણીજ વિદ્વતાથી લખી આપ્યો છે: ના-એટલુંજ નહિ પણ કામની રોકાણો સાથે તેની પ્રુફે પણ સુધારી છે તે વડી તેમનો હું આ ટકે આભાર માનું છું. ભાષણ શીટર પોતાના ‘પ્રસતાવના’માં લખે છે કે એ કામ પોતાને સોંપવા કરતાં કોઇક બીજાને સોંપતે તો ઠીક! પરંતુ ભાષ કૈબુશરોને હું ખાત્રીથી જણાવું છું કે, એને જેટલો ઇન્સાફ પોતે લખેલા ગ્રહરથો આપતે તેટલોજ પોતેખી આપવામાં જરાખી પાછળ પડ્યા નથી. વળી ભાષ શીટરે મારી એક બીજી ભુલ તરફ જે ખુલાં મનથી ધ્યાન ખેંચ્યું છે કે, ‘પ્રુટનોટ’ બનતી તેમાં જે જે પુસ્તકોના અભયાસ મેં કર્યા હોય તેના નામ લખવાં. ખચ્ચીતજ આ બાબદ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે, અને તેથી આ સુચનાનો તાબડતોડ અમલ મેં કરી પણ દીધો છે, અને તેમ વાંચનારાઓ મારા આ ‘બે બોલ’માં આપેલી પ્રુટનોટ ઉપરથી જોઇ શકશે. વિશેષ આભારમાં મારા માનવંત મિત્ર તે એલન પ્રેસના માલેક ભાષ મંચેરશા જલભાષ દાવરનો ઉપકાર મારે ભુલી જવો જોઇતો નથી. પોતે પોતાનાં પ્રેસ દ્વારા મારાં આ પુસ્તકને છાપી બહાર રોશનીમાં લાવ્યા છે તે માટે હું તેમની આભારી છું. સેવટે આ પુસ્તકમાંથી જે કોઇનેખી દિલાશાનું એકબી ટીપુ મળશે તો હું મારી મહેનત સફળ થએલી માનીશ.-અસ્તું.

. લી૦

બાર્યા સ્ત્રીટ,
નવસારી તા. ૨૦-૯-૧૯૨૬ }

તમારી શુભેચ્છક,
“નાશાકરીખીલાં”

જહાલાંનો વિયોગ

અને

દુઃખી જગરોને દિલાસો.

આરંભ.

ખુદાતાલાની અદ્ભુત શક્તિનો ચમત્કાર મનુષ્ય જેમ જેમ જ્ઞાનમાં આગળ વધતાં જાય છે, તેમ તેમ જોઈ શકે છે. દિવસ પછી રાત, સુખ દુઃખ, અંધકાર પછી પ્રકાશ, જન્મ પછી મોત, ગરીબાઈ પછી તવંગરી, સુર્યનું ઉગવું ને અસ્ત પામવું, દૌલતની રેલ છેલ પછી ભિખારી સ્થિતિ—એમ અનુક્રમે કુદરતનો કારોબાર એક વહેતા ઝસ મિસાળ ચાલું, આજ કંઈ સદીઓની સદીઓ થઈ છતાં ચાલતો આવ્યો છે. એટલે આપણે જાણીએ છીએ કે આ ફાની જગના તખ્તા ઉપર હજારો લોકો જન્મે છે, અને હજારો બિચારા આશાવંત જીવડાંઓ મોત જેવી શાંત-મધુરી નિંદ્રાને પણ વશ થયા છે. ટુંકમાં એમ કહીએ તો ચાલે કે જેમ જગમાં ભલાઈ ને ભુંડાઈ સાથે ભેળાઈ એકમેક સાથ હરીફાઈ કરી રહી છે, તેમ આ જન્મને મોત ગોયા એક વેરી ભાઈઓ જેવા આજ અનાદિ કાળથી આ પૃથ્વી પર વસ્તા આવ્યા છે. એટલે જેણે જન્મ લીધો, તેણે એક દહાડે મરવાનુંજ આ તો લેખીત છે.

એ વિષે તમે માત્ર એકાંતમાં ખ્યાલ કરો, ને જે ઘડી સંસારી કામથી ફારેંગ થઈ મન મોકળુ કરી મનને પ્રશ્ન પુછો કે મોત શું છે, જન્મ આપી મોત નિપજવવાનો ઈશ્વરનો હેતુ શો છે? જો રોજ-બ-રોજ આ પ્રશ્નોથી મનને કંટાળો આપવામાં આપે તો અચ્ચીતજ રીતે ઘણું નહિ તો થોડુંખી મોતમાં સમાયલા ભરમ વિષે તમે જાણી શકશો!

આ જગત એ ગોયા એક મુસાફરખાનુ છે, કાંકે આપણે આપણું સ્વવતન—સ્વર્ગ છોડી અત્રે આ ફાની જગમાં માત્ર મુસાફરી કરવાં

આવ્યાં છીએ એટલે જ્યારે મોત રૂપી કાસદ આપણને તેડવા આવે ત્યારે તેને માન આપી જવું જોઈએ; નહિતર આપણે આપણો આપ-ધરિવરને એવકા થયેલા ગણાઈએ; આપણે ફક્ત અત્રે તેની રજાથી એ દિવસ મજાજ કરવા આવ્યાં છીએ, અને ખરું પુછો તો એ મજાજ આપણને ત્યાં જતાં અટકાવે છે. મગર જાણજો કે એ મજાહ તકલીદી ને નાપાયદર છે. એટલે એક દિવસે એ મજાહ રાખ મિસાલ ઢગલો પુજો થઈ પડશે.—

Every thing is transient and nothing endures. There is birth and death, growth and decay, there is combination and separation. “The glory of the world is like a flower: it stands in full bloom in the morning and fades in the heat of the day.”

આ જ્ઞાની જગે મનુષ્યોનું દિલ એટલું જાળમાં નાંખી દીધું છે કે, જ્યારે મોતનો પેગામ આવે છે, ત્યારે જવા આનાકાની કરે છે. હાલમાં દરેક કોમમાં જવાંન મૃત્યો એટલાં બધાં થાય છે કે, તેમના માત-પીતા ને સંગા સ્નેહી, તેમના વિયોગ માટે પોતાના આસું અટકાવી શકતાં નથી. આ વિષય બહાર જાહેરમાં મુકવાની મારી નેમ-હેતુ એટલોજ છે કે આપણા વાહલાં ગુજરનારનાં સ્નેહી ઉપર જે મુશ્કેલીઓ આવી પડે છે તે કંઈક દરજ્જે કમી થાય! અને દુઃખી જીવરને રાહત મળી પોતાની ગમગીનો પરડો ખસેડી શકે!

અત્યેક મનુષ્યને રોશન તો હશે કે આ જ્ઞાની અવની આપણી પોતાની જન્મભુમી નથી. માત્ર, આપણે તો મોઝમઝા ભોગવવા, મુસાફરી કરવા, ફરજ અદા કરવા, યા પછી ગમે તે બોલો! પણ હમેશને માટે તો નહિજ!!! જ્યારે આપણને છડીને ભુખ લાગે છે, ત્યારે આપણે ખોરાક શોધતાં ફર્યે. છીએ. ત્યારે તેવીજ રીતે આપણો આત્મા આ જ્ઞાની જગથી સંપુર્ણ અનુભવી થાય છે, ત્યારે પેટ ભરાવાથી મિનોઈ જેહાંનમાં જવા ઇચ્છે છે. અને ખરેખર ત્યારેજ તે આ ખાકી શરીર વચ્ચેનો સંબંધ છોડીને પોતાની સ્વભુમી યાને મિનોઈમાં પગ મુકે છે; જે વિષે આપણુ આગળ વાંચનાર છીએ.

મરનાર પાછળ રડવું એ કુદરતના કાયદાનો ભંગ કરવા બરોબર છે. રડવાથી આપણા હકમાં નુકસાન થવા ઉપરાંત તે મરનારને પણ થાય છે. કારણ જ્યારે તે મિનોષ માર્ગમાં જવાની તૈયારી કરે છે, ત્યારે આપણે બીજી બાજુથી રડકકળ કરી તેનું ધ્યાન આ ખાકી જગા તરફ ખેંચીએ છીએ. આથી બહેતર માર્ગ એકજ છે કે તે વાહલાં ગુજરનાર તરફ માયા ને મોહબત બતાવી પવિત્ર ભણતરના માંથરો નાખવા જોઈએ. કારણ બંદગીના અવસ્થા શબ્દોની અસર તે રવાનને કંઠિવત આપી “મિનોષ સૃષ્ટિનો માર્ગ” બતાવે છે, આ કારણથી મરનાર પાછળ રડવાનું ઢોંગી છે, એમ કેટલાક વિદ્વાનોએ પુરવાર કરી આપ્યું છે.

પ્લુતાક નામનો મહાન નર પોતાના એક શાસ્ત્રમાં લખે છે કે “મરનાર માટેની આપણી મહોબતની ઈલાણી તેને માટે શોક કે માહેતમ કરવામાં નથી, પણ તેની કીર્તિ અને માન સાથે યાદ કરી વખાણવામાં છે. કારણ એક અશો મરનાર માટે શોકનું ગાયણ ધટારત નથી, પણ તેની વખાણ ગાવી યોગ્ય છે. તેનાં ગુજર પામવાથી આપણને ગયલી ખોટની લાગણી ધરવી શોક કરતાં માન ભરી ભલી યાદથી જળવી રાખવી જોઈએ. કારણ મરનાર, જેણે આ જગતમાં રહેવાનું બંધ કયું છે, ને હવે ખુદાઈ રોશનીમાં ભાગ લેતું બન્યું છે; જેથી શીરેસ્તાઓને દલગીરીના આસુ કરતાં ભલી દુવા સાથે મહોબતની માન ભરી યાદ સાથે અર્પણ કરવી જોઈએ.”

જરા વધું તેમજ ધીરજથી હંડાણમાં ઉતરી જો આપણે એ બાબે વિચાર્યો તો ખુલ્લું માલમ પડશે કે મોત માટે વિલાપ કરવો એ આપણી પોતાનીજ અજ્ઞાનતા દેખાડીએ છીએ. અલબત્ત, તે વાહલાં મરનાર તો આપણી ખાકી નજરથી હવે દુર પડ્યા છે, ને આપણા સમાગમમાં નથી; પણ એટલું યાદ રાખજો કે તે મિનોષ-અણુદીઠ જગમાં તો તે હયાતજ છે; જ્યાં તેમને આપણી બંદગી, કીયાકામ, તેમજ આપણા સુવિચાર-વચન અને કામો પહોંચે છે. અપવાદ તરીકે, તમો એમ માનો કે તમારું એક ખેશી અત્રેથી પર મુલકમાં નોકરી કરે છે; ત્યારે આવી વેળા તેના વિયોગ માટે આપણે શા માટે તેના કાજે રડતાં નથી? કારણ આપણે જાણીએ છીએ કે તે હાલ આપણાથી જુદો છે, પણ

આ દુનિયામાં હજી હાથિયાત છે. ત્યારે એજ રીતી મુજબ આપણા મરનાર માટેખી વિચારી ગમગીની દુર કરવી જોઈએ.

આ અવનિમાં એવું એક આદમી ન હશે, જેણે પોતાના વહાલાંને ખોયું ન હોય? આ અવનિમાં એવું એકાદ ધનિસાંન ન હોય, જે પોતાના વાહલાંનો જખમ ભુલ્યો નહિ હોય? છતાં પણ જો તેમ ન હોય, તો ગઠિતમ બુદ્ધની એક સુંદર દંત-કથા આપણને તે પુરી પડે છે.-

કીસા ગાતમી નામની એક સ્ત્રી, તંવગર મરદ સાથે પરણી થોડા વખતમાં તેણીને એક રત્ન પાકયું, ને નવ માસ પુરા થવા કેડે એક ખુબસુરત બેટાનો તેણીએ જન્મ આપ્યો. તે બાળક પાંચની ઉંમરે પહોંચવા અગાઉ ગુજર પામ્યું. પોતાના પ્યારાં બાળકની જુદાઇનો જખમ તેને એટલો લાગ્યો કે તેણી થેલી દીવાની બની રહી. તેણી ધરેધર પોતાના બાળકને જીવતું કરાવવાના ઉપાય માંગતી હતી. કીસા-ગાતમીની આવી વર્તણૂંક જોઈ એક બાઇને દયા આવી; ને તે બોલી ‘જહેન જો તું ગઠિતમ પાસે જસે તો તને તે કંઈ માર્ગ બતાવશે. નહિતર હમો તો કશું કરી શકીએ તેમ નથી.’ બાઇના વેણ સાંભળી રઝળતી રવડતી તેણી ગઠિતમ કને ગઈ, ને પોતાની હકીકતથી તેને વાકેફ કર્યો. વાત સાંભળ્યા કેડે ગઠિતમ બોલ્યો, “બાઈ તારી વાત સાંભળી હું ખરેજ દલગીર છું. પણ મારે અત્રે જણાવું જોઈએ કે જો થોડા રાઈના દાણા એક મૃત્યુ વિનાના ધરથી લાવી આપે તો કવચીત હું તારા બાળને પાછો સજીવન કરી શકીશ.” ગઠિતમના ફરમાવ્યા મુજબ તેણીએ બીખ માંગી, પણ સર્વે કોઇએ તેની માંગણી સ્વીકારી નહિ ને જણાવ્યું કે-એવું એકબી ધર તને મલવાનું નથી. આથી નિરાશ થઈ ગઠિતમ આગળ પાછી ફરી ત્યારે ગઠિતમ બોલ્યા “હે બાઈ! તું આથી વિચાર કર કે મરણ વિનાનું એકબી ધર કે ખુનું વટીક ખાલી છે?” ગઠિતમના શબ્દો તેને અસરકારક જીગરમાં કેતરાયા જેથી ઘણીજ દલગીરી સાથે ને ન છુટકે, પોતાના એક પ્યારાં બાળને છેલ્લી મહોબતની કીસ કરી ભુમીદા કયું? અહા! મોત તું કંઈજ નહિ, પણ એક ઉંધી આંખનો અમારો ચિતાર છે.

મરણ પછી જે માહેતમ કરવામાં આવે છે, એ ખરું જોતાં સ્વાર્થી છે. પણ એ સઘળું કમનસીબે કુદરતના કાયદાનું અજ્ઞાનપણું છે, અને તેથીજ મોત બાબે ઘણાંક જીવાંજીવો મત આપણામાં છે. આપણે જાણીએ છીએ કે સર્વ કોઈ મોતને પાત્ર છે. સહેજ વારમા ખાકી બદનમાંથી જીવ નીકળી ચાલ્યો જાય છે; ને કોઈનો લક્ષો નથી. નેક યા બદ સર્વે મનુષ્યોને મોતને શરણે થવાનું છે. કારણ મોત કોઈને છોડતું નથી. ખસુસ કરી મોત, જેને ખુદા ચાહે છે; તેને જલદી તેડવા આવે છે. “Whom the Gods love die young.” અને જેમ એક પંખેડ પાઉંનો ટુકડો લઈ ઉડે ઉડી જાય છે, તેમ તે માનવીના બદનમાંથી ‘જીવ’ લઈ ઉડી જાય છે. “માટે ઓ માનવી! તું ગફલતના ખ્યાબમાંથી જાગરૂત થા અને આ દુનીઆનાં કામોનું તું તોલ કરી લે. આદરખાદ મારેસ્પંદ પોતાના પંદનામાંની અંદર લખે છે કે—હરકોઈ માણસ આ દુનીઆમાં સો વર્ષની જીંદગી ભોગવશે, પણ છેવટે તેને ચિનવદ પુલ તરફ જવાનું છે તેનું કુટુંબ તેનાથી જુદુ પડશે, પણ તેણે જે નેકીનો અસખ્યાલ ભાડીઆં નરીકે લીધો હશે, તે સાથે રહેશે. જ્યારે જીવ પોતાનો ખોરાક લઈ ઉડી ચાલ્યો જાય છે, ત્યારે તેનું કાલજીવ નકામું થઈ પડે છે, તેનું શરીર આત્માની શક્તિઓ નીકળી જવાથી દુઃખદાયક બને છે, અને તેની વિચારલી આંખ પાછી ઉઘડતી નથી, તેનું દીલ હાલતું નથી. તેનાં ભાંગેલા હાથ પાછા આખાં થતા નથી. કારણ તે હવે તેના બાપ-પરમેશ્વરની પનાહમાં ગયો છે.”

મોતમાં અચુક ભેદ સમાયલો છે; એક વેળા અશો જરથુસ્ત્ર,—મારા ગુરૂજીએ, ખુદા,—મારા પવિત્ર બાપથી મુરાદ ચાહી કે આ મોતને દુર કર; અને મને અમ્મર બનાવ. જો તું તેમ મને કરશે તો તારી દીન સર્વે સ્થળે ફેલાવીશ. ત્યારે મારા પવિત્ર બાપ બોલ્યા:—“ઓ સ્પીતમાન જરાથુસ્ત્ર! અગર જો હું તને અમ્મર કરું તો તુર બરાતુર જે બુરામાં બુરો છે, તે પણ અમ્મર થાય, અને જો તેમ થાય તો રીસ્તાખીજ કરવું બની શકે નહિ.”

ઉપલા અપવાદથી જણાશે કે મોતમાં આ મોટો ભેદ સમાયલો છે. માણસ મરણ પામ્યું એટલે હમેશાં જીવું રહ્યું એમ દેખાતું

નથી ; આપણી આ જીંદગી એક એવા પ્રકારે ચાલુ છે, જે આપણી જીંદગીની દોરીના છેડાને લાંબાવે છે. આપણી હૃદયોમાં જેમ ખુદાનો ઉપકાર માનવાની જરૂર છે ; તેમ મરણ પછી પણ તેનો આભાર માનવાનું છે; એટલુંજ નહિ પણ જીવતી કે મુએલી બંને હાલતમાં તેનાં હોકમ બજાવના છે. આત્મઃ અમ્મર છે; એટલે તેના પર 'સંપુર્ણ' વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ. તેની સાથે મળી કામ લઈ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. એક વિદ્રાનના શબ્દો વાજખીજ છે કે :—

“ Then what is life ! ”

“Tis but a trial all must undergo
To teach unthankful mortal how to prize
That happiness vain man's denied to know
Until he's called to claim it in the skies.”

અગાઉ મોતથી ધણાંકે બહીતાં હતાં, પણ હાલમાં પશ્ચીમ દેશનાં વિદ્રાનોએ જાહેર અખત્રા કરી તે બહીક દુર કરી છે. જેઓ તંવગરો છે, તેમને ખસુસ કરી પોતાની દોલતને લીધે જીવ આપવા ગમતો નથી. જ્યારે રસ્તમ પહેલવાન મરણ પામ્યો ત્યારે શીરદુસી કવિએ એજ બાબદ પર વિલાપ કર્યો કે ઓ ! એક વારના પહેલવાન ! લોખંડી બખ્તર ધરાવનાર આદમી તારા આ શી હાલ ? અહા ! કુદરતનો કાયદો રાસ્તજ છે કે ધુળ ને લોખંડ એકજ પ્રકારે ધુળમાં મલવાના છે. હજારો સંખ્યામાં મૃત્તીઓ લાંગી હજારોને લુટી પેદા કરેલો પછસો પણ માત્ર મોતનાજ એક ફટકાથી સદાનો નાશ થાયછે. મહમદ ગીજની જ્યારે મરવા સુતો, ત્યારે તેણે તે ધડી પોતાની સઘળી દોલત પોતા આગળ મુકાવી અને જ્યાં સુધી પ્રાણ ગયો ત્યાંસુધી તે દોલત જોયા કરી.

સેંકડો આશાવંત જીવડાંની કતલ કરી, દર્યાના પાણી માફક લોહીની ધાર વહેતર, અને આખી જગતને પોતાના હવાલામાં લેનાર મહાન સીકન્દર પણ માત્ર મોતનાજ ફટકાથી સર્વસ્વ ગુમાવી બેઠો. એક વેળા સીકન્દર મોટી જીત મેળવી આવતો હતો, તેટલાં તેનો અચુક જીવ બગાડી આવ્યો. ધડીપર શાંત બેઠા પછી તેને લાગ્યું કે મોત નજદીક આવ્યું છે; એટલે તેણે પોતાની માતા પર નીચલું કાગળ તુરત લખ્યું.—

મારી પાયદસ્ત વખતે મારા બન્ને હાથો પહોળા રાખજો ને મુઠ્ઠી ઊંઘાડી રાખજો. કારણ મારી રક્ષિત મને જોય કે જીવતા જીવત મેં સર્વે જીવવાની મોંઘ કરી, પણ હવે જતી વેળા જેમ હું ખાલી હાથે આવ્યો હતો તેમ ખાલી હાથેજ જાઉ છું.

સીકન્દરના આ કાગળથી અલખત તેની માવતરે તેમજ કયું. ને સીકન્દર ખરેજ રસ્તામાં મરણ પામ્યો.

મનુષ્યના શરીરનું બંધારણ.

“Khayyam! thy body surely resembles a tent;
The Soul is Sultan and the halting place is the
perishable world.

The ferrash of fate preparing for the next
halting place.

Will over-throw this tent when the Sultan has
arisen.”

અર્થ:—“તારું ખાકી બદન એક તંબુની મિસાલ છે, તેમાં જાયજ રહેલો આત્મા એક પાદશાહની મિસાલ છે. અને તંબુમાં રહીને ઉતારો લેવાની જગ્યા તે આ ખાકી દુનીઆ છે. જ્યારે ખાકી બદનમાંથી (એટલે તંબુમાંથી) આત્મા (એટલે તંબુમાં રહેલો પાદશાહ) બીજી દુનીઆમાં જવાની તૈયારી કરે છે, ત્યારે આ તંબુનો નાશ થશે.”

મનુષ્યનું શરીર તબીબી વિદ્યા પ્રમાણે માસ હાંડકાં અને લોહી; ઉર્ફે આતશ, હવા અને પાણીના પદાર્થોથી બનેલું છે. જેઓ શરીરને ટેકવી રાખી ચાલતું હાલતું માણસને રાખે છે. હવે એક માણસ જ્યારે મરણ પામે છે, ત્યારે આ સઘળું પોતે અસલ સ્વરૂપમાં જેમ હતું, તેમ થઈ જાય છે; અને આવી રીતે અસલ રૂપમાં મળી જવાથી કાલબુદ્ધ એકલું પડી જાય છે. પણ અત્રે એટલું યાદ રાખવાનું છે કે

એક ચીજ જે આપણા શરીરમાં છે તે કદિ નાશ પામતી નથી. આવી અમર્ગી શક્તિને અવસ્તામાં ક્રવશી યા ફરોહર, સંસ્કૃતમાં આત્મા અને ઈંગ્લીશમાં Soul (સોલ) નામે ઓળખેલી છે. જે વિષે આગળ વધવે જણાશે.

આજની સદીના કેટલાક શીલસુફોએ, પોતાના સીદ્ધાંતથી શરીરને સાત તત્વોથી બનેલું જાહેર કર્યું છે. એ સાત તત્વો માત્ર સમજ દાખલ છે, પણ આપણે તો અંતકરણમાં એક લેખ કેતરીજ રાખવાનો છે કે :- “When thy turn comes do not utter lamentations. Drink wine gaily for it has come to be thy turn.” “આસમાનનું ભેદી ચક્કર જેની અણુદીઠ ઉડાઈને કાઢ જાણી શક્યું નથી, તે જ્યારે તારા ઉપર નજર ફેંકે ત્યારે યાદ રાખજે કે “એક પ્યાલો” તને પીવો પડશે, કે જે વખતના વહેવા સાથે તારા કીસમતમાં લખેલોજ છે.” “There is a cup which in due time, they will cause all to drink.”

મહાન શીલસુફો અને ખોદાનાક્ષીમાં આગળ વધેલા ચેલાઓ તરફથી મનુષ્યના સાત તત્વોની આપવામાં આવેલી તસ્વીર નીચે મુજબ છે:—

(ચાર ભાષામાં)

	અવસ્તા	ગુપ્ત શીલસુફી	સંસ્કૃત	અંગ્રેજી
અમર	૧ ક્રવશી	ફરોહર	આત્મા	Spirit
	૨ અઓઘંગ	નફસે મિનોઈ	બુદ્ધિ	Spirit-Soul
	૩ ઉર્વાન	નફસે ઈનસાની	મનસ	Human-Soul
ક્રાંતી	૪ તેવીષી	નફસે હેવાની	કામરૂપ	Astral Body
	૫ ઉક્તાન	જન	પ્રાણ	Prana
	૬ કેહર્પમ	કાલબુદ્ધ	પ્રાણ શરીર	Etheric Body
	૭ તનવસ	ખાકી શરીર	સ્થુળ શરીર	Physical Body

(૧) તનવસ યાને ખાકી શરીર.

ખાકી શરીરને અવસ્તામાં ‘તનવસ’ તેમજ સંસ્કૃતમાં ‘સ્થુળ શરીર’ નામે ઓળખે છે. જ્યારે ગુજરાતીમાં ‘ખાકી શરીર’ નામે ઓળખાય છે.

સ્થુળ શરીર એ આપણી હૃદયિાતીમાં સર્વથી ઁષ્ઠ ભાગ લજવે છે. કારણ ખાકી શરીર વિના એકખી ચીજ તૃપ્ત કરી શકાતી નથી. સ્થુળ શરીર એ એક ખારિક જીણા રજકણથી બનેલો ભાગ છે. આંખ, કાન, મોં, જીભ અને ત્વચા આ પાંચ ઇંદ્રીઓ સ્થુળ શરીરને ઘણી કીમતી છે, કારણ ખાકી શરીરને વધુ વખત ટેકવવા માટે એ પાંચ ઇંદ્રીઓ ચાલુ ઘડીઆળ માફક કાર્ય બજાવે છે. અને એટલાજ અર્થે સ્થુળ શરીરને બીજા કોઇ ભાગ કરતાં વધારે અગત્યનું ગણેલું છે.

(૨) કહેરપેસ યાને હવાઇ શરીર.

હવાઈ શરીરને અવસ્તામાં કહેરપેસ કરી કહે છે, અને સંસ્કૃતમાં લીંગદેહ નામે ઓળખે છે. હવાઈ શરીરને કેટલીક વેળા સુક્ષ્મ શરીર, આકાશી શરીર, આકાશી બોડી, વાયુ કાલબુદ્ધ વગેરે કહે છે.

હવાઈ શરીર એ શુક્ષ્મ પદાર્થથી બનેલો એક ભાગ છે. જે આપણી પાંચ ઇંદ્રીઓ પર કાવી શકતી નથી, કારણ મનુષ્ય પોતે તેને પોતા પર કાવવા દેતી નથી, જેઓ હવાઇ શરીરને સારી રીતે પીજાણે છે, તેઓ ગુપ્ત જ્ઞાન મેળવી શકે છે, જે જ્ઞાન મોત સુધી તેમના ભેંજમાં કાયમ રહે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં એ હવાઈ શરીર છે, પણ મનુષ્યો, તેને કેમ કેળવવું તેથી બીનવાકેફ હોવાથી સઘળાં લોક તેની લેહ ચાખી શકતાં નથી, ઉપરાંત કુદરતનો ભરમ જે આજે આપણી સનમુખ અંધકાર માફક વ્યાપી રહ્યો છે; તે પણ પિછાણવાને આપણે અશક્ત છીએ.

(૩) ઉશ્તાન યાને પ્રાણ અથવા જીવ.

કુદરતના કાર્યમાં દીઠામાં આવતી દરેક સજીવ ને નિજીવ પ્રાણી યા પદાર્થમાં અમુક નાનો યા મોટો ‘જીવ’ છે, એટલે કે આપણા દિઠામાં આવતી હરેક વસ્તુ ને પ્રાણી એ સઘળું ‘જીવ’ કહેવાય છે. કારણ પ્રત્યેક પ્રાણી કે પદાર્થ ‘જીવ’નો અમુક થોડો કે ઘણો ભાગ ગ્રહણ કરે છે જ્યારે ખાકી બદન નાશ પામે છે; ત્યારે આ ‘જીવ’ એક જાંબુડાં રંગની ઘુંઘમાં બહાર નીકળી ‘ઘર’માં લળી જાય છે; જેને આપણે ‘મોત’ તરીકે કહી શકીએ છીએ.

(૪) તેવીધી યાને કામરૂપ.

ખાકી શરીરમાં આ ચોટું તત્વ ધણે અગત્યનો ભાગ ભજવે છે, કારણ મનુષ્યની સઘળી ખુરી કે સારી વાશનાઓની ઉત્પન્નતીનું મુળ સ્થાન એ ‘કામરૂપ’ છે. આ તત્વ ખીજાં તત્વ કરતાં વધારે તકલીદી હોવાથી મનુષ્યને પણ તે તકલીદીજ વસ્તુ તરફ ખેંચે છે. માટે આપણુ હરેક મનુષ્યની ફરજ છે કે ધન્યતાને આધીન ન થતાં મનનેજ આપણા કાબુમાં લેવું; અને નહિતર, એક કહેતીના મુજબ “Command your temper, lest it commands you.”

કામરૂપ તત્વને બહુ ચપળ ગણેલું છે. કારણ જેમ પછસો આજે છે, ને કાલે નથી, અને આવી રીતે તેનો કંઈ ઢંગ ધરે નથી; તેમ કામરૂપનો કંઈ અમુક એવો કાયદો નથી કે આ રાહે ચાલવું. પણ એક બાબું સારા વિચાર કરેચ, તો ખીજી બાબુ તંરત ખુરા વિચાર પણ કરે છે. માટે જેમ અને તેમ તેને તાબામાં રાખતાં શીખવું જોઈએ, પણ કમનસીબે જો ધનસાને તેને પુરતું ઉતેજન આપ્યું; તો અફસોસ! જેમ આ અવનિમાં સારામાઠા ફરેન્ડ સાથે દોસ્તી બાજે છે, તેમ તેવાં આદમી અને કામરૂપ તત્વ આ બંનેને સારી દોસ્તી પડે છે. છેવટે આ દોસ્તીનું પરિણામ એવું આવે છે કે જ્યારે તે ધનસાન મરણ પામે છે; તો એ તેનો પીછો છોડતું નથી, જેથી જેમ જેમ મનુષ્ય તેનાં સંબંધમાં આવતું જાય છે, તેમ તેમ વધારે ને વધારે દુઃખી તે બનતો જાય છે, વળી આવી ઘાડી મીત્રાચારીથી તે ધનસાન આજ અવનિમાં પોતાનું સુખદુઃખ ખીજા જન્મે માટે બનાવે છે. જે એક ટેવના રૂપમાં અતે જન્મ વેળા પ્રકાશે છે.

(૫) ઉર્વાન યાને મનસ.

આગળ વાંચી આવેલા ચાર તત્વો કરતાં આ પાંચમું તત્વ જુદાજ પ્રકારનું છે કેમકે પ્રથમ વાંચેલા તત્વો એક માણસ જ્યારે મરણ પામે છે; ત્યારે સાથેજ નાશ પામે છે; જ્યારે પાંચમાંથી કે સાતમા તત્વ સુધીના સઘળા તત્વો અમ્મર યાને મરે નહિ એવાં

છે. આ પાંચમાં તત્વને સંસ્કૃતમાં વિચાર-શક્તિ, અને ઇંગ્લીશમાં Human Soul (હુમેન સોલ) નામે ઓળખે છે.

મિનોષ સૃષ્ટીમાંથી જે રવાનો આ દુનિયામાં ફરી જન્મ લેતાં નથી; તેવાં રવાનો આ પાંચમાં તત્વને સારી રીતે પીછાણે છે. કારણ જે રવાનોએ બહેસ્તનો પાંચમો તબક્કો અનુભવ્યો છે તેમને આ ફાની અવનિનું જ્ઞાન રહેતું નથી. જ્યાં સુધી મનુષ્ય હાથપાત છે, ત્યાંસુધી વિચાર-શક્તિ મનુષ્યોને હરેક પ્રકારે ખુરાં કામ કરવા લલચાવે છે. આથી જેઓ નબળાં મનનાં છે, તેઓ વિચાર શક્તિ ઉપર આકર્ષાઈ કૃત્યો કરે છે; જેનું ફળ તેમને માહું સીવાય બીજું કંઈ મળતું નથી. ને ઘણી વખતે નાપાયદર સ્થિતીમાં આવી જાય છે. પણ એથી ઉલટું માત્ર ખુદાનેજ દોસ્ત તરીકે માને છે, ને વિચાર, શક્તિના ખ્યાલી તર્ક પર ધ્યાન આપતાં મથી, તેજ ખરેખંર! આ અને પેલી અવનિમાં સુખી છે.

(૬) બઓધંગ યાને બુધ્ધિ.

આ છઠ્ઠાં તત્વને અવસ્તામાં બઓધંગ, અને સંસ્કૃતમાં આત્મીક બુધ્ધિ, તેમજ ઇંગ્લીશમાં Spiritual Soul નામે ઓળખાય છે.

બુધ્ધિ એટલે અકકલ! જેની ઉપર બહુમન અમશાસ્પંદ મવકલ ફીરેરતો છે. બહુમનનો ખરો અર્થ વોહુમન એટલે ભલુમન કરીને થાય છે; જે મનુષ્યના જ્ઞાનને અકકલ પર સરદારી ભોગવે છે. જેઓ મિનોષ જ્ઞાનમાં આગળ વધેલાં છે, તેમના સુખ માટે મિનોષમાં બેહસ્તનો છઠો તબક્કો મુકરર થયેલો છે.

ખાકી શરીરમાં સધળા તત્વો સરખે અંતરેજ પેદાં કરેલાં છે; જેથી બુધ્ધિના તત્વને ચેતન કે જડ રાખવી એ માણસના પોતાના પર આધાર રાખે છે. બુધ્ધિ સદ કેળવણી તરફ આકર્ષાઈ જો નેક કાર્ય કરશું, તો તે પિતા-અહુર મજદના અંગમાં ભળી જઈશું, પણ એથી ઉલટું જો ખુરે માર્ગે ચાલી બુધ્ધિને ખુરે માર્ગે ખેંચશું તો હરેમનના કંગાળ રૂપમાં ભળી જઈશું, યાને તેનાં જેવાં આપણે બની શકીશું.

(૭) ક્રવણી યાને આત્મા.

મનુષ્ય પોતે જે ચાલી હાલી શકે છે એ હૃદયિાતી છે, અને તે હૃદયિાતીને ચાલું રાખવા આપણામાં જે કુદરની શક્તિ છે તેને આત્મા કરી કહે છે.

મનુષ્યનું શરીર નાશવત છે, પણ આત્મા રૂપી જે તત્વ છે તે અમર છે. આત્માને કેટલીક વાર ફરોહર યા ક્રવણી ને ઇંગ્લીશમાં સોલ (Soul) કરીને પણ ઓળખે છે.

જેમ ખુદાને રંગ કે આકાર નથી, તેમ આત્માને પણ નથી. આત્મા એ એક ખુદાના અંગનો એક ભાગ છે એક ખુદાઈ અંશ છે. આત્મા અણુદીઠ છે, જેને સાધારણ મનુષ્યો પીછાણી શકતાં નથી. આત્મા પ્રત્યેક મનુષ્યોમાં સરખે અંતરે છે, જે છતાં તત્વ મારફતે ખાકી શરીરમાં પ્રવેશ થઈ આખા શરીરમાં વ્યાપી રહે છે.

એકજ સ્થળે ઠરીઠામ રહેવાનું કામ આત્માને નથી; પણ તે નિત્ય જુદાં જુદાં ખાકી ખોખાં-શરીરમાં જન્મો લઈને નવો નવો અનુભવ મેળવે છે. સંપુર્ણ જાતનું બહોલું જ્ઞાન. સર્વે જેથી શક્તિઓ સંપાદાન કરી, છેવટે પોતાના અસલ સ્વરૂપ-અહુરના અંશમાં ભળી જવું; એ આત્માના પ્રતાપ છે ! આવી શક્તિ તે આત્મા છે !!! જગત હોય ત્યારે પાછું આવવું, અને જગત ન હોય ત્યારે પાછું પોતાના સ્થાન-અહુરમજ્દમાં ભળી જવું; એ કામ આત્માનું છે !

પ્રથમ એક બાળક તદ્દન અલણુ હોય છે, પણ જેમ જેમ વખત વહેતો, જાય છે, તેમ તેમ તે જ્ઞાની બનતું જાય છે, અને ત્યારે સંપુર્ણ જ્ઞાનથી તે વાકેફ થાય છે, ત્યારે તે આદમી નહિ પણ ફરીશ્વરો બને છે. કારણ માણસ માત્ર ખુદા રૂપી એકજ ઝાડની ડાંખળીઓ છે, એટલે તેમનું છેવટનું સ્થાન પણ એકજ છે !

આટલા શબ્દો છતાં આત્માની અમીરાઈ-તેની ઉંચી તોખમ સંપુર્ણ સમજી શકાતી નથી. પણ પશ્ચીમ દેશના વિદ્વાનોએ તેને

Divine Spirit યાને ખુદાઈ શક્તિ નામે પિછાણેલો છે. આ શક્તિને કેળવવાથી છેવટે ઈશ્વરને-પરમાર્થમાંને મળી શકાય છે.

ખુદા-ઈશ્વર એ એક વહેતો ઝરો છે; અને આત્મા તે ખુદાઈ રૂપી ઝરાનું એક ઝરણુ છે: ખુદા તે એક ઝાડ છે, ને આત્મા તે, તે ઝાડની ડાંખળીઓ છે. પરમાર્થ તે એક સુંગધી ફુલ છે; ને આત્મા છે, તે, તે એક ખુદાઈ-પરમાર્થ રૂપી ફુલની પાંખડીઓ છે. જેમ મનુષ્યનો પડછાયો તેનાથી જુદો પડતો નથી, તેમ ઈશ્વરને આત્મા રૂપી થયેલો મનુષ્યનો પડછાયો કદિખી છુટો પડતો નથી. ગમે ત્યારે પણ તે (આત્મા) તેનો (પરમાર્થમાંને) શોધી શકશે; ને છેવટે એકજ થશે. માટે આત્માની વૃદ્ધિ શોધતાં રહો. કારણ તે આપણને આપણા આપ-પરમાર્થમાંને ભેટવા ઉપયોગી હઠીયાર જેવું છે.

મોતની વ્યાખ્યા, અને ચીનવદ પુલનું અલંકારીક ખ્યાન.

‘મરણ’ એ શબ્દનો અર્થ, માણસ માત્રના આત્માનું ખીન્ન રૂપમાં બદલાઈ જવું કરી થાય છે. જ્યારે એક ઇનસાનના ખાકી શરીરમાંથી તેનો રૂહ-આત્મા નીકળી જાય છે; તે ક્રીયાને મોત કહે છે. ખાકી શરીરમાંથી જાણુડાં રંગની અંદર જે પદાર્થ નીકળી જાય છે, તેને મરણ અથવા મોત કહે છે. મોતની આટલી વ્યાખ્યા છતાં તેનો શંપુર્ણ અર્થ સમજી શકાતો નથી. આ અવનિમાં કુદરતના કાર્ય બજાવવા, અને આત્માને અનુભવવા જન્મ લીધેલા શરીરનું નાશ થવું, તેનું નામ તે મોત !

મોત એ જાણે કયે ભવનો મોટો દુશ્મન હોય, તેમ મનુષ્યો તેમાંથી મોટો ત્રાસ પામે છે. પણ તેઓએ જાણવું જોઈએ કે મનુષ્યનો આત્મા અમ્મર છે, એટલે માણસ મરણ પામતું નથી; પણ માણસના ખાકી શરીરનું મરણ થાય છે. મનુષ્યોનું ખાકી શરીર તે એક ઘડીયાળનું બહારનું બોખું છે, ને શરીરમાં રહેલો આત્મા, તે

ધડીયાળના સંચા જેવો છે. ધડીયાળ પર લાકડી મારવાથી, ધડીયાળનો બહારનો ભાગ નાશ પામશે, પણ અંદર જે સંચો છે, તે આ ધડીયાળના બહારના ભાગ સાથે નાશ પામતો નથી, પણ તે પોતાના બચાવ સર્થે છુપાઈ રહી સલામત રહે છે; જે સહીસલામત સંચાને પાછું ધડીયાળના રૂપમાં બનાવે છે. ત્યારે આવીજ રીતે અત્રે માની દ્યો કે મનુષ્યનું શરીર જે ધડીયાળનું બહારનું ખોખું છે, અને આત્મા, તે, તેના સંચા જેવો છે. હવે જ્યારે ખાકી શરીર પર મોત રૂપી લાકડી વાગે છે, ત્યારે તે શરીર નાશ પામે છે; પણ સંચા રૂપી આત્મા તેની દહેસતથી ગભરાઈ બહાર નીકળી જાય છે. જે મિનોઈ સૃષ્ટિમાં, તેનાં પેદા કરનાર અહુરને ખબર કરવા જાય છે, આવી ભેદી ક્રીયાને મોત કહે છે.

પણ ત્યારે આપણો આત્મા જે બહુ આગળ જતો રહ્યો, તેનું શું થયું? અહા! તેજ આત્મા તે માણસ છે! જે નેકીની કે બદીની થાળ મિનોઈમાં લઈ જઈ મરણ પછીની હાલતમાં પ્રવેશ થાય છે. આ હાલત એ પ્રકારની છે: એક સુખવાળી જેને બેહસ્ત, ને બીજી દુઃખવાળી જેને દોજખ કરીકે કહે છે. હાલ એ બાબદ આપણે વાસ્તવીક રીતે ખુલાસાથી વાંચીશું, પણ તે અગાઉ મોત બાબે કંઈ વધુ જાણવાની આપણે તજવીજ કર્યે!

અહા! તે સુખી આત્મા, જે હાલ મોતને કાંઠે, મોતની પુર નિંદ્રામાં નરમ બિછાણા ઉપર, હેલ્લો શ્વાસ લેતો પડેલો છે; તે જોઈ આપણી કેમળ આંખો કેવી આંસુથી ભિંજાય છે? અરે? તેને પાછું ફરતું જોવાને આપણી નિજાસા કેવી ઉશ્કેરાય છે; પણ ખલાસ! જ્યાં જીંદગીની જોટ બળી રહી એટલે જગતની નામાંકીક દવાઓ પણ મોતના જખમ પર નકામી છે!

તે સુખી આત્મા! જે મોતના બિછાણા પર પોતાના જીવ આખેર કરવાની અણી ઉપર હોય છે; તે એવા ઘણાંક ખુશ્નુમા સ્વપ્ન જીએ છે; પણ તેનાં આતુરમંદ-તેને જીવાડનાર તેના જીવતાં ખેશી તેના વિયોગ પર હડકકળ કરી તે સુખી સ્વપ્નમાં તેમને ખલલ કહે છે. મોતની પુર નિંદ્રામાં પડેલો તે આત્મા એક ખ્યાલી સ્વપ્ન જીએ છે,

જેમાં તે અચપણથી કે પોતાની હાલની જીંદગી સુધી જે જે સદ-કે
ખુરાં કાર્ય કર્યાં છે, તે જોતુ રહેલું છે. એક ભલો આત્મા ! જે
પોતાની રૂડી કરણીથી મિનોષ સુખની મજાહમાં આનંદ મેળવી હર્ષ
પામે છે, જ્યારે એક ખુરો આત્મા, જે પોતાની ખુરી કરણીથી મિનોષ
દુઃખની દેસમાં પોતાને સખડતાં જીએ છે ; ને જતી વેળા પણ દુઃખથી
દલગીર બને છે.

જેમ જેમ વખત વહેતો જાય છે, તેમ તેમ આપણી ઉમીદ
ઝાંખી થતી જાય છે, તેમ તેમ તે વાહલું જે હાલ મોતની ગોદમાં
ચંપાયલું છે, તે જવાની તધ્યારી કરે છે. જીવ તેનો એકદમ જતો
નથી ; પણ સહિથી પ્રથમ તે જાંબુડાં રંગની ધુંધ તે મરનાર માણસના
પગના અંગુઠા આગળ જરા જરા કરી પહોંચે છે. અને છેવટે સર્વે
ધુધ એકઠી થઈ તે મરનાર માણસનાનીજ આકૃતીના જેવો રૂપ લેય
છે, અને તે મરનારની સાંમે અતરંગ હવામાં અધ્ધર ઉલું રહે છે.
છેવટે તે ધુંધ જેમ જેમ વખત જાય છે, તેમ તેમ પાતળી થતી જાય
છે ; ને છેવટે એક પાતળા તારના રૂપમાં બની વળી સહેજ દુર જઈ
પગની થોડે દુર જાય છે, જે પછી તેની થોડીજ વારે તે તાર
અંગુઠામાંથી તુટી જાય છે. અને તે માણસ પછી આત્મા વિનાતું
ખાલી ખોખું પડી જાય છે.

આત્મા નિકળ્યા પછી, ખાકી શરીરને કંઈપણ રીતે આત્મા, કે
આત્માને ખાકી શરીર ઉપયોગી નથી. ત્રણ દિવસ સુધી આત્મા આ
જગાનીજ હદમાં રહે છે, જે ત્રણ દિવસો સુધી તે રવાનની પાસખાની
સરોપયજદ કરે છે. અને આજ કારણથી આપણા જરથોસ્તી શાસ્ત્રમાં એક
રવાનના પહેલાં ચાર દિવસો સુધી સરોપ સંબંધી ચાલુ ક્રિયા થાય છે.
જે ક્રિયા તે રવાનને હિંમત ને કઠિવત સમાન ઉપયોગી હથ્યારે
સમાન થઈ પડે છે. આ ત્રણ દિવસો સુધી તે રવાન સરોપની પનાહમાં
રહે છે ખરું, પણ એ ત્રણ દિવસો સુધી તેનું આર્કષણ આ જગત
તરફ હોવાથી ; જે સ્થળે તે રવાનનું માથું મુકેલું હોય છે, તે
સ્થળે તેનો આત્મા ભમ્યાં કરે છે ; અને વિચાર શક્તિથી પોતાને આ
અવનિમાં પાછું આવવા ઇચ્છે છે.

આવી રીતે ત્રણ રાત ગુળ્યા પછી ચાહરમની બામદાદે એટલે ચોઠે દિને તે અહુરમજ્દની સન્મુખ જાય છે, જેથી ચાહરમની બામદાદનો વખત રવાનના લાભાર્થે બહુ કીંમતી ગણેલો છે, કારણ તે વેળા તેનાં સારાં કે ખુરાં કામનો તોલ થાય છે. આ અવનિમાં ઇન્સાફ આપવા જેમ કોર્ટમાં જજ બિરાજે છે, તેમ તે અવનિમાં ઇન્સાફ કરવા રશને-રાસ્ત અને મહેરે-મહેર યજ્ઞો તે રવાનને ઇન્સાફ આપવા જજ તરીકે બિરાજે છે. મહેરયજ્ઞ માટે એવું કહેવાય છે કે ઇન્સાફનો મિનો છે. જે પોતાના હાથમાં એક ત્રાંજવું લઈ બેસી રહે છે. મિનોઈ અવનિનો ઇન્સાફ તદ્દન કાચ કરતાં પણ ચોકખો ને સ્પષ્ટ છે, એમ બતાવવા ગાથામાં જણાવ્યું છે કે સવાબનું પલ્લું રતિભારબી નમ્યુ તો તેને સુખ, અને ગુનાહનું પલ્લું સવાબ કરતાં જો નમ્યું તો તેને દોષજ્ઞ યાને દુઃખ મળે છે.

અલંકારીક રીતે એવું કહે છે કે આ ફાની અવનિ અને પેલી મિનોઈ અવનિ વચ્ચે એક પુલ છે જેને ચીનવદ એટલે “ભલું” યા ભુંડું-ચુંટી કહાડનાર પુલ” તરીકે ઓળખે છે. બામદાદે એક રવાનને આ પુલ પસાર કરવો પડે છે. કારણ ધર ઉપર ચઢવા જેમ સીડીની ઉપરથી આપણે જઈએ છીએ તેમ મિનોઈ જેહાનમાં દાદર યા સીડી રૂપે ચીનવદ પુલ છે; જે પુલના ઓળંગવાથી ગરોથમાન યાને ખુદ ખુદાના સ્થાનમાં જઈ શકાય છે. જે રવાન ભલું છે, તે આ પુલ કંઈપણ હરકત વિના પસાર કરી જાય છે, પણ એક યુર રવાન તે પુલ પસાર કરી શકતું નથી. કારણ જેમ ધરની સીડી પરથી પગ લપસવાથી ગોંલાંટ ખાઈ નીચે પડી જઈએ છીએ, તેમ તે યુર રવાન તે પુલ પરથી પોતાની ફરજમાંથી લપસી જવાથી નીચે પડી જાય છે. જે રવાન ચીનવદ પુલ પસાર કરે છે તેને અવસ્તામાં રવાન બોખગી યાને રવાન છુટકારો પામ્યો એમ કહેવાય છે. વળી જેમનાં કામો સમાન્તર એટલે ભલાં-ભુડાં સરખાંજ હોય છે, તેવાં રવાનો હંમેશા-ગાંનમાં જાય છે, જ્યાં તેમને સુખ દુઃખ પણ સમાન્તરજ હોય છે; પણ આ બંને સ્થિતિથી ઉલટું, જે રવાન તદ્દન પાપી હોય છે, તે ચીનવદ પુલ પરથી પડી જાય છે.

ચીનવદ પુલતું બીજું અસંકારીક ખ્યાન એવું છે કે, જ્યારે એક મનુષ્ય મરણ પામે છે, ત્યારે તેને ચોઠી બામદાદે આ દુનિયાનાં કરેલાં કૃત્યનો જવાબ આપવો પડે છે. એક રવાંને જો નેક કાર્ય કર્યાં હોય, તો તેની સનમુખ એક ખુબસુરત નારી તેને લેવા આવે છે. આવા આનંદી દેખાવથી તે રવાંન ખુશી થાય છે. અને પુછે છે કે તું કાણુ છે? ત્યારે તેણી તે રવાંનને જવાબ આપે છે કે, “હું તે, કે જે તારા કામની મૃત્તિ” યાને કરદાર છું.” આ પછી તેણી ને રવાંનને હાથ પકડી બહુમન અમશાસ્પંદ સન્મુખ લઈ જાય છે. આ મુસાફરી દરમ્યાં તે રવાંનને એવો સુંગધી વાસ ને પવન આવે છે. કે જેવો પવન તે રવાંને આ જગમાં કદિબી અનુલભ્યો હોય? આ પછી બહુમન અમેશાસ્પંદનું સોનેરી તખ્ત તેની નજરે પડે છે. બહુમન અમશાસ્પંદ તે રવાંનને આવતું જોઈ પોતે પોતાના તખ્ત પરથી નીચે ઉતરે છે, અને તેને ઘટતી બેઠક આપે છે. અને કહે છે—

ઓ અશો માણસ! તું ભલે અહિં પધાર્યો? તારાં મુખારક પગલાં ભરે અત્રે આવ્યાં! દુનીઆની તમામ લાલચો, અને સુખો તરછોડી તું અહિં અમારી ગોદમાં આવ્યો. એ અમારાં ને તારાં શુભ ભાગ્ય?

હવે એક પાપી રવાંનના બાબમાં આથી ઉલટું જ બને છે. એક ખુબસુરત ઓરતને બદલે કદરૂપી કન્યા આવે છે, જેને એમ પણ કહી શકાય કે તે ધુરી પેદાયશમાંથી બનેલી એક આકૃત્તી છે. વળી સુંગધી પવન બદલ એવી ખરાબ કીસમનો પવન આવે છે, કે તેવો ખરાબ વાસ તે રવાંને આ ધર્તીપર કદિ સુંધ્યો હોય આવા બનાવથી તે રવાંન ભયભીત બને છે, અને પુછે છે કે તું કાણુ છે? ત્યારે તેણી જવાબ આપે છે કે—ઓ પાપી તું બીહે છે શા માટે? હું કોઈજ નહિ, પણ તારા ધુરાં કામની કરદાર છું. ફાની જગમાં તેં કરેલાં કૃત્યોનો આ ફેજ છે.

આ પછી જેમ બહુમન અમેશાસ્પંદ અશો રવાંનને સારો આવકાર આપે છે, તેમ એક પાપી રવાંનને હરેમનનો સરદાર કહે છે.

ઓ બદ બસલતી આદમી ! અહુરમજદતું નીમક ખાઈ
તેં મારી તરફેણ શા માટે ખેંચી ? નહિંતર તારો આવો
હાલ થતે નહિ !!

ટુંકમાં જો ત્યારે આપણે બહેસ્તતું સુખ ભોગવવા ધનતાંજ
હોમએ તો આપણે આપણું વાતાવરણ શુદ્ધ રાખવું જોમએ. હંવસ,
ધિક્કાર, કિનો, ઘાટકીપણું, ગુસ્સો જીકાઈ અને હેવાનીયત
ખવાસ, આ દુર્ગુણો જ્યાંસુધી નાશ પામે નહિ ત્યાંસુધી આપણે મરણ
પછી શ્રેષ્ઠ જીંદગી ગુજારવા માંગીએ એ મુખાંધ છે. જે માણસ હૈયાતીમાં
અશોધનો તરીકો જાળવે છે; તેઓને બહેસ્તના દાર જલદી દેખાય છે;
પણ જેઓ ખુરાં છે, તેઓ એ દાર જોઈ શકવા કરતાં દોજખના દાર
પોતા માટે જીએ છે.

મેત માટે રડીને શું કરશે ?
મોટે કે વહેલે તે તો છેજ !

ઓ મેત રૂપી કુદરતી કાસદ ! તું કોણ છે એ તો જરા કહે !
તું કેવા આકારમાં છે ? તારો ભેદ શો છે એ તો મુજને બતાવ !!
જેઓ તને પિછાણે છે, તેઓ ખી હમારી આગળ તારી વાત કરતાં
નથી, બલકે પાછાં આવતાંજ નથી; પણ હંમેશનાજ તું તેમને લધ
જમ તેનાં સગાં રનેહીને રડતાં મુકી જાય છે, એ સઘળાનો ભરમ શો ?

સાંભળ ઓ જાસુ આદમી ! તું મુજને પિછાણવા ચાહે છે
પણ તેટલી તારામાં શક્તિ ક્યાં છે ? ઓ બદબખ માનવી ! તું જો
મને પિછાણવા ચાહતોજ હોય તો તારાં તે સગાં પર રડકલ કરતો
બંધ થા, ને તે બદલ તારાં મનને એકાગ્ર રાખ, અને પછી જો, કે હું
કોણ છું ? કુદરત પર દોષ દેવાનું તું તજ દે, અને તે તારાં દુઃખ
જરૂરજ કાપી તને દિલાસો આપશે. મગર જો તું તેમ નહિ કરશે તો
તું આયંદે દુઃખીજ બનવાનો ! શું તું રડશે ? મુજના કાલાવાલા કરશે
અને મારી માફી ચાહશે તો પણ શું હું તને છોડીશ ! ના કદિખી

નહિ ! આજે તું જાય છે તો કાલે યાને મોડે વહેલે તારાંજ ખીજાં
સ્નેહી તને ભેટવા આવશે; તેમાં રડીને શું કરવાનો ? જો સાંભળ:—

મોત સર્વની પાસ, મોત કોને નહિ મુકે;
મહેલ બુંપડાં માંય, રાય કે રંક ન મુકે.
દેશ વિદેશે જાય, લિખ શુરાને વેશે;
આવી કહે યમરામ, “આણુ મારી અહિં બેસે !”
કો પથર કિલ્લામાં વસે, વાસી દ્વાર લોઢાં થકી;
સંતાપ મોત જોયા કરે, એક વાર ધરશે નકી.
જમીનમાં કર વાસ, તાંપ પડવે ટળવળશે?
જળમાં જઈ કર વાસ, મગર થઈ મોત નીકળશે.
આકાશે કર વાસ, વાયુમાં વાયુ મળશે;
રણમાં જઈ કર વાસ, ધુળશુ માટી ભાળશે.
અહિં નહિ ટકશે કોવાસરે વાસ નર્ક કે સ્વર્ગમાં;
એતો તે તો બે'રામ કેહ, સુખીઓ માનવ વર્ગમાં.

ઓ ધનસાન ! તું નાહક મોત સાથે લડત કરે છે. પણ હું
જાણું છું કે એ તારી અજ્ઞાનતા સિવાય કશું નથી. પણ તું જાણું કે
મોત જેને તું તારો દુશ્મન ગણે છે; તે તો તારો એક છુપો દોસ્ત છે.
એક દિન એવો સર્વે માનવીઓ માટે છે, જે દિને દોસ્ત ને દુશ્મન,
ગરિબ ને તવંગર, સંસારી અને વિરાગી, તેમજ રંક ને રાય એ સઘળા
મોતને શરણે થવાનાં છે.

ચુન આહાન્ગે રક્તન કુનદ જને પાક,
એ બર તપ્ત મોદન એ બર રૂઝમે ખાક.

આજના જમાનાનો રંગ ઢંગ તો જુઓ ? કે જ્યાંસુધી જીંદગી
છે, ત્યાંસુધી મોત એ શું છે એ વટીક બાપડો જાણતો નથી, પણ જે
ઘડી મોત રૂપી ત્રાપ તેના પર પડે છે, ત્યારે તે પોતાના કુકૃત્યો માટે
પસ્તાવો કરે છે. માટે ઓ માનવી ! તું એવા કૃત્યો કર, જે કૃત્યો તને
તારી જીવાની, ઘડપણ ને મરણ પછીની જીંદગીમાં કામ લાગે ! તોજ
તું તારા સુખી આત્માને સંતોષ આપી શકશે કે—

શ્વેત હો હવા હો તુંફાં હો છેડ છાડ;
જંગલ કે પેડ કબ્બ ધ્રુવે લાત હૈ ધ્યાનમે?
ગર્દીશમે રોજગાર કે હીલ જય જીસકા દીલ;
ધનસાન હો કે કમ હૈ દદખતોસે શાનમેં.

વાહલાંના વિયોગમાં ગમ ખાતાં જીવતાં જીવડાંઓ! વખતની
આજ કેટલી કીંમત અંકાય છે, તેનું તમને જ્ઞાન છે? જો તું તારા
એ વખતને ખરેખર જીંમતી માનતો હોય તો તારાં વાહલાંના વિયોગ
માટે રકકકળ કરવામાં ઠાલી વખત ગુમાવ ના! તે કરતાં જીંદગીને
કાંઈથી ભલામ કરી લે કારણ—

અબ સુમરન તું કર લે પ્યારે, રામ જનનકી એહી ધડો હય;
કાચી કાચા કાચી માયા-કાચો તેરો ધ્યાન,
ધરતુ રામ જનનમે ધ્યાન-પંક્કા જબ, તું જ્ઞાન હરેતબ પુરા અરમાન,
આશકો છોડો, માંસકો છોડો-છોડો સબ હિપમાન.
જબ તલક એ સાથ રખો, તો નહિ ખુલે તુંજ જ્ઞાન,
ભાઈ પંરાયા, માર્છ પંરાઈ-તુંહી પરાયા માન.
જબ શરીરપે ખાક ચઢી તો પડે અકેલે જનન.

હસમ કહેતા જો કરો તુંમ-વોહી કદો મન માનકે,
ખુદા સિવાય એહી જગમે-કોઈ દોસ્ત નહિ માન.

માર્કસ એ એક મહાન શહેનશાહ થઈ ગયો છે. તે કહેતો કે
“મારી દરબારને રાજ પાટ તો એક બોળે છે. શીલસુશી એજ મારી
જનક માતા છે અને શહેનશાહ તેતો સાવકી માતા છે. રાજપાટની
દલ દલેસરીને નરમ પાડનાર જગા તો મારી પ્યારી શીલસુશીજ છે
અને તે શીલસુશી તે કમ? મોત સર્વેને સાડ હુમ્મેશ હાઝરજ છે
એ ખાત્રીથી. સમજવું તેજ એ શીલસુશી છે. ત્યારે જો મોત સર્વેની
આગળ હાજરજ છે તો તેનો ગમ કેવો? ડહાપણનો માર્ગ એજ છે કે
તેનો અસખાબ હમણાંથીજ ભેગો કરો.”

માટે ઓ માનવી હૈ! તારાં વાહલાંના મરણ માટે ક્યાં સુધી
એમ રડકલ કર્યા કરશે! એટલું યાદ રાખજો કે આજે તો તારો બાપ

યા મા, બાઈ કે ખેન, ભરથાર કે મહોરદાર મરણ પામી છે, પણ એક દિવસ વળી એવોખી આવશે, જ્યારે તુંજ આત્મા વિનાનુ ખાલી જોખુ થઇ પડશે તેનું કેમ? તારે તારા માટે કોણ માથે હાથ દેશે. તે કરતાં બહેતર કે તું બલી જીદંગી મુજર જીદંગીનો ભરસો નથી. તે એક ખાલી સ્વપ્ન છે.

જીદંગી એ તંજુર મિસાલ—મુરમે મિસાલે સાચકે સાંધણ
મોહોડી જલ કયુ તું ભરે—હસમ કહે તુંજે કાં હોત રંજન.

રડયાથી શું વળવાનું? શુ તું એમ ટગોર ટગોર તે મુરડાને જોવાથી તે પાછું સજીવન થશે? એ પડેલું જોખું તો ખાકી છે એટલે ખાક સાથે ખાક મળી ગઇ, ને જે અમર્ગ ચીજ હતી, તે તો મિનોઇમાં જતી રહી, તો તું તારું રદન કોણ માટે કરે છે? એ બિચાર ક્યાં તારું રડન સાંભળે છે? માટે ધીરજ ધર ને તારૂં મન મોટું કર તોજ તું તારા મનને શાંતી આપી શકશે. મોત પાછળ રડનારાં દુઃખી જીવડાંઓ! તમારી લાગણી છે એટલે અલબત્ત તેના વિયોગનું અસહ્ય દુઃખતો ઉત્તન્ન થવુંજ જોઇએ; પણ જરા કેબેના આ નીચલા સખુનો તો જુઓ!

Genius! thou gift of Heaven! thou light divine!
Amid what dangers art thou doom'd to shine.
Oft will the body's weakness check thy force,
Oft damp thy vigour and impede thy course;
And trembling nerves compel thee to restrain,
Thy nobler efforts to contend with pain!

વાહલાંના વિયોગમાં ગમખાર બનેલાં દુઃખી મા બાપો? તમે શા માટે રડો છો? તે તો હૈયાત છે! આપણો જે આત્મા છે, એ અમર્ગ છે, જે કદી મરતો નથી. કારણ—

બદન મરે પણ આત્મા અમ્મર છે
અનંત તે તો રચાયો.

શરીર એકલું ધુળનું બનેલું મીટી થશે ધુળ સંજે
આત્મા નથી કંઈ ધુળનો બનેલો.

સાશ્રુત સદા તેનો પાયો
મહાત્મા ગયા પણ આત્માં રહ્યાં હયાં;
ફેકટ થયા સૌ ઉપાયો.
આત્મા તને કેમ થાય જગતનું
તે તો સદા બંને જગમાં સમાયો.

માટે ઓ માનવી તારી આ ગમખારી છોડી દે, અને હિમ્મત પકડ! યાદ રાખજે કે જે માટે તું હાલ માહેતમ કરે છે; પણ એક વેળા એવી પણ આવશે, જ્યારે તારા માટે તારાં ખેશી રૂદન કરશે. અને સોનેરી પલંગ ને રેશમી બિછાણ તજી જમીન પર તારૂં સોનેરી બિછાણ કરવું પડશે. જે વેળા મૈલાના મહમદઅલી ખીજપુરની જેલમાં હતા, ત્યારે તેમની બેટી આમેના બેગમની માંદગીના સમાચાર મળ્યા, જે પત્ર વાંચી તે શ્રીયુતેન્દ્રીયલો એક અસરકારક પત્ર બેતબાજીમાં બેટી મોકલ્યો—

* .મૈ હું મજબુર પર અલ્લાહ તો મજબુર નહિ,
તુઝસે મૈં દુર સહી વોહ તો મગર દુર નહિ.
ઉસ્કી રેહમતસે જો માયુસ હો વોહ કાશીર હે,
હમ તવકકલસે કી જો વકતબી માઅજુર નહિ.
ઈતેહાં સખ સહી પર દીલે મોમિન હૈ વોકયા,
જો હરેક સાલમે ઉમ્મી દસે માઅજુર નહિ.
સખબી શેવએ મુસ્લીમ હે મગર શુકે ખુદા,
તુરે ઇસ્લામસે દિલ આજબી બેતુર નહિ.
હૈદ્વા ઓર દુઆ ફર્જ વલે હુકમે ખુદા,
ટલ શકે યેહ કીસી બંદેકાબી મકદુર નહિ.
હમકો તકદીરે ઇલાહીસે ન શીકવા ન ગીલા,
અહલે તસ્લીમો રિજેકા તો યેહ દસ્તુર નહિ.

તેદી સહેત હમે મત્લુખ હે લેકીન ઉસ્કો,
 નહિ મંજુર તો ફીર હમકોબી મંજુર નહિ.
 તું તો મુરદોકો જીલા શકતા હે કુરઆનમેં કયા,
 તુખરે જુલ હૈયા મિનલ મૈયતે મજકુર નહિ.
 તેરી કુદરતસે ખુદાયા તેરી રેહમત નહિકમ,
 “અમિના” બીજે શિક્કા પાયે તો કુછ દુરનહિ.
 બાપકે દિલકો તો યુસુફકી તરાહસે હે અઝીઝ,
 ન સહી હુસ્નમેં ગર ખલકમેં મશહુર નહિ.
 મરહમે જખમેજીગર આજબી હે સપ્રે જમીલ,
 હુજને કુરકતસે મગર આંખમે અખ નુર નહિં.
 મેદી ઔલાદકોબી મુજહે મીલાદે ચારખ,
 તુહી કહી દે તેરી રેહમતકા યે દસ્તુર નહિ.
 શાને રેહમત મુઝે દીખલાકે હોતસ્કોં કાનજુલ,
 દીલે “જાહેર” હે યે ચા રખ જખલેતુર નહિં.

અર્થ

હું તો અશક્ત છું. પરંતુ ઈશ્વર તો અશક્ત નથી. ભલે હું તારાથી દુર છું; પરંતુ તે તો તારાથી દુર નથી. તેની કૃપાથી જે નાઉમેદ થાય તે કાશીર છે. હમે કોઈ પણ વખતે તેના ઉપર ભરસો રાખવાને અશક્ત નથી. કસોટી ભલે સંખત હોય છતાં તે સહાત્મા શું છે? કે જે હરેક હાલમાં આશાઓથી ભરેલો ન હોય! સંતોષ મુસલીમેની એક ટેવ છે, પરંતુ શુક્રે ખુદા કે આજે પણ એ દિલ ઈસ્લામના નુર પ્રકાશથી ખાલી નથી. દવા ઔષધ અને દુવા ફજા છે, પરંતુ ઈશ્વરનો હોકમ ટાળી શકે એ કોઈની શક્તિ નથી. તકદીરની ઉપર હમને કોઈ નારાજ નથી. અને ઈશ્વર ઇચ્છામાં રાજ રહેનારનો તો એ ધારોજ નથી. તારી આમેના ભેગમની તંદુરસ્તી ઇચ્છુ છું. પણ જે ખુદાને મંજુર ન હોય તો મને પણ મંજુર નથી. ઓ ખુદા પાક! તું પોતે કુરાને શરીફમાં ફરમાવે છે કે હું મૃત શરીરને સજીવન કરી શકું છું. ઓ ખુદા! તારી કુદરતથી તારી કૃપા કંઈ ઓછી નથી. તો પછી અમીના તંદુરસ્તી મેલવી લે, તે તારા માટે

અશક્ય નથી. પિતાને તો પુત્રી જેમ હ. ચાકુબ ને ચુસુફ વહાલાં હતાં તેમ વાહાલી છે. ભલે હસીન ખુબસુરતને જગમગદુર હોય ન હોય! જીગરના જખમોનો મલમ આજે પણ સંતોષ છે. પરંતુ જીદામના આંસુઓથી હવે આંખમાં રોશની બાકી રહી નથી. તારી કૃપાથી ઓ ખુદા! મારી ઓલાદની સાથે મને મેળવી દે, અને તુંજ કહી દે કે તારી રહેમતનો એ ધારોજ નથી.

ઓ ઇનસાન! હું તને આટલા બધા દિલાસા આપું છું. છતાં તું મોતને ધિક્કારે છે! એ અફસોસની વાત છે. પણ તારા તે ધિક્કારતું કારણ શું? ત્યારે તો એમજ લાગે છે કે તારાં કુકૃત્યોના ફળ ચાખવા મોતથી ડરે છે. નહિતર તે સિવાય બીજું કારણ હોઈજ કેમ શકે? પણ ઓ પાપી શું તું એમ ચાહેચ કે તું જીવેદાન સુધી આ અવનિમાં રહેશે? જો તારો આ ખ્યાલજ હોય તો ખોલ! તારી નજર, અને આગલા પાદશાહ પહેલવાનને મહાન મહાત્માઓના ચરિત્રો વાંચ!

સાંભળ ક્યા ગયો શાહ જમશેદ અને હોશંગ! જેના જેવા પાકીને ખુદાઈ અંશ ધરાવનારા આ અવનિમાં એકબી નથી. ક્યાં ગયો રશિયાનો એકવારનો સુખી ઝાર! ને ક્યાં ગયાં ઑસ્ટ્રેલિયાના જવાન રત્નો? ભાઈ, ભલા ભલાની કીતીઓ કુબાઈ ગઘ ને તારીબી એક દીન કુબાવાની! હજારો પાદશાહો પોતાના કીમતી તખ્તો મુકી ચાલ્યા ગયા તો ઓ પાપી ઇનસાન! તારા અને મુજના શી આશ્રા!!!

ઇનસાન ક્યદ હિસોં હવાઓ હવસમે હય,
લોભી હય, બે ખબર હય, ટહે સ્યતાંકે બસમે હય.
માયાકી ધુન, ખુદીકા ગુંમાં હર નફમે હય,
ગાશીલ હય, ધ્યાન કબ ઇસે હર પેશો પસમે હય.
દિલસે જો હોતા હશ્રકે દિનકા યક્ષીં કંબી,
તો દિનુ ટહે દેખના મુઝે પરતા નહિ કંબી.

માટે હે ઇનસાન! જો તું મરણ જીવનમાં સુખી થવા ચાહતો હોય તો આ જગતની મોહમાયા પરથી તારું ચિત્ત ખસાડ? અને ધર્મ ધ્યાન ધર. દુન્યાના દાવામાં તું દટાઈ ના રહે, પણ પરમેશ્વર જે તારો બાપ છે તેને યાદ કર! કારણ બદન જાનથી છુટુ પડશે, એટલે તને

સધળાથી અલગ રહેવાનું છે. ધર્મનું તુ કામકું, બનાવ, સતનું તું તીર બનાવ, અને પછી તેવાં ધનુષ્યબાણ સાથે, તારા કાર્ય પર મંડી જા! કારણ એક દહાડે તને એવી જગા પર જવાનું છે, જ્યાં તે તારાં તીરકાંમદાનો શો ઉપયોગ કર્યો તેનો તને જવાબ આપવાનો છે.

નાત્ર હિ સહાયાર્થ પિતા માતાચ તિષ્ઠતઃ ।

ન પુત્રદારં ન જ્ઞાતિ ધર્મસ્તિતિ કેવલઃ ॥

પરલોકમાં પિતા, માતા, સ્ત્રી, પુત્ર કે જ્ઞાતી કોઈ સહાય થતાં નથી. કેવળ ધર્મજ સહાય થાય છે. જીવ એકલો ઉત્તન થાય છે, ને એકલોજ લય પામી અને છેવટે સ્વર્ગ યા નર્ક મેળવે છે. એટલા માટેજ એ ધનિસાન! તુ પોતાને સહાય થા! કારણ જેમ નદીનાં સ્રોત જે પ્રમાણે વહી જાય છે, અને પાછાં ફરીને આવતાં નથી; તેજ પ્રમાણે રાત ને દિન મનુષ્યનું આયુષ્ય લંબીને જાય છે, તે પાછાં તેજ આકારમાં આવતાં નથી. જે પણ ને ઘડી જાય છે એ પ્રભુને અને મોતને પિછાણવાનીજ છે. તું આ જગની જળકપટમાં સપડાયલો હોવાથી તારું મન કાચુ છે, એટલે જ્યાંસુધી તું તે પિછાણતાં શીખશે નહિ ત્યાં સુધી મોતનો ભેદ તુ ઉકલાવી શકશે નહિ. એ પતંગીઆ શરીઆ માનવી! તું તારી આશા પર, ને તારા સોનેરી શરીર ઉપર મુસ્તાક ના રહે! લાઈ જીદંગીમે ઈશ્વરને લજીલે, તારી સાથ આખેર વિના કંઈજ આવવાનું નથી. કારણ મોત પછી તું દટાવાનો છે; ને તારી યાદ ભુલાઈ જવાની છે. તો કહે ધનિસાન! કે તારા માબાપ તને શી ઉપયોગના ! ખુદા સિવાય તુંજનો કોઈ નેગેબાન નથી. અને એટલાજ માટે એ ધનિસાન તું—

ભજન ભજ લાધરે—શુભ સંપટ સત સમાઈ,
પદ પરમેશ્વરક, પુરા પઢો—લખ લંપટ લોલ લાલચસે લઢો;
કરો કીસમતકી કારસાઈ.
પાક બચનમે માન તું—ભેદ ખરો કંચન,
છેવટ અનમોલ આવેગો—પાક મદ્દે ઓર ઝન.
કરો ખ્યાલ બદનકીલ તનહાઈ—એ દાનાસે નસીહતપાઈ.
ખરી બાતો મે સચ્ચાઈ.

ધનુષ્ય ધર ભાઈ ધર્મકા-ઔર બાણ સતકા કર.

બાણગર તું બનકે રે-રામ નામયે મર.

જેતું જના આખેર એક જાહી.

ન સાથ આવે મા ભાઈ-અએસી સહાદત હયે પાઘ.

આજનો બા જમાનો એવો છે કે કાંઈને શીખામણના બે બોલ પણ કહેવાતા નથી! એક વાહલું જે મોતની પુર નિદ્રમાં અલેત્યાં મારતું હોય છે, ને સુંખના કે દુઃખના સ્વપ્ન જેતું પડેલું હોય છે, ત્યારે તમે વાંચકો શું જોશો? કાંઈ છાતી કુટશે, કાંઈ બારણા સાથ માથાં અફાડશે, તો કાંઈ તે મોતને કાંઠે આવેલા માનવીને ચુંમી લેશે. પણ કાંઈ કહેશે કે આવા હમખગો શા માટે જોઈએ? એા માંછ ગોડ! કહે છે કે મરી જાય ત્યારે હસીએ કે ત્યારે રડીએ? મરી જાય ત્યારે રડયે નહિ તો શું કર્યે? હમો કંઈ તમારી માફક કંઈ છાતીના નથી. હમો કંઈ તમારી માફક તે મરનાર પાછળ નિમકહરામ થવાના નથી. માટે હમો તો રડવાનાજ!

પ્રિય વાંચક! મરનાર પાછળ ખરી મહોબત જો બતાવવી હોય તો લે અજમાવ ઉપલો પેરેઆફ! એા ખોટા ઢોંગ કરી મરનારને સતાવનારાં આદમીઓ? એ કૌતક ક્યાં સુધી ચાલવાનું? તારાં પ્રપંચો ને ઉપરતું ઠાલી રડવાનું તો એક બેઠો બેઠો જુએ છે; તેની તને ખબર છે? નહિ રડતાં ને શી રીતે રડાવવું એ તારી સઘળી ખુબી તે જાણે છે. માટે ધનિસાન! છોડ તુંજની આ તુડાઈને રાખ મરનાર પાછળ આંસુ વિનાની મહોબત!

એક મરનારની પાયદસ્ત વેળા ટાહુકા દુચકા મુકનાર નવસારીમાં ઘણી બાઈઓ છે. એક બાણ પાયદસ્ત ગઈ, કે બીજી બાણ દાસ્તાને દીલરખા રૂપી લંબાણ લેકચર તૈયારજ છે! “ મરે સુકલીબાઈ તમને બહુ ખોટું થયું, પણ હવે તો તમારાં જીભર બીજાંને જ માંગીને બેસો. એમાં તમે શું કરશો? પણ ખરેખર મરહુમ ચખરાકને હુસ્વાર બહુજ હતાં જો! બિચારી કામ તો એવાં ઢમ ઢમ કરે કે આપણે બે ઘડી જોયાજ કર્યે?” આવી રીતે લોઆ તરીકે કેટલીક બાઈઓ પાયદસ્ત વેળા મોજુદ છે. અને ઉપલો ફકરો મેં ટાંકી બતાવ્યો એમ હજારો

ટાંકી ઘણાંની આંખમાંથી આંસુ પડાવે છે. જ્યારે આ બાળુ કોઈ સમજી દિલાસો આપી કહે કે “એન એમાં તમે શું કરશો? મરણ જીવનમાં આપણું કંઈ ચલણ છે! એમ રડવાથી શું તે પાછું આવશે! માટે જોયે તો મરહુમના લાભાર્થે રડો મા!” બિચારાના આ શબ્દોને તુચ્છકારી કાઢવામાં આવે છે અને છાતીનો ધારેલ નામે ઓળખે છે. પણ ખેર! અલણો ગમે તે માને-પણ શ્યાણા વાંચક તું તારા વાહલાંનો વિયોગ રડીને કરતો ના!

દુઃખી પરમેશ્વર બન રહ્યો, લઈ આપની ચુંક,
પરમાનંદ રસ છાંડકે, ચાટન લાગ્યો થુંક.
ચાટન લાગ્યો થુંક, પહિતો અહમકતાઈ,
તિસકા ચિંતન કરે, ન જિનહેં સુખ એકરાઈ.
કહે ગિરીધર કવિરાય, હુએ ચાહૈ જો સુખી,
ચીને અપના આપં, ફેર ના હોવૈ દુઃખી.

ઓ ધનસાન! આ દુન્યવી ઢંગના મોટા રંગમાં તું અમરથો તણાઈ જાય છે; અને તે તરફ તું ઠાલી આર્કષાય છે. પણ આદમી! જરા બે ઘડી તું તારા મનને સવાલ તો પુછ કે તું કોણ છે? તું શા માટે અત્રે આવ્યો? ક્યાંથી આવ્યો? ક્યાં જવાનો? અને તે પરજ તારું ચિત લગાડ!! તારી જીદંગી એક તંબુની માફક છે યાને એક તંબુરાની માફક છે. કારણ જ્યારે તંબુરો સુરમાં હોય છે, ત્યારે જે નાદ પ્રગટ રહે છે, તેવોજ નાદ તારા જીવ આત્મા માંહેથી મરતી ઘડી સ્વચ્છ રીતે બહાર કાઢ! અને આ મ્હો માયામાં સખડી નર્કમાં જવા કરતાં સ્વર્ગમાં જા!!!

તજ મન, તજ મન, પ્યારે એ ઢંગસે.

છોડ એ ઢંગ ધર, હર કે બચનમે.

આપને બચન યાદ કર-છોડ જના આખેર એ તન.

જીદંગી એક તંબુર મિસાલ-સુરમે મીલાલે સાચકે સાંધણ.

મોહોડી જલ કયું તું ભરે-હસમ કહે તુંજે કાં હોત રંજન.

આ ફાની દુન્યા રૂપી દર્યામાં કંઈ અબજો આદમીઓ જન્મે છે, ને મરણ પામે છે, ઝાડો છે, ને નાશ પામે છે, તડકો પડે છે તે અસ્ત

પામે છે, ભરતી આવે છે અને ઓટ જાય છે, એમ નિયમિત કુદરતના અચળ કાયદા તને સઘળું ચાલી રહ્યું છે; પણ જગતમાં એક એવી ચીજ નથી જે અમ્મર હોય! જરથુસ્ત્ર જેવા મહાન પેગામ્બર, અને ક્રાઇસ્ટને મહમદ તેમજ શ્રી કૃષ્ણ જેવા પેગામ્બરો મોતને શરણે થયા, તો આજની લેલાણુ પ્રજાની અક્ષળ કોણ સાંભળવાનું? રડવાથી મુવેલું મદકુ પાછું સજીવન થવાનું નથી. કંઈક શેંકડો આશાવંત જીવડાંઓ મોતમાં રોતાં થઈ ગયાં છે. કોઈની જીદંગીનો ભરસો નથી! મોત ક્યારે આવશે? ક્યારે શરીર રૂપી પાંજરામાંથી આત્મા રૂપી પોપટને લઈ ઉડી જશે તે કહી શકાતું નથી! તો ઈનસાન તું લલાઈ કર! લલાઈમાં જીદંગી ગાળ! કારણ એકને ખરજ કહ્યું છે કે- લલી જીદંગી ગાળનારને મોતથી દરવાનું જરાખી કારણ નથી. જીદંગીનો ખરો ઉદ્દેશ પૈસા ટકા ને મોટી હવેલીમાં રહેવામાં નથી, પણ મરણ જીવનમાં શું ભેદ સમાયલો છે, એ શોધવામાં જીદંગીની ખરી મોઝ સમાયલી છે. પણ તે શોધવા તને બહાર જવાનું નથી; કારણ તારૂં શરીર એજ તારી દુન્યા છે, અને જે સઘળો ભેદ ભરમ છે એ તેમાંજ સમાયલો છે, માટે ઓ માંનવી પ્રથમ તું પોતાને પીછાણતાં શીખ અને પછી તારાં વાહલાં માટે રડ. અને ખરેખર જે તેમાં તમે પાર પડો તો આ ધર્તી ઉપર તમે પોતાને સુખી માનજો.

લાશોપે સંગે લાહદ જળ, આકે તુમને જમા દીધા,
સીનેસે સીનાં હુળહુ, લાકે ગોયા મીલા દીયા.
દીયા વ્હો મેરી કબ્રપર, રોશન દીશખર જાહેર ગએ,
ચલી જો નીમશખ હવા, ઉસને ઉસે ખુળ દીયા.
ઉરપે સીતમ એહ અએર હુવા, વાકે હુવા વ્હાં ઝલઝલા,
થા સીનેપે સંગ જો તુલા, હાસીદને વ્હો હલા દીયા.
હુવી નમુદ જળ સુખાહ, સુરીજ ફલકપે આ ગયા,
તેરા કીસીને નકશે રૂ, આંખોં મે લાસમા દીયાં.
લેટે લેટેબી કબ્રમે, પોતેં હએં સારા જળ મળ,
ચાહેં કયા અએરા અએર હમ, ગો સખને હમે ભુલા દીયા.
“નાજુક” હએં તેરી કબ્રપર નગમે-પરદાજ અંદલીખ,
ખાદ લલી સાકી હએ ખના, જામે-ખકા પીલા દીયા.

અર્થ.

તેં જ્યારે આવીને મારાં મુઝાંની ઉપર કબરનો પથર મુકી દીધો ત્યારે મને એવું લાગ્યું કે જાણે તેં તારી છાતી મારી છાતી સાથે મેળવી દીધી. એટલે જ્યારે હું મરી ગયો. અને લોક મને દફન કરીને કરીને ચાલી ગયા ત્યારે મને લાગ્યું કે હું મારા ખુદા સાથે જઈ મળ્યો.

ગઈ રાત્રે જે દિવો તેં મારી કબર પર સલગાવ્યો, તેને અડધી રાત્રે નીકળેલી હવાએ ખુબી દીધો. અટલે ધનસાનના મરણ પછી તેની કબર ઉપર ગમે એવી યાદગારીની ચીજો મુકો યા બનાવો, પણ વખતના મારાથી તે કાયમ રહેવા પામતી નથી. માત્ર તેની નકીજ તેને કાયમ આવે છે.

વળી એ ઉપરાંત એક બીજો સીતમ થયો, તે એકે મારી કબર ઉપર ધરતીકંપ થયો, અને મારી છાતી પર જે પથર મુકેલો હતો તેને તે અદેખાએ હીલાવી દીધો. એટલે મારી યાદગારી માટે બનાવેલી કબર પણ એક નિશાની દાખલ રહેવા ન પામી.

પણ જ્યારે સવાર પડી અને ગગન ઉપર સૂર્ય આવી પુગ્યો ત્યારે મારી તૂટેલી કબરની અંદર તેનાં કિરણ પ્રવેશ થયાં અને મને એવું લાગ્યું કે જાણે તારોજ ચહેરો મારી આંખો સામે કાઢ્યે લાવીને ધર્યો. એટલે જ્યારે ધરતીકંપ થયો ત્યારે મને લાગ્યું કે એ એક સીતમ મુજ પર થઈ રહ્યો છે; પણ ભુંડું થાય એ સારાં ને કાજે તેમ હું જ્યારે કબરવાસી થયો, ને મારી કબર પર ચુંથણાં પડવા લાગ્યા, ત્યારે મને લાગ્યું કે હું મારા ખોદાનો ચહેરો જોવા પામ્યો છું.

હવે જ્યારે કબરમાં સુતાં સુતાં મને એ સર્વ સુખ મળે છે ત્યારે હું બીજું શું માગું? ભલે મને લોકો જગતમાં વીસરી ગયા છે, પણ મને તેની પરવા નથી. એટલે જ્યારે મુવાબાદ હું મુક્તિ મેળવી શક્યો છું તો આ દુન્યા મને ભુલી ગઈ છે તો શું થયું?

ઓ “નાજુક!” તારી કબર પર બુલબુલો ગાઈ રહ્યાં છે, અને વાદળ તારો સાકી બની લાગ્યાં છે, જે તને મુક્તિનું પ્યાલું પાઈ રહ્યો છે. એટલે ઓ “નાજુક” તારી કબર ઉપર આવી જગતનાં લોકો તારી તારીફ કરી રહ્યાં છે, અને તારી ફાટેલી કબર હોવાથી

વરસાદના ઝાપટાં તેમાં પ્રવેશ થઈ રહ્યાં છે. અહા! એક બાબુ આ જગતના લોક મારી નેકીની તારીફ કરી રહ્યાં છે અને બીજી બાબુ કુદરત ખુદ પોતાની રહેમતનું ઝાપટું વસાવી મને મુક્તિનું પ્યાલું પાઘ રહી છે! યાહા! એજ ખરેખર મરણમાં જીવણ છે!!!

જ્યારે એલેકઝાંડર ધી ઝ્રેટ યાને સીકંદર મરણ પામ્યો, ત્યારે તેના રાજના કેટલાક વિદ્રાનોએ મળી તેની લાશની પેટી ઉપર નીચલા અસરકારક શબ્દો ઉચાર્યા—

* કાલે જે માનવી બીજાને કેદ કરતો હતો. તે આજે પોતેજ સખત કેદમાં પડેલો છે— અને તે પણ કોઈના આસરા વગર.

આ તેજ માહપુરૂષ છે કે જે અજાત હતો. અફસોસ આજે તેના કાળના હાથે પરાજય થયો છે. આ મહા પુરૂષનું મરણ અનિતી અને અધર્મને સર્વસ્વ માનનારાઓ માટે મહાન ઉપદેશ છે.

આ તે મનુષ્યનું શબ્દ છે કે જે પોતાના મરણના વખતથી અજ્ઞાન હતો, તેની મહત્ત્વા કાંક્ષા પ્રસિદ્ધ હતી હે સીકંદર! તારી મહત્વ વાકાંક્ષાને પૂર્વ કરવા તે તારા મરણને કેમ ન અટકાવ્યું?

હે સીકંદર! પોતાની ઈચ્છાનુસાર કાર્ય માટે ચીવટાર્ધથી લડનાર હે મહાન યોદ્ધા! તે તારી તલવારને અનેક નિર્દોષોની લોહીનું પાન કરાવી એવી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરેલો છે કે જે આ વેળાએ તારા માટે નિરૂપયોગી છે. આ સર્વ વસ્તુઓનો ઉપયોગ હવે બીજાઓ કરશે, પણ એ મેળવવા તે કરેલાં પાપ કર્મોનો જવાબ નિરંજન સમક્ષ તને આપવો પડશે.

હે સીકંદર! તું અમોને નિત્ય ઉપદેશ કરતો પણ તે તારા સર્વ ઉપદેશો કરતા તારૂ જર યુવાનાવસ્થામાં નિપજેલું મરણ, મહાન ઉપદેશ છે. જેનામાં ખુદી હોય, તે આ મહાન ઉપદેશને સમજે, અને સાર ગૃહણ કરે હે મહાન શહેનશાહ! તે તારા સ્થુળ શરીરની રક્ષા માટે અનેક મનુષ્યોની હત્યા કરી પરંતુ તને મરણને શરણ થવુંજ પડ્યું. હે સીકંદર! તે તારાં રાજ્યનો વિસ્તાર આટલો બધો વધારેલો હોવા છતાં તું અસંતોષી હતો હવે તું કેવળ થોડાજ પુટની જગામાં જઈ પડવાનો છે. ત્યાં તારી શું હાલત થશે?

* “ધી નવરોઝ”નો દિવાળી અંક નવેમ્બર તા. ૯ મી ૧૯૨૩. (પાનું ૫૬)

જે મહાન પુરુષના વચનામૃત સાંભળવાને તેની પ્રજા ઉત્સુક રહેતી તે આજે ચુપ પડેલો છે. જે બીજાઓની દલીલોનું ખંડન કરવા અને વધુ બોલતાં અટકાવવામાં મોઝ માનતો તે આજે શાંત છે. જેને આજે બોલવું હોય તે આજ આનંદથી બોલો. કારણ તેમને અટકાવનાર પોતેજ મોતના પંજમાં જકડાયેલો છે.

જે માનવી તારૂ મૃત્યુ થવાથી આનંદ માને છે, તેને પણ એક દહાડે તારા પાસે આવવુંજ પડશે. જે પ્રમાણે હે સીકંદર! તું બીજાના મૃત્યુથી આનંદીત થતો હતો. આજે તેઓના પાસે તું પહોંચી ગયો છે. હે સીકંદર! તને આ શું થઈ ગયું? તારી શક્તિ ક્યાં હણાઈ ગઈ? કાલ સુધી તો તેં તારા સમસ્ત રાજ્યનો બોજ ઉપાડેલો હતો, આજે તારાથી તારા શરીરનો એક ભાગ પણ ઉપાડી શકાતો નથી! અફસોસ તારામાં એટલી પણ શક્તિ નથી કે તું તારાં શરીરને આ પેટીમાંથી બહાર કાઢી શકે!

હે દુનીઆની મોહજાળમાં સપડાયેલા મનુષ્યો! બુદ્ધિ આ ચૈતન્યહીન પડેલા શરીરને દુનીયાની માયાનેજ સર્વસ્વ અર્પણ કરનારનું આ પરિણામ! હે જ્ઞાનીઓ!! આવા અનેક દાખલાઓ જેવાં છતાં આ અસર સંસાર માટે કેમ લડી મરે છે? હે સીકંદર! તું મને નિત્ય તારો ધન ભંડાર ભરપુર રાખવા તાકીદ કરતો હતો, હવે આજા આપ કે તે ધન ભંડારની ચાવી કેના હસ્તકમાં સોંપુ?

જ્યારે ઉપર પ્રમાણે ઉપદેશ અપાઈ રહ્યો કે તુરત તેની રાણી આવી ને જખમી જગરે કહ્યું, મારા જાણમાં હતુંજ કે શહેનશાહ દારાને હુરાવનાર એક દહાડો મોતના હાથે હાર ખાશે. ઓ દરબારીઓ! યાદ રાખશો કે જે કાળના પંજાથી સીકંદર જેવો મહાન નર નથી બચી શક્યો તો તમે કાણ માત્ર!!!

ઓ ઇનસાન! આ ચરિત્રથી તું ચેત કે જેને તું તારૂં તારૂં માને છે; એ તારૂં નથી, પણ અહુરાનુંજ છે, એટલે મોત સાથે તે પણ નાશ પામવાનીજ! ઇનસાન ખાલી હાઠે આવ્યો છે ને ખાલીજ લઈ જવાનો!

ખાલી હાથે આવ્યો ખાલી લઈ જશે.
 નેકી કર તે ત્યાંખી સાથે થશે.
 અમન ચમન ને જરજન ગુલશન.
 તન પન તુંજ નહિ સંગત કરશે.
 કર ખરીદી પુણ્યની આ જોહાનના બજારમાં
 લઈ તે હદીઓ ભલે જહાં મજદની દરબારમાં
 નેક બદતો ફકર જાણી ફિક્ક રાખી રોજની.
 શું ખરું ત્યાં પહોંચજો છે દુવા ફિરોજની.

સુધારકો, ધર્મનિતીશ, અને સંદેહવાદી એ સર્વ કહે છે કે મનુષ્યની જીંદગીનો કંઈક ઉદ્દેશ છે. ઝુપડીમાં રહેનાર એક ગરિબ આદમી ધીરે ધીરે ચાલીને ખેતરે જાય છે. એ શા માટે? એક ધનવાન મોટી હવેલીમાં સુખના હિંડોલા પર ડોલે છે. એ શા માટે? ભાન ભુલા થઈ જઈ એક માખાપ પોતાના એક પુરા બેટાને જોયા કરે છે, એ શા માટે? જવાબ મળશે કે એ એક કર્તવ્ય છે. પણ જીંદગીનો ખરો ઉદ્દેશ એમાં નથી! ભલે ઇતિહાસ ગમે તે પ્રકારે પોતાની જીંદગીનો ઉદ્દેશ માનતો હોય; પણ પ્રત્યેક ઇતિહાસની જીંદગીનો ઉદ્દેશ એકજ છે. જેઓ પ્રથમથી પોતાને પીછાણી મોત માટેનો માર્ગ ખુલ્લો કરવા સુકૃત્યો કરે છે. તેને ધન્ય છે, પણ એ બદલ એક ઇતિહાસ જો ધન દૌલત તરફ જ આકર્ષાઈ ગયો તો તે તેની જીંદગીના ઉદ્દેશમાંથી જતો રહે છે. એક પ્રખ્યાત ધાર્મિક માણસ કહી ગયો છે કે “પોતાનું જીવન પોતાના માટે નથી, બીજાની સેવા માટે છે. જેઓ બીજાના હૃદય તથા મનને, ધર્મ તથા નિતીને માર્ગ આણવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી, તેઓનું જીવન અસાર છે. જે માનવી મોત વેળાનું સ્વમાન જાળવતો નથી, એ ખરોજ પાપી છે; પણ જે મરતી વેળા ધર્મ પ્રત્યે વફાદારીનું ચિન્હ મોંથી બતાવે છે એજ ખરો જીવનનો ઉદ્દેશ જાણનાર છે.” માટે એ માનવી જો તુંખી મોત પછી સ્વર્ગમાં જવા ઇચ્છતો હોય તો—

જુડી જગ માયામાં મળકાય—ત્યાં દુખી કાં તણાયે,
 બાપ કહે બેટો મારો—માતા મન હરખાય;
 પળવારમાં પ્રાણ છુટે—નવધાર આ ધાય.

કંજુસ કહે એ માફ માફ ફાકટમાં અફલાય,
 ગર્વતાનની માન ખાનમાં-શાને તું પછડાય ?
 શાને માફ શાને તાફ-શાને સાનું થાય ?
 શુરનાથ વાગે જમદાની-ત્યારે, કાં અકળાય !
 કાયા માયા દેહના ભોગે-માર્ગ સ્મરણુ થાય
 ધુંગત ખોલે અતિ કબટે-અહુર નામ સંભળાય.

મનુષ્ય જીવન કેને કહે છે ? જન્મથી મૃત્યુ પર્યન્ત માણસ આ ભવરંગ ભુમિમાં જે વેશ ભજવે છે, શોક, દુઃખ હર્ષ વિષાદને તાપે થઈ આ અવનિમાં માનવ જે કંઈ કરે છે એનું નામ મનુષ્યજીવન છે. પરમેશ્વરે આપણને જે શક્તિ આપી આ પૃથ્વી પર મોકલ્યાં છે; તે શક્તિનો એક માણસ જેમ સારો ઉપયોગ કરશે, તેમ તે મનુષ્યજીવનમાં ધણો આગળ વધતો જશે. કેવળ ખાવા પીવા, યા ફરવા હરવા, યા મોઝમઝા કરવા એકં ધનસાને જન્મ લીધો નથી ? જો તેમજ તમે માનતા હો તો પશુ પક્ષીને માણસમાં ડીફરક જો શો ? કારણ પક્ષી જેમ મારા મારી કરી ખાઈ પી ખેલી પોતાની જાંદગીનો અંત આણે છે, તેમ શું મનુષ્ય પણ ગાળવા માગે છે ! ના મનુષ્ય જીવન એમાં નથી. પૈસો એકઠો કર્યો ને તેને એકઠો થયલો જોઈ રાજ થવું, યા મોટી હવેલી બંધાવી ગાંડાં માફક તેને વારંવાર જોયા કરી મન રંજન કરવું-આ સઘળું નાંદાની ને અજ્ઞાનતા છે. કારણ એ સઘળું એક દિન અત્રેજ તજીને જવાનું છે. માલ મતા, ધન દોલત, વાડી ગાડી, ને નોકર નફર એ તકલીદી સુખ છે-તે ફાની છે, એટલે ખાક સાથે ખાક મોડે વહેલે થવાની ! માનવી !! જાંદગીનો અંત ક્યારે આવશે એ કોઈ જાણતું નથી, કારણ—

દુનીઆ અજબ છે ફાની ચાર દીનની છે જાંદગાની,
 ધન દોલત ને માલ ખજાના, જોખન જોર જીવાની.
 કાચી રસીના દોર સમ આય આપરી જાંદગાની છે,
 દરીયાનો મોજો આવી પાછો જાય તેમ જીવાની છે.
 લોભી આદમ લાલચને તજ, આય આંખો બંધ થવાની છે,
 કરણી તેવી ભરણી જગમાં, સર્વેને ભરવાની છે.

કરી લે કાંઈ લલાઇ, તજી યુરાઇ, લજી લે ઇલાહી,
કરણી આંખેરમાં છે સાથી, પૈસો ટકો છે ફાતી.

વાહલાનાં વિયોગમાં ખિન્ન થયવા મારા લાઘવ્યંધો! તમે શા માટે રડીને તે સુખી આત્માને સંતાપો છો? આત્મા અમ્મર છે, એટલે તે તમારું વાહલું પોતાના કર્મનો બદલો ચાખી પાછું આ અવનિમાં આવશેજ! આસરે પચાસ વર્ષની વાત ઉપર અમેરિકામાં લોકોની મન શક્તિ ખીલતી ગઇ, અને મિનોષ સૃષ્ટિ માટે તેમની મનશક્તિ બહુ ઉંડાણમાં જવા લાગી. આ પછી તેઓએ થોડા વિદ્વાનો મળી “Physical Research Society” નામની એક મંડળી સ્થાપી, અને થોડાજ વખતમાં જાહેર પ્રગળે પોતાના અખત્રાથી બનાવી આપ્યું કે આત્મા અમ્મર છે. અને વધુમાં કેટલાંકોને તેમના મરહૂમ વાહલાના દર્શન પણ કરાવ્યાં! અને ખરેખર તેથી તેમની ખાત્રી થઇ કે આપણે જેને મરી ગયલાં કહીએ છીએ તે તો પેલી અવનિમાં જીવતાંજ છે!

જંરથોસ્તી તરીકે આપણાં ધર્મ પુસ્તકોને આધારે રવાનનું અમ્મરપણું તેમજ ભવિષ્યની જાંદગી માનવાને આપણે બંધાયલાં છીએ. છતાં જાણવું અગત્યનું થઇ પડશે કે એવીજ માન્યતા હિંદુ, યાહુધી, બુધીસ્ત, ખ્રિસ્તી અને મહોમેદન જેવા સઘળા મુખ્ય ધર્મોમાં પણ જોવામાં આવે છે. એટલુંજ નહિ પણ આત્માના અમરપણાં વિષેનું એકીન સઘળા જમાનામાં અને સઘળા પ્રજાઓમાં હજી ચાલુ છે. મોટા મોટા ફિલસૂફો પ્લેટો, સોક્રેટીસ અને સિસરો તેમજ અસલી યુનાની અને રોમનના નામીયા કવિઓ એ એકીન માની ગયા છે, અને તેજ તેની સાથેતી પુરતી છે. એડીસન કહે છે કે—

“Next to the being of a god, the doctrine of the immortality of man lies at the foundation of all religion.....Remove from the mind the belief of a future existence and the hope of immortality, and religion becomes a shadow, life a dream, and the approach of death a scene of darkness and despair... If his whole existence he circumscribed within the circle

of a few fleeting years, man appears an enigma, an inexplicable phenomenon in the universe, human life a mystery, the world a scene of confusion, virtue a mere phantom, the Creator a capricious Being and his plans and arrangements an inextricable maze."

ઈશ્વરની હસ્તીનાં મત પછી આત્માની અમર્ગીનું મત સઘળા ધર્મોના પાયા સમાન છે....ભવિષ્યની જીંદગી અને અમર્ગીની આશાનું એકીન તમારાં મગજમાંથી કાઢી નાંખશો, તો ધર્મ એક છાયા સમાન યાને નકામો—જીંદગી સ્વપ્ના સમાન અને મરણની ઘડી અંધકાર અને નાસીપાસીના એક દેખાવ સમાન તમને લાગશે. જો માણસની હૈયાતી થોડાંક ઝડપથી પસાર થઈ જતાં વર્ષોનાં ચક્રવામાંજ સમાઈ રહેતી હોય તો, માણસ એક ઉખ્યાણુ તેમજ સૃષ્ટિ રચનામાં નહિ સમજવી શકાય એવો બનાવ થઈ પડે; મનુષ્ય જીંદગી એક ભેદ સમાન ગણાય, દુનીયાં ગડબડ ગોંટાલાનો દેખાવ થઈ પડે; જગત કર્તા ફાંટાબાજ ગણાય તેની યુક્તિઓ અને ગોઠવણો ગુંચવણ ભરેલી લુલ લુલામણી જેવી થઈ પડે.

મોત એ દુનીયામાં મોટામાં મોટો જોરેમંદ માણ છે, જે ભલા ભલા બળવાનોને પણ પોતાના જોરેમંદ હાથે પછાડી નાખે છે. માટે મોત રૂપી કાસદની જન્મથીજ તૈયારી કરતાં રહો, કારણ—

જગ ફાની છે એ માનવ તુંજની જીંદગાની
નથી રહી રહેવાની આખીર થશે લુણધાની.
ધર્મને તું માની લેજે ઘડી પળની છે મએમાની
ન રેશે નહિ દોર દમામ આખીર તારી જોર જીવાંની
અહુરાની માંગજે યારી પુરી કરશે આસ તારી.
કહે શીરોઝ આ ખાકી જગમાં માનો પનાહ પાક યઝદાની.

ત્યારે જો આપણે બારિક વિચાર કરી મનન કર્યે તો સમજાય છે કે મોત એ કંઈ દુશ્મન નથી. એક નેક માણસને મોત દુશ્મન નહિ પણ દોસ્ત છે; પણ જે પાપી માણસ છે તેને તો અલગત મોત પીઘા કારી થઈ પડે એમાં નવાઈ નથી! હેન્રી વેન એક જાણીતો ધર્મપુસ્ત આદમી હતો. એક વેળા ચોક્કસ ધર્મીજી કાયદા બાબે લોકોમાં લડાઈ

ચાલી, ત્યારે એ બહાર પડ્યો ને લોકોને શાંત પાડ્યાં; ત્યારે તેના આ ભલાંઈના કામ માટે તેને ફાંસીએ ચઢાવ્યો. પણ તે, એ માટે લેશ ભારખી નિરાશ થયો નહિ અને બોલ્યો—“મોત એ શબ્દ તો બહુ નાનો છે, પરંતુ મરવું એ કામ બહુ મોટું છે” જે માનવી મોતથી ડરતો નથી તે કોઈ પણ વસ્તુથી ડરતો નથી. કારણ તેઓ સમજે છે કે મરવાનો અને જીવવાનો પણ માણસને હક છે. આ ફાંસી જગતમાંથી જલદી જવું એ નિયમ નેકી કરનારનો છે, જ્યારે લાંબાં ગાળાએ યા આ અવનિમાંથી બિલકુલ જવુંજ નહિ એ કાયદો પાપીનો છે. ઓ ધનસાન ! જે તું મોક્ષનો માર્ગ ખુલ્લો કરવા ચાહતો હોય તો.—

કરો નેક સદા કામ હરધામ
ફતેહ થશે સદા તેની હરવાર.
પરવરથી તું ડરતો રહેજે કરતો ના અભીમાન.
મહો માયામાં વશ જે થશે તો મહા બુદ્ધ અંજન
પરવરની યાદ કરી સુખ પામ.

એક મીઠી-મધુરી માતા પોતાના બાળ માટે રડે ! તો એક બાપ પોતાના બેટા માટે રડે ! એક સુખી જોકે પોતાના એક બીજાનાં વિયોગ માટે રડે ! તો એક ભાઈ બેન, એકમેકના મરણ માટે રડે ! આવી રીતે રૂડોજમાં અસંખ્ય લોકો વિંટાઈ રહેલાં છે. પણ એ સઘળાંમાંથી તે મરનાર પાછળ ખરાં જીવનની દિલસોઝી કાણ ધરાવતું હશે ? માત્ર એક જાલી જનેતી માતા ! અલખત તે બિચારી પોતાના બાળકમાંજ પોતાનું જીવન માનતી હતી, ને તે મરણ પામે એટલે કવચીત તેણી રડે ! પણ તેનાં ખેશીઓ શા માટે આંખ પાણી કરતાં હશે ? એક સુખી જોડામાંથી વર યા મહોરદાર મરણ પામે તો, અલખત તેઓ બંનેમાં મિનોઈ પ્યાર હોવાથી રડે ! તેમાં તેનાં ખેશી શા માટે રડતાં હશે ? આથી માફ કહેવાનું એમ નથી કે તેનાં પ્રત્યે દિલસોઝી ન કરાવે ! તે વાંહલાં પ્રત્યે મહોખત તો ધરાવવીજ ને તે એક આપણી ફરજ છે, પણ રડકકળ સાથે મરનારને બીલકુલ લાગવગ નથી. તેઓ તમારી તરફથી તેમની સારી વખાણના આર્જુમંદ છે, તો તેનો ગમ તમે શા માટે હેડે ધરો છો ? ને તે કેટલાં વર્ષો સુધી કાયમ રાખશો ?

સોતે હંચ હજરો યહાં ખેયાર કબરમેં—ફુનીયાકી જફસે,
 કયાં પીરો જવાં એકસાં હંચ ખુવાર કબરમેં—અજલહી હવાસે.
 લયલીકી જુદાઈમેં થા મુજનુ તો દિવાના—ઐર એકસો નાલાન;
 ગમ અપના નવો કર શકી હજહાર કબરમેં નાલાંઓ સદાસે.
 રેસ્તમપે કીયા ગવખા અજલને જે ઉછલ કર-વહીં ઉસકો દબાયા,
 હો કુશતા પડે જ કે અસફનયાર કબરમેં—અસ હાલે તખાસે.
 દારાખ ઐર નૌશીરવાં જમશીદ ઐર કહિસ—ગયે ઝીરે જમીકે,
 પીછ જામે ફના લેટા શહરયાર કબરમેં—હો જેર કંજસે.
 ફરહાદસે લસ દમ કયા શીરીને કિનારા—લીધ કીસને કહો દાદ?
 અજલને લેજ ઉઠકા હો ગમખાર કબરમેં—કુછ મેહેરો મયાહે.
 યુસુફે જલીખાંકા રહા કુછ ન સીવા નામ—ઈસવરકે જહાં પર,
 સોતે હંચ અખસ દીલખરો દીલદાર કબરમેં—દસ્તે ફનાસે.
 તદખીર ચલી કુછ ન ફલાંતુકી કબ્ર પર—લુકમાં હુવા આજેજ,
 ગયે સાથ હજરો કે વાહે ખિમાર કબરમેં—હુવા કુછ ન દવાસે.

મરનાર પાછળ રડવાથી પુંન લાગે છે, એમ આજ કંઈ ઘણાં લોકો માને છે. એટલે કોઈની આંખમાં આંસુ નહિ આવે તોખી તાણી તોડી લોકને બતાવા જરા બે ત્રણ દીપાં પાડે! યા આંખ ચોલે!! અને લોક બતાવે કે મનેખી એ મરહુમનું લાગે છે. એક વેળા બે માણસ સાથે વાત કરવા ઉભા. વાત ઉપરથી વાત નિકળતાં તેનાં મરહુમની વાત નીકળી. જેમાં એક કહે,—લાઈ! તારી બેન પરમ દિવસે મરણ પામી તે બહુ ખેટું થયું. પણ ચાર, માફ કરજે કે મને તો રડવું આવેજ નહિ! ને જે કોઈ તેમ મને જોય તો, મને બોલવાનું થાય કે એ કોણ મુઝો કંઈ છાતીનો છે કે આવાં જવાંન મૃત્યું ઉપર પણ આંસુ પાડતો નથી! એટલે હુ જે મંડ્યો, તે પાછલા ખંડે ગયો ને જરા હાથમાં પાણી ધરી આંખમાં છાંટયું એટલે થોડાં થોડાં આંસુ માફક પાણીના દીપાં પડ્યાં.

આ ઉપરથી સહેજે ખ્યાલ થઈ શકશે કે મરનાર પાછળ જેઓ રડે છે; તેઓમાથી કંઈ સઘળાંજ ખરાં આંસુ પાડતાં નથી! પણ કેવળ લોકોને બતાવવાજ પાડે છે!

મરનાર પાછળ રડવાની વાત હવે જુદી છે; પણ હું એમ પુછું કે બા શા માટે રડતાં હશે? અને તે આંસુ મરનાર માટેજ છે એમ

શી રીતે પુરવાર કરી આપશો? કારણ કેટલીક વાર આંસુ ખુશાલી, દલગીરી, અને ધીરજ વગેરેનાં પણ આવે છે, તો તે શી રીતે વિયોગના આંસુ પારખી શકાય! આ સંધળું, વિચાર કરતાં મુખાર્ધ ને હમંબગ જેવું લાગે છે. મરનાર પાછળ જેઓ ખરી મહોબત બતાવનારા છે તેઓ રડી જમ્મ લોકો ભેગાં કરતાં નથી; પણ મનમાંજ તેનો ગમ કરે છે; ને તે ગમ કેટલોકો એવો કરે છે કે તેમાં ને તેમાંજ કવચીત મરણખી પામે છે.

ખુદા આપણુ સર્વેનો પિતા છે, ને આપણુ તેનાં બાળ છીએ. એટલે તે ગમે ત્યારે પાછાં રમતાં આપણને બોલાવી લેય એમાં કાંઈ અટકાવી શકેજ નહિ. આપણા માબાપો ખુદાના કરજદાર છે. કારણુ ખૂબર કનેથી તેઓએ બાળ રૂપી દૈલત વ્યાજે લીધી છે એટલે ઈશ્વર રૂપી સાહુકાર માબાપ રૂપી કરજદાર પાસેથી, ધીરેલા રૂપીઆ રૂપી બાળક પાછાં માંગે ત્યારે તુરતા તરત વગર વિલંબે આપીજ દેવાં પડે!

પાટણુ નગરમાં એક સુંખી જોકુ તેનાંબે બાળ છોકરા સાથે રહેતું હતું. એક વેળા એવું બન્યુ કે વાડીમાં પુલ ચુંટતાં એક સાપે તેમને ડાંખ દીધો ને બીજીજ પળે તે બંને ખુબસુરત છોકરા નીચે જમીન ઉપર મુરડાં થઈ પડ્યાં. આ ખેદકારક ખબર તેની માતાને કહેવામા આવી. આ બંને બાળકોની માતા સમજુ ને ખુદાના બેદ ભરમથી વાકેફ હતી એટલે ત્યાંથી તેમને લઈ આવી પોતાના એક પલંગ ઉપર પાસે પાસે સુવાડ્યા, અને તે બારણુ બંધ કરી પોતાના કામે વલગી. રાત્રે તેણીનો ખાવિંદ આવ્યો. એટલે રાખેતા મુજબ ભોજન જમાડ્યા પછી બંને વાતચીત કરવાં બેઠાં તે સ્ત્રી બોલી, “સ્વામીજી! મુજને જરા જણાવશો કે મેં એક માણસથી થોડાં રૂપીઆ વ્યાજે લીધા છે; તે હવે તેને આપી દેવા કે આપણે પચાવી પાડવા?” નારીના આ શબ્દોથી તે નિરદોષ નર અજ્ઞયબ થયો ને બોલ્યો “હે પ્રાણપ્રિય! આ તારો સવાલ કેવો? આ તો એક નાનું બાળક પણ કહેશે કે જેની કનેથી રૂપીઆ ઉછીકા લીધા, તે તેને વ્યાજ સાથે પાછા ઉપકારથી આપવા!” આ સાંભળી પત્ની બોલી “તમે એમ માનો છો ખરા ને? એટલે બસ! પણ હવે મુજને એકજ ઉત્તર દ્યો કે ખુદાએ આપણને બે રૂપાળા બેટા આપ્યા છે; તેમને ઇશ્વરજ પાછા માંગે તો આપણે આપી દેવા કે તેમ કરતાં તેને

અટકાવવો?” “અલખત આપીજ દેવાં પડે?” આ સાદો ઉત્તર તેણે આપ્યો. બીજીજ પળે જ્યાં પેલા બે પુત્રો હતાં ત્યાં તેને, તેણી લઈ ગઈ ને કપડું ઉચક્યું. “ઓ?” તેણીના વરે એક લયભીત ચીસ પાડી. પણ નારી સમજી હતી એટલે તેણીએ તેને એ વિષે સમજાવ્યો. ને તેણીનાં વચ્ચે સવાલ જવાબ થયલાં તે ટાંકી ખતાવ્યા આથી તેનાં મનને કંઈક સંતોષ થયો.

ઓ ધનસાન! તું પણ આ સઘળું સાંભળી લે, અને કાંતે સાંભળી મનને એ બોધ આપ! અને તેને ઉંડાણથી સમજ આપ કે જેને તું મોત માને છે; એ કાંઈ મોત સદાનું નથી; પણ મોતની ક્રિયામાં બીજો નવો જન્મ છે. ઈશ્વર પોતે પોતાનું કાર્ય સંપૂર્ણ કર્યોજ જાય છે, એટલે તે મૃત્યુ કરીને નવો જન્મ પણ આપે છે. પણ ધનસાન તે નવા જન્મને જોઈ શકતો નથી તેમાં દોષ કાણનો? વગર શકે કહી શકાય કે ધનસાનનો? કારણ ધનસાન હજી તેનાં મરહુમ ખેશીને ઓળખવા જેટલી શક્તિ ધરાવી શક્યો નથી. માટે જ્યારે એક માનવી તેટલી શક્તિ સંપાદાન કરી શકશે, ત્યારે વગર માંગવે તેનું ખેશી તેની નજર સમક્ષ આવી ઉભુ રહેશે, માટે મરહુમના વિયોગમાં ગમ કરતાં દુઃખી આત્માઓ તમારી હડકકળ છોડો અને ખરેખર ત્યારેજ—

મલશે જગમાં તુંજને યારી હડકકળ છોડ અરે તારી,
જાંદગી ફાંતી છે તારી, મરણ-જીવનમાં ખુબી છે ન્યારી.
ગમગીનીથી પાપી સાથી મલશે, જાણે એ તું કયાથી,
જવાવા આવીઓ જ્યાંથી ગરૂરી છોડ અરે તારી.
ભરૂસો જગનો ના કર, તું સદા સંસાર જુઠો છે,
મનનું રહી જશે મનમાં પરવરની માંગી લે યારી.
ખુદાની ખુબી છે ભારી જગતનો છે એ સરજનહાર,
કરી લે લલાછ આ જગમે ફતેહ છે હરદમ-તારી.

જ્યારે આ લેખ તું તારાં અંતકરણમાં ઉંડાણથી કેતરી રાખશે ત્યારેજ છેવટે તારાં મરણ પછી સરોષ યજ્ઞ અને મહેસ્યજ્ઞનો હાથ તારા તરફ આહા રૂમની બામદાદે લાંબાશે, અને તને અહુરમજ્દ નજીક લઈ જવા-તેના સોનેરી તપ્તને ચરણે પડવા લઈ જશે અને ખરેખર! ત્યાંજ તું જાણશે કે હાય!! મેં અમસ્થી રડી-રડ્યો, કારણ માફ ખેશી તો અહિં જીવતું જાગતું છે!!!

AFTER THIS LIFE—WHAT?

RECENT DISCOVERIES OF SCIENCE WHICH POINT TO THE CONTINUANCE OF THE SPIRIT.

To prove by scientific *a priori* reasoning that life does persist after death is the fascinating attempt of Mr. H. F. Wyatt, in the *Nineteenth Century Review*. He bases his thesis on the established scientific facts that there are no "gaps" in natural sequences.

Matter, he argues, is nothing more than the expression of force—but it is limited, being the expression of only that type of force which comes within our cognisance. There are an infinity of other degrees of force, he postulates, which express themselves in a "matter" beyond the comprehension of our senses.

He writes : Concerning the nature of the next life, Christianity is almost mute. It teaches us what life should be here. It does not tell us what life shall be there. Buddhism also fails. Its object is personal purification, its goal absorption in the All. Confucianism and Hinduism give no clear light.

Where the great religions of the world are silent, those modern revivals, theosophy and spiritualism, are full of words. For the devotees of these cults the next stage of life, when the grave shall have been overpassed, is lit as by the footlights of a

theatre. All, or nearly all, is affirmed to be known. The depths are charted. The scenes awaiting us are described. Hell has no further secrets ; heaven has no unpainted joys. Only one need remains, and that is assurance that these things are true.

THE PERFECT CREATOR.

In an address which attracted some attention in 1922, Canon Green said :

If God is indeed 'the Maker of heaven and earth,' what room can there be for miraculous interventions on His part in the natural order ? It is a poor clockmaker who has to be continually interfering with his clock, putting it back, and making it strike. And, quite apart from this, does natural science allow us to believe that such interventions, as a matter of fact, ever do take place. The answer to this last question which would have been given five-and twenty years ago by most men of science—and which, I fear, is too often given to-day by the popular Press and the man in the street is plain. The universe, they said, is a vast machine, and every particle of matter, from the mightiest planet to the electron, moves in obedience to mechanical law.

To refuse this mechanistic theory was naturally the object of Canon Green, and he sought to attain it by showing that evolution produced, not uniformity, but individuality while to individuality belonged uniqueness as an attribute. With this argument I

am in accord, yet the error of the doctrine which he combated can be seen from another angle, and when so viewed the illustration of the clock used by him to exemplify popular folly becomes, in another sense than he intended, a striking instance of fallacy. For any machine invented by man is due to his use of pre-existing forces. These are such as gravity, electronic action binding atom to atom and molecule to molecule, and, in and above all, energy. We know now that all matter is the expression of energy, that it constitutes alike the medium of vibration which used to be called ether, the particles of electricity composing the atomic core, and the electrons upon that core attendant. The paradox therefore is actually true that nothing material exists except energy which is not material.

THE STUFF OF DREAMS.

Since all bodies, whether animate or inanimate, are merely manifestations of energy, we are evidently immaterial beings in an immaterial universe. Verily 'we are such stuff as dreams are made on.' Matter is simply the result of the gathering of the vibratory medium into whirlpools or stresses, and this medium again is itself an earlier expression of that universal energy which in the last analysis is will in operation.

What then is the world of sense, the world as we know it, with its million million facets and its tentacles, which wind about our souls? That world is energy, manifested in special ways which we call physical, and construed by our senses, which are our

perceptions of vibration. Were those perceptions different, our world would be different. We see as we see, we hear as we hear, because, in their respective spheres of action, our eyes and our ears are susceptible of certain vibrations, but not of others. Below and above the scale alone accessible to our senses other vibrations are known to exist, some few of which (like the ultra-violet ray) science, through mechanical device, has brought within our cognisance. That the number of further vibrations which are unknown to us is infinite stands to reason.

VIBRATION AND LIFE.

Moreover since within the region of our perception vibration has produced life, the argument from analogy suggests strongly that outside that region it also tends to produce it. Why, indeed, should we suppose that life exists only within the narrow limits of the infinitesimal portion of vibratory action revealed by our senses? The presumption is all the other way. The opposition that life is confined to the scale of vibrations known to ourselves may be likened to that of men inhabiting a tiny island who are aware of the rest of the world, as we are aware of the stars, but who suffer under a fixed delusion that no life can be present save in their own isolated abode.

Thus viewed, the probability becomes overwhelming that, in addition to the starry heavens, manifest in our own vibratory sphere, innumerable other universes exist, invisible to us, merely because the

vibrations that give them being are imperceptible by our senses and as yet by any instruments which we can invent. But this invisibility involves no inference that such universes, however different from ours, are immaterial in any truer sense than the visible universe is immaterial. On the contrary, both the argument from analogy and the doctrine of the unity of universal processes irresistibly force us to an opposite conclusion. For both the continuity of evolution from the electron to man and the production of life by the play of radiant energy upon matter in a certain chemical state were established by the late Sir Benjamin Moore, while the unity of natural law is declared (we might say shouted) by every fact known to science. In face of this continuity and this unity, is not the deduction as obvious as it is inevitable that invisible universes, if such exist, are not to be viewed as creations separate from the universal comity of natural law, but rather as products of creative energy linked to that law and therefore in the same line of ascent with ourselves?

SECRET REVEALED?

Not the existence of another life, but the nature of that life, is the mystery which I am venturing now to attempt to explore. The suggestion, based not on authority, not on occultism, but on reason guided by modern science, is that the next stage of being may after all be found not wholly beyond the possibility of scientific research.

In Macaulay's magnificent essay upon Ranke's history of the Popes, he asserts that as respects natural religion—revelation being for the present altogether out of the question—it is not easy to see that a philosopher of the present day is more favourably situated than Thales or Simonides...As to the other great questions, the question what becomes of man after death, we do not see that a highly educated European, left to his unassisted reason, is more likely to be in the right than a Blackfoot Indian. Not a single one of the many sciences in which we surpass the Blackfoot Indian throws the smallest light on the state of the soul after the animal life is extinct.

This essay, published in 1810, enunciates what was then a fact. The nature of evolution and the nature of the atom were then alike unknown. But since that day biology, and chemistry, and physics have combined to revolutionise our ideas of the working of the universe, and they come towards the conclusion here stated—that the next stage of being is not more truly immaterial than this stage, not purely spiritual, but, in some more refined degree than ours, physical.

PHYSICAL SPIRITS.

For if, for the reasons given, we have to assign physical attributes to the universe into which we pass at death, the deduction is clear that our personalities will still be enfolded in a physical tenement.

The time is assuredly come when human thought should begin to follow the road which increasing acquaintance with the methods of the Power behind phenomena has opened to us. Of those methods consecutiveness within a certain rhythmical progression is the chief up to now revealed in the visible sphere of things. Universes vaster than imagination can compass spring out of apparent nothingness and are nourished on the bosom of infinity, as the study of the nebulae has shown. Sustained by the same Power which has created them out of Itself, has shaped them, and moulded them, and inspired their particles in the passages of eternity to bring forth life, they run their giant course, and then, as the dissolution of the atom, seen in radium, irresistibly suggests, they pass back through disintegration into the mind controlled energy which has wrought their wondrous being. But is this all? To these prodigious births, to these enormous scenes, is there no aftermath? While the nebulae, while the star groups, existed, while they reigned in the heavens, consciousness, and then intellect, and then the spirit of worship, embodied in myriad forms must have been enkindled, even as in this tiny globe of ours, whence, as from an observatory, we look forth into space and time. During their process what civilisations what thought-possessed races, countless as the sands of the sea, must have marched forward from the stage of the animal across the faces of a billion planets encircling endless suns! All

passes; all vanishes. The curtain of night, where suns are not, descends.

A BROKEN DREAM.

But, again, is this truly all? If so, progression leads to nothing, and consecutiveness is a broken dream. Does not the entire analogy of Nature as known to us here, impose inevitably the idea that these creations, visible to us, are the progenitors of others which are invisible only because they result from and are conditioned by a vibratory medium not yet discernible by ourselves? This idea gives sequence to our conception of creative energy, and of its procedure through the æons. It accords with the law of unity; it agrees with that of evolution. It fills our thought of the awful void in which suns and systems swim, like ships sunk in the depths of ocean, with a mighty vision of universes rising from other spheres. It even—though this is doubtful and speculative—suggests a conceivable explanation of that ‘curvature of space’ which is postulated by the theory of Einstein. Before the generations of the human race cease their brief passages under the sky, a day may come when astronomy and its kindred sciences may give birth to a science nobler still, and when that which is now invisible may be brought at last within mortal ken. Is this supposition too wild? Then let us assign, if we can, a definite limit to the progress of invention and declare that it may gradually reveal to us this and that fresh mode of vibration, yet not others.

INTENSER LIFE.

We have to infer that our bodies, after death, will be devoid of those particles of electricity and of these attendant electrons which constitute ordinary matter. But when from that matter those stresses are removed, what remains? That vibratory medium remaining out of which the tresses were formed. Hence if we believe, as all analogy impels us to believe in the continuity of physical action whether invisible or invisible worlds, the natural inference is that our future bodies will be composed of this medium. But bodies subject to physical law require a world or a state of environment similarly conditioned. Therefore we must conclude that the departed are thus encompassed. Now the vibratory medium is of an extraordinary sensitiveness. Were it not so, it could not act as the vehicle of radiation. The presumption then arises that both the realm of the dead and those, similarly constituted, who inhabit it possess this attribute. From this deduction many further inferences can be derived and, though these cannot of course convey certainty, they are distinguished by a high degree of probability. One is that a far greater intensity of life, obtains in a state of being so constituted than is found in this. For common observation shows that sensitive persons feel more, suffer more, and enjoy more than those of duller temperament, and these are the properties of intense life.

Again, we cannot avoid the reflection that beings whose bodies consist (by a hypothesis based

on reason) of the medium of vibration, unmarred by those grosser aggregations of it of which he-matter is composed might be incomparably better fitted than we are to receive and to send forth 'thought waves.' Such fittingness and such sensitiveness would mean an enormous facility of communication, and a power, amongst those so disposed, of appreciating the splendours of visible, or at least of (at present) invisible, universes transcending all imagination.

THOUGHT TRANSFERENCE.

If the overwhelming probability be recognised that human life continues, after death, under the dominion of physical law, but in a state of being incomparably more susceptible of vibratory effects than it is now, then the deduction seems to follow that those who have gone hence (if not also, the inhabitants of other invisible worlds) may naturally be accessible to thought waves from the earth, more especially if such waves emanate from persons with whom they are syntonic.*

* The Statesman Sunday February 24th, 1924.

વાહલાનું મરણ અને આપણી માહેતમ.

આસમાન તરફ હાથ ઉંચા કરી, ને આંખના ડોળા બંધ કરી ચેલુચાલાથી કરેલી બંદગી જેમ ખરાં મનની નહિ, પણ જગતને બતાવવા દોંગ જેવી કહેવાય, તેમ કાળો પોશાક પહેડી મોંહપર આંસુ પાડવાથી એક મરનાર પાછળની ખરી દીલસોઝી જણાય નહી. રડવું એ કાંઈજ નહિ પણ એક રીતનું સ્વાર્થીપણુ યા મગજની નબળાઈ દર્શાવે છે. રડવામાં કશીજ બહાદુરી નથી, પણ તે મરનારની ખોટ ધીરજથી સહન કરી તેને અંતકરણમાંજ જોઈ લેવાં એજ ખરું પરાક્રમ છે. ખરો આદમી તે છે કે જે, પોતાની શીદાગીરી અંતકરણમાંજ છુપાવી રાખે! અને ખરેખર એજ મરનારની ખરી લાગણી ધરાવવા જેવું છે. પણ આજે જેઓ મરનાર પાછળ રડે છે, તેઓએ પણ યાદ રાખવાનું છે કે—

સંત ગયા સાધુ ગયા, ગયા રે તુરના તુર,
ઉસ્તાદ ગયા, શાર્ગીદ ગયા, રહી ફકત ધુરની ધુર!
માત તાત સર્વે ગયા, ગયાં બેનને ભાઇ,
સ્તમ સોહરાએ જંગ ગયા, રહ્યો ન હાતમભાઇ.
માહબુબ ગઈ, દીલદાર ગઈ, ગયો રશીક શીરોઝ,
શા માટે તું રહ્યો, અય નાચીઝ “ગુલરોઝ”?
શું અદના કે આલા ગયા, ગયા શાહો સુલતાન,
અમીર ને ફકીર ગયા, ગયા કુલ માઝનદરાન!
દીનદાર ગયા, દાના ગયા, ગયા દસ્તુરે દીન,
રંક દાસને ઉઠાવી લે, તુંજની દરગા-આમીન!

જે માણસો મહાન હોય છે, તેઓ આ બાબદ સારી રીતે સમજે છે આ અવનિમાં એવા કેટલાક માણસો થઈ ગયા છે, જેઓએ મરણુ ધડી તેમનો શોક જાહેર કરવા કાળા દ્રેસની ખાસ બંધી કરી હતી. એક ફ્રેન્ચ સાહિત્ય-સેવકે મરતી ધડી એવી ઇચ્છા બતાવી કે “મારાં મરણુ બાદ મારાં શરીરને પેરીસ ખાતેની ગેસ કંપનીને સ્વાધીન

કરવું, ને કહેવું કે-મારી લાશને તેઓ પોતાના વેક્યુમમાં નાંખી મને બાળી નાખે! કારણ મેં મારી મનશક્તિ હંમેશાં લોકોને રોશની આપવામાં વાપરી છે, અને તેથી હું ઇચ્છુ છું કે મારું ખાકી શરીર મારા આત્મત્યાગ પછી લોકોની રોશની આપવામાં વપરાય !”

ન્યુ યૉર્કનો માછલી મારનાર માછી એક કલ્પમાં મેમ્બર હતો તેણે મરતી ઘડી એવી ખાહેશ જાહેર કરી કે તેની લાશને બાળીને રાખ કરી નાખવી અને તે રાખ ન્યુયૉર્કના અખાતમાં આવેલા દર્યામાં નાખવી, કારણ કે તે જગ્યાએ તેણે ઘણીક વેળા મછી મારી ને પૈસા મેળવી સુખી દિવસો ગુજાર્યા હતા.

જેન બ્રુક નામનો શખ્શ જે આજ પંદરેક વર્ષની વાત ઉપર મરણ પામ્યો. તે એવું ફરમાવી ગયો કે તેની પાયદસ્તમાં યા બીજા કોઈની વખતે તેને માટે શોક બતાવવા. પોતાના ટ્રેસપર કશાની ચિન્હ પહેરાવવાં નહિ. ને બારીઓનાં પરડા પણ બંધ રાખવા નહિ. વળી જાણીતા તખ્તીય સર મોરલ મેકેનઝીની વિધવા જ્યારે મરણ પામી, ત્યારે તેણીએ એવી ઇચ્છા બતાવી કે તેનાં છોકરાંઓએ યા સગાં સ્નેહીઓએ એક પણ કાળુ કપડુ પહેરવું નહિ, પણ સફેદજ લેબાશ સજવો. ને કોઈએથી શોક કરવો નહિ. પણ ફરવું હરવું અને મોજ મજાહ કરવી.

કેટલાંક સમજી લોકો એમ માને છે કે મરણ પછી કોઈએ પણ તેઓને માટે શોકના પોષાક યા દલગીરીનો દેખાવ કરવો નહિ. અને ખચ્ચીતજ વિચાર કરતાં આપણનેથી લાસે છે કે, ગુજરેલા વાહલાંઓ માટે આપણે જે અણુહદ વિલાપ કર્યે તેથી સ્વર્ગમાં તેમનો આત્માં ખચ્ચીત દલગીર થયા વિના રહેતો ન હશે. ત્યારે જો તમે તેમ માનતાજ હો તો મરનાર પાછળ રડવાનું છોડી દ્યો કારણ કે રડવું એ મરહુમના આત્માના નાશ કરવાનો ગુનાહ જેવો છે:

જેમને ખરેખર દુઃખ થાય છે, તેઓ કદિ પણ રડવાનું ઢોંગીપણું બતાવતાં નથી. પણ મનમાં ને મનમાંજ તેઓ તેની તરફ લાગણી બતાવે છે, કારણ તેઓ મરણ જીવનનો ભેદ સમજે છે, ને જાણે છે

કે માફં ખેશી જે આજ મરણ પામ્યું છે, એ પોતે મરણ પામ્યું નથી, પણ તેણે જે ખાકી શરીર ધારણ કરેલું તેનું મરણ થયલું છે. તે તો હૈયાતજ છે; કારણ તેનો આત્મા જે ઇશ્વરી અંશનો બનેલો એક અંશ છે તે કદિ મરણ પામતો નથી, બલકે અમ્મર છે. ઇશ્વર અમ્મર છે. તેણે મનુષ્યોને પોતાના અંગમાંથી બનાવેલાં છે; એટલે કહો કે ઇશ્વર અમ્મર છે તો માણસ કેમ ન હોય? આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે મરણ જે માટે આપણે સંખ્યાબંધ આંસુઓ પાડીએ છીએ તે તે મરહુમને માટે નહિ પણ આપણા પોતાના ગેરફાયદા માટે છે. કુદરતનો કાયદો એમ જાહેર કરતોજ નથી કે એક મરહુમની પાછળ તેનાં ખેશીએ રડવું! તે જે કહેવા માંગે છે તે એજ છે કે અશો રવાનો માટે રડકળ ના કરો, પણ પાપી માટે રડો! કુદરતના આ કાયદાને અનુસરીને જો આપણે ધનસાફ કર્યે તો એવું જણાય છે કે, મરનાર પાછળ જેઓ રડે છે, તેમના રવાન પાપી છે! લાગે જો એક રવાનને પાપી તરીકે ઓળખાવતાં દૂર થવું હોય તો દયાને ખાતર રડોં મા!

Friend after friend departs;
Who hath not lost a friend?
There is no union here of hearts,
That finds not here an end.

આ અવનિમાં કંઈ સેંકડો દુઃખો છે, ને તે સર્વે, કેટલાંક લોકોએ અનુભવ્યું છે; પણ તે સઘળાં કહે છે કે એવાં દુઃખ કરતાં એક અતિ જલમ દુઃખ પણ જગતમાં છે, જે દુઃખની દવા કોઈ પણ રથજો મળી શકતી નથી. અત્રબતાં આપણી ખાકી નજરે તપાસતાં મોતનું દુઃખ ને તેની આફત ધણીજ કફોડી છે. બીજી પ્રત્યેક વસ્તુમાંથી મુશ્કેલીમાંથી આપણે મુક્ત થવાની કેશિષ ફતેહમંદ પાર ઉતાર્યે; પણ આ મોતની જુદાઇનો જખમ જરી રાખી તેને સદા વહેતો રાખવાને માણસ પોતેજ પ્રયત્ન કરે છે, કારણ તેમાં તેઓ પોતાની આઇન ફરજ સમજે છે, ને તેથી તે જુદાઇના આતશને પોતાના શરીરમાં ચાલુ રાખી રાતદિન વાહલાનો ગમ હેડે ધરી પોતાને બાળી નાખે છે. એવી એકે માતા ન હોય, જે હાઠે કરી પોતાના બાળકથી વિખુટી થવા ચાહતી હોય!

એકે એવું સુખી જોકુ ન હોય જે એકમેકની ગોદમાંથી મોતના દેવને આધિન થવા માંગતાં હોય ! એવાં કાણુ બેટા-બેટી હશે, જેઓ માત પીતાની યાદ ભુલી જવા ચાહતાં હોય ! પણ અફસોસ જ્યારે અજલનો રાક્ષસી વિકાળ આવે છે, ત્યારે તે માયાને લીધે સઘળાંઓ રડવા માંડે છે. પણ રડવું યોગ્ય છે ? ના, ના ! આપણો તે પ્યાર, જેને લીધે આપણે રડીએ છીએ, તે પ્યારને મરહુમ સાથે અતલગનો સંબંધ છે. એ લાગણી દુઃખી હોવા છતે શાંતીમાં સમાયલી છે, અને જ્યારે દુઃખનો તે દર્યાવ યાદગારીના નરમ આંસુથી સ્થિર બને છે—જ્યારે તે મોત રૂપી ઓચીંતી આક્રતનો કુંગર સીતળ વિચારોથી નરમ પડે છે, ત્યારે એવું કાણુ હશે જે આ જુદાઇનો જલમ જખમ પોતાનાં હૃદયમાંથી સદાનો ઉખેડી નાખવા આતુરમંદ હોય ? અહા ! વાડલાં મરહુમ હેતાળુ ખેશીઓ ! તમારા મરણ પછી, તમારી જુદાઇના પ્રતાપે તમારા જીવતાં ખેશીનાં મન ઉપર આક્રતનું યાદળ ઘેરાઈ આવે છે પણ અફસોસ ! જ્યારે મોજમજહ તેની આંખ સમક્ષ ખડી રહે છે, ત્યારે એવો કયો ભલો, તમારો જીવતો ખેશી હશે, જે તમારી યાદ તે વેળા કરે ? અફસોસ કોઇજ નહિ !! આજે આપણે ધણીજ દલગીરી સાથે જોઇએ છીએ કે ગરિબ કરતાં તવંગરમાં મરહુમની યાદ બિલકુલ જોવામાં આવતી નથી. જે વડવાઓ બિચારા પોતાના આગલાં મરહુમની યાદ જળવવા માથાતોડ શ્રમ ખેંચે તેજ વડવાઓના મરણની યાદ ઠોકરે મરાય એ કંઈ જેવી તેવી વાત નથી ! એક બાજુ તેની લાશ ગધ કે બીજા બે દહાડા પછી વિલનીજ ખુમે પડે છે; તો કહો, ક્યાં ગઈ તેમની રડકળ ! ક્યાં ગઈ તેમની તેનાં પ્રત્યેની શીદાગીરી ! જ્યાં આવી રીતે બને છે, તે પછી બીજાંઓ જોય છે, ત્યારે સમજાય છે કે આવાં રડનાર જીવતાં ખેશીઓ તે મરહુમના દોસ્ત નહિ પણ દુશ્મન છે. ને વધુમાં રડવું એ કેવળ પછી હંપગ જેવું લાગે છે. પણ એટલું યાદ રાખજો કે, મરણ પામેલાંનો મુંગો પેગામ મ્યુઝીક કરતાં પણ વધુ મધુર હોય છે. તેમની શાંતીની જગામાં તેમની પ્યાર ભરી ભલી યાદગારી હોય છે કે જે સાથે સરખાવતા જીવતાંઓની ખુખી વટીક કમતી જણાય છે.

અહા! તે મરહુમની દફનાવવાની શાંત જગા! કે જે જોતાં આપણને આપણા માટે મોતની ધાસ્તી પડે છે; ને ખ્યાલ થાય છે કે આજે આ મારું જેથી આ શાંત જગા પર નિંદ્રામાં પડેલું છે, પણ એક દિન એવોખી આવશે, જ્યારે હું પણ આવીજ રીતે ભર ઉંઘમાં પડીશ! તે મરનારની કબરની મુલાકાત આપણે કવચીત લખએ છીએ ત્યારે આપણા મોમાંથી મમતાળુ માયા ને હેતલરી યાદદાસ્ત સિવાય બીજું કશું વહેતું નથી! જગતમાં એવો એકે ઇનસાન હશે નહિ. જે પ્રત્યેક માણસની લાશ નજીક જતાં જગરમાં ગમખવારીથી એમ વિચારતો ન હોય કે જે મિથ્યા માટીની બનાવેલી પૃથ્વી સાથે તે મરનારે બાથ ભીડી હતી તેજ માટી સાથે, અફસોસ કે આજ તે મળી ગયો છે.

આજે કોઈનો જીવવાનો ભરસો નથી; એક ઇનસાન, હું પાંચ મિનીટ પણ પાછળી જીવ કાઢી શકીશ કે કેમ તે વટીક જાણતો નથી, તો આ માટીના માનવી! આ 'જગતની' મોહમાયામાં તેં શા માટે તારું મન ભેરવ્યું? પણ હજી કંઈ વખત ગયો નથી; વખત તારા હાથમાં છે, ને તેનો સારો કે ખુરો ઉપયોગ કરવો એ પણ તારા હાથમાંજ છે. તો ધર કાણુ તારા મન ઉપર ને આજજ ધર ધર્મે ધ્યાન!! કારણ—

જો સચ પુછો તો ધાર છું, હવે આયુષ્ય થોડું છે; ગયુ છે વૃક્ષ હવે કરમાઈ, બાકી સુકું જ છોડુ છે! કપાળે વળો ચહડ્યા છે, લીધો વાળે ભુરો લેખાશ, કમરે વાંક પડી છે, શીકુ બનેલું મહોડું છે! જે વાર જોઈએ દીલે શાંતી, ફિકર જંજળ ન કોઈ પાંતી, રે તે વેળાએ તો આંગણે બસ ચાલું વાવિઝોડું છે! જોજોજગ ને દગેદગ બસ ફિસાદ, દગો ને દુશ્મનાઈ, અરે નારીબી રૂઠે છે ને છોડુંબી કછોડુ છે! નથી એ વાત કંઈ એકજ ધર, બધે બધે છે એ રોદરા, જો જોશો તો ધણે ધરે, નથી જોડુ, કળોડુ છે! પરોપકાર ને લલાઈ કેરાં તમે વાવેલાં હોય બીયાં, પણ મળશે ફળો અપકારનાં, જગત એવું કફોડું છે!

અરે ભાઈ તું જીલે છે કાં, ચુકે છે કાં અરે બહેની !
ના મોહીણીમાં લપેટાઈ જા, આ સંસાર તો મટોકું છે !
જે જે છે આજ નથી કાળ, આકાશ-ચક્ર તો ફરતું છે;
જે કરવાનું તે હવડાંજ કર, પછી કહેશે કે મોડું છે !

વાહલાંના વિયોગમાં આંસુ પાડતાં જીવતાં ખેશીઓ ! તમો મિનોદ
અવનિમાં જાવ, અને ત્યાંનો રંગરાગ જીઓ, અને ત્યાં નિરાંતે ગોર
કરી તમારાં અંતકરણ સાથે તેમનું લહેલું-દોહું ચુકતે કરી દ્યો ! તે
મરનારે કરેલી પ્રત્યેક ભલાઈ જે તમે જીવતાં જીવત બરાબર પિછાણી
નહિ-પ્રત્યેક પરોપકારી તેમનાં કામની તમે કદર જીજી નહિ એ સધળાની
માફી તમે તેમનાં મરણ પછી કદિખી આપી શકશો નહિ ! બેટા-બેટીઓ !
જો તમે તમારા માત પિતાનું દીલ રંજીદા કયું હોય, વા એક ભરથાર
જેણે પોતાની વફાદાર મહોરદારને કંઈ ગેરઘનસાફ કર્યો હોય-વા કવચીત
એક દોસ્ત, જેણે વચનથી સામાને વચનથી બેવચન થયો હોય-અને
કવચીત ભાઈબેન એકમેક તરફ સખ થયાં હોય ! પણ એ સધળાંઓ
તમો યાદ રાખજો કે તે દરેક ગેરઘનસાફ, સખાઈ, બેદરદારી, ખટપટ
ને તમારી સધળી જુરાઈ તમારાં મોતની પળે જરૂરજ તાળાં થશે, અને
તે સધળાં પાપી કર્મો તમારા મન ઉપર એકદમ ધસારો લાવી, જખરદસ્તીથી
તમારાં શાંત પડેલાં અંતકરણને ફરી જગાડશે; જે વેળા તમો તમારાં
પાપી કર્મ માટે અફસોસ કરશો. તે વેળા તમારાં સગાંસ્નેહી તમારી
રડકકળ સાંભળવા આવનાર નથી; ને તમારી સાથ કરી વહેવાર રાખવાને
પણ શક્તિમાન થનાર નથી ! માટે ઓ માનવી—

જુડી જગતકી પ્રીતમે રખ મત તું ગુમાન,
રામ નામકો યાદ કર હો સદા તેરા કલ્યાણ.
જુડી હયે જીંદગાની દો દીનકી હયે મહેમાની,
હરીકો ભજલે હરદમ તું જ્ઞાની હોગા બેડોપાર.

આપણાં વાહલાંઓ કે જેઓ આપણે માટે લાગણી ધરાવતાં
હતાં, તેમની હાલતની તે શાંતી ભરી હાલત આપણાં મનમાં કેટલા
અસંખ્ય વિચારો ઉત્પન્ન કરાવે છે ! હંમેશ આપણી સાથના સમાગમની
તેઓની માયા ને મહેરબાની, દયા ને દિલસોઝી, નેકી ને નમનતાઈ,

અને બીજા પ્રત્યેક પ્રકારના લાડ ને પ્યાર જે ઘણું કરીને આપણે તેમની હૈયાતીમાં ઝાઝા ગણકારતાં નથી, ને ગણકાર્યો નહિ, એ સધળાનો એક જાણવા જોગ ચિત્ર, જ્યારે આપણું રનેહી ગુજર પામે છે, ત્યારે આપણી આંખ સમક્ષ ઉભુ રહે છે. તેમનાથી છુટાં પડતી વેળાનો તે લયાનક દેખાવ, જીગર ચીરી નાખે એવી હાય અફસોસ, તે તેમની મરતી ઘડીની તાસવીસ એ સધળું આપણને ત્યારેજ માલમ પડે છે. તે ગુંગળાતી ગમખ્વારીથી ભરેલું તેમનું મોતનું બિછાણુ તેની ચુપકીદી ભરી સારવાર અને કાળજી ભરી બરદાસ સાથ-આપણી નજર સમક્ષ આવી ઉભાં રહે છે. છતાં પણ તે જતા જીવની છેલ્લી ઘડીએ તે નખળા, ધુજતા, અશકત હાથોનું આપણા હાથ સાથ મળવું-તેમના લહડતા, ધીમા, કાળજી અને લાગણી ભર્યા મીઠા-મધુર શબ્દો તેમનાં અખંડ વહાલની છેક અંતની ઘડીએ પણ કેવી અચુક પુરવારી આપે છે! તે મોતને કાંઠે આવેલું માનવી પ્યાર પર આર્કષાદ આવી મોત બદલ જીવવા પાછું માંગે છે, પણ અફસોસ! શરીર રૂપી ફેરોસીન બોક્સમાંથી આત્મા રૂપી જોત બળીને ખાખ થવાથી તેની આશાઓ ફળીભુત થતી નથી; ને છેવટે એકજ આંચકી સાથે કાણુ જાણુ કયારે તેનો જીવ જતો રહી, માત્ર તેનાં ખાલી, ખાકી બદનને પછાડી નાસી જાય છે.

ખાકી નજરે તપાસતાં મોતનો વિયોગ બહુ કાતીલ છે, પણ આ બાજુ મિનોદની રાહે ઇન્સાફ ચુકાવતાં તે વિયોગનું દુઃખ હાસ્ય સરખો દિસે છે. કારણ આત્મા અમર્ગ હોય તો રડવાનુંજ શા માટે? આત્મા અમર છે, એટલે ફરી તે તો આ અવનિમાં આવવાનોજ! અને તે ખરુંજ છે. મરહુમ હૈયાત છે ને તે આપણી સાથે વાતચીત પણ કરી શકે છે, એ વાત એક સાધારણ આદમીને મશકેરી જેવું લાગે છે. પણ જેઓ ખુદ એ લાઘવના અનુભવી છે. તેઓ એવી બાબદો તુચ્છકારી કાઢતા નથી, પણ તેમ માનવામાં કુદરતને શરણ થયલાં માને છે. હાંલમાંજ એક નવાઈ જેવો દાખલો મારા વાંચવામાં આવ્યો જે આપણી આ બાબદને એક ટેકા સમાન છે.

* મરણ પામેલા જીવોની સાથે વાતચીત થઈ શકે કે નહિ એ સંબંધી વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર હજી કંઈ અજવાળુ પાડી શક્યું નથી. પણ

તેમ વાત થઇ શકે છે કે તે સંબંધમાં કલકત્તાના મુનીવરસીટી મેગેઝીનના અધિપતી મી. એસ. બેનરજી એક બ્રિટીશ સરકારના મોટા હિંદુ અમલદારની તેના મરનાર છોકરા તથા સ્ત્રી સાથે બંગાળના એક પસિદ્દ સાધુની કૃપાથી થયેલી વાતચીત કહે છે તે નીચે મુજબ છે:-

બંગાલામાં એક હિંદુ ગ્રહસ્થની સ્ત્રી તથા યુવાન છોકરાઓ મરણ પામ્યા હતા, જેથી તે ગાબરો બની જઇ સાધુને શરણ થયો તે પોતાના ગુમાવેલા માણસો સાથે ફરી મેળાપ કરવાની મરજી જણાવી. પણ સાધુએ મરેલાંને છંછેડવા નહિ એવું જણાવી તેની માંગણી સ્વીકારી નહિ. અંતે તે ગ્રહસ્થના કાલાવાત્રાથી તે તેમ કરવા કબુલ થયો. એક દિવસ સાધુએ પોતાની પુંજમાંથી પરવારી જમીન ઉપર સ્ત્રી માટે અને બાકીના પાંચ તેના છોકરાઓ માટે મળી છ આસનો તૈયાર કર્યા, તથા તેની થોડે દુર એક આસન તૈયાર કરી તે ઉપર પેલા હિંદુ ગ્રહસ્થને બેસાડી તેનાં વાહલાંને અડકવાની મનાઈની તાકીદ કરીને બેઠાં બેઠાંજ વાત કરવા ફરમાવ્યું. તથા તેને આંખો ખોલવા તથા જ્યારે સાધુ બંધ કરવા કહે ત્યારે બંધ કરવાની સરત કરી, જે તે, તેમ કરવા કબુલ થયો. બાદ સાધુ એક નાના આસન ઉપર બેસી પુજા શરૂ કરી. અર્ધા કલાકે પેલા હિંદુ ગ્રહસ્થને સાધુએ આંખો ખુલવા કહ્યું. આંખો ખોલતાંજ તેણે પોતાની સ્ત્રી તેમજ પાંચ છોકરાને બેઠેલા જોયા, તે તે અન્યથા થયો. તે પોતાના તે વાહલાંને બેટી પડવાની તૈયારીમાં હતો, તેવામાં તે સાધુએ તેને રોક્યો અને તેના વચ્ચે કરેલી સરતો યાદ કરાવી. થોડે વારે પેલા રવાનમાંથી એક બોલ્યું-તમારાં પાપીકર્મ માટે અમે દુક જીંદગી ભોગવી મરણ પામ્યા હતા, માટે લવિષ્યમાં તમારે તે માટે કાળજી લેવી; અને ફરી અમને બોલાવવા નહિ. વધુમાં જણાવ્યું કે તમે ફરી પરણશો પણ સુખી થવાના નથી, કારણ તમને એક છોકરો થશે તેથી મરણ પામશે. અને આ પછી તેઓ સઘળા અદ્રષ્ટ થઇ ગયાં. થોડા વખત પછી તે હિંદુ ગ્રહસ્થ પાછો પરણ્યો અને છોકરો પણ થયો, પણ પાછળથી તે સંસાર ત્યાગ કરી સાધુ જીવન ગાળવા લાગ્યો.

*પારસી સંસાર અને લોક સેવક-તા. ૨૯, માર્ચ સને ૧૯૨૪. પુસ્તક ૧૬મું, અંક ૨૬ મો, પાનું ૧૬ મું. ("મરણ પામેલા જીવો સાથે વાતચીત.")

ઉપલા દાખલા પેઠે સંખ્યાબંધ દૃષ્યો તો મોજુદ છે; જે સઘળાં પરથી આપણે આજ અનુમાન ઉપર આવી શકીએ છીએ કે જેને આપણે મોત કહીએ છીએ એ કંઈ મોત નથી; જેનું મોત થાય છે તે ખાકી શરીર છે. ઈશ્વર જેમ અમ્મર છે. તેમ માણસખી અમ્મર છે પણ તે છતાં માણસ મૃત્યુને વશ થાય છે એનું કારણ શો! કારણ માત્ર એજ છે કે મનુષ્યો ખાકી શરીર ધરાવતાં હોવાથી તેની મુદતે તે ખાકી બદનને છોડી જાય છે, જેને આપણે ‘મરણ’ કહીએ છીએ. અને ખરેખર! વાહલાંના મરણ પછી ગમ કરનારાં માનવીઓ મરણનો અર્થ આવી રીતે સાંભળે તો કંઈક દરજ્જે તેઓ મનને રાહત આપી તનથી દિલાસો લઈ શકે!

એક સમજી માનવી મોતની વ્યાખ્યા આમ સમજે છે છતાં તેને દિલાસો મળતો નથી, એનું કારણ શું? કારણ એ છે કે મન એ પણ ખાકનું જ બનેલું હોવાથી આપણે સાંભળેલું જ્ઞાન તે એકાએક સાંભળી મનન કરી શકતું નથી! પણ જે માનવી મનને કાણુંમાં લઈ આત્મા અમ્મર છે, અને મારે શા માટે રડવું જોઈએ? એમ દૃઢ નિશ્ચયથી-ઉંડાણથી સમજાવે તો તે જરૂર ગોખી શકે! કાળા માંથાનો માનવી ધારે એ કરી શકે ના સરળ શબ્દો કંઈ નિર્થક નથી. માટે આજથીજ તું આત્માની અમરગી માન ને તારાં આંસુ બંધ કર!

મરહુમ પાછળ રડનારાં મારાં બલાં લાઘવ્યો! તમે જરા ઉંડો વિચાર કરી કુદરતની કરામતનો સહેજ નિરાંતે ખ્યાલ કરો, અને તેમ ખ્યાલ કરી તમારાં પમરાટ ભર્યાં નેકીનાં કામોથી તમારી જીંદગીનો ગજરો શુથો, અને મોત માટે દર પળે ખ્યાલ કરી તમારી સુગંધી ખુશ્ખો ચોતરફ છુટથી ફેલાવતાં રહો! વાહલાં ગુજર પામેલાંની અશો યાદથી બનતાં સુધી તમારાં જીગરને સમાધાન કરતાં રહો! અને તેમના મરણની શોકાતુર હાલતથી ચેતવણી લઈ જીવતાં સાથેની હવે પછીની તમારી વર્તણૂકના સંબંધમાં વધુને વધુ બલાં, પ્રમાણિક, દીલસોઝ, માયાળુ અને સદ્ગુણી થવાની પવિત્ર ફરજ સમજી અદા કરતાં રહો!!!

મરણ પછીની માહેતમ તે માટેના કેટલાક દિલાસા પત્ર.

This world is merely a halting place on our journey; so I care nothing about life of the body. What true end can we meet with while we are passing along the road? We ought to move speedily to our own place. I conduct my worldly affairs as an actor plays his part; I am not fettered by excessive love for anything. Tukaram says "I have begun to spend my store of merit; what is there to gain in giving and taking worldly goods!"

મેાત એ ખુદાએ મનુષ્ય જાતીના બધાં અર્થે પેદા કર્યું છે છતાં ફાની જગના અજ્ઞાની લોક પર તેની જરાખી અસર થતી નથી. હવે અજ્ઞાનતાના મુલ સખબથી મનુષ્યો તેના ખેશીના મરણ બાદ જાત જાતના ટુકકા કહાડી નકામે વખત ગૂમાવી રહે છે. દાખલા તરીકે તો એક બેટા પરણ્યા આગમ્ય સંસારનું સુખ ચાખ્યા વિના મરણ પામે તો તેની મયાળુ માતા રડીને કહે છે કે “ઓ મારા દીકરા તું પરણીને કાંય નહિ ગુજર પામ્યો કે અમને અતવત થતે નહિ.” જો કદાચ પરણીનેખી તે મરણ પામ્યો હતે, તો ખી માતા કહે છે કે “ઓ દીકરા તું કુવારોજ મરી જતે તો કંઈ નહિ કારણ કે મારાથી તારી ધણીઆણીનું દુઃખ ને કકલાટ જોવાશે નહિ,” જો કદાચ છોકરાં વગર મરણ પામે તો પણ માતા રહે છે કે “તારાં બાળબચ્ચાંને કકલાટ અમારાથી દેખી શકાશે નહિ,” કદાચ બચ્ચાં વગર જો ગુજર પામ્યો હોય તો રહે છે કે “ઓ મારા બેટા! એકુ બે બચ્ચાંને મુકીને કાંય નહિ ગુજરી ગયો.” જો પાંચ છ વર્ષનું બાળક મરણ પામ્યું હશે તો તેની પાછલ તેની માવતર રડશે કે “ઓ મારા બેટા જરા વધારે વર્ષ જીવીને પહેરી ઓઢીને કાંય નહિ મરી ગયો.” જો મોટા થઈને

મરી જાય તો પણ વળી તેની માવતર આંસુ પાડે છે કે “ઓ દીકરા તું નાનો હતો ત્યારેજ કાંય નહિ મરી ગયો કે અત્યારે અમને જીવન જીવવાનું થતે નહિ;” જો કદાચ પરદેશમાં કામનો ખેટો મરણ પામ્યો હોય તો તેની માતા રડે છે કે “ઓ ખેટા! અહિં શહેર ઘેરમાં આવીને કાંય નહિ ગુજરી ગયો.” જો કદાચ પરદેશથી પાછો અત્રે આવ્યો હોય ને પોતાના બાપિકા ઘરમાં ગુજર પામે તોખી તેની માતા રડે કે “દીકરા! પરદેશમાંજ કાંય નહિ મરી ગયો, થોડા દહાડાને ખાતર શું કામ માયા લગાડી ગયો.”

જો છોકરી હોય તો તેની માતા કહેશે કે “ઓ મારાં ધન! તું તો માયને ઉપયોગની જો! તું તો અધમણના તપેલાં ઉંચકીને ઉભી રહે જો! ધમધમ દોડીને કામ ઝટપટ કરે જો! મારી દીકરી ગાંધીના સ્વદેશી કપડાં તો પહેરવા કરે નહિ જો! બસ રેશમી સાડીજ માગે! ઓ દીકરા હવે તું ત્યાં સધલું પહેરશે કે! વગેરે. આવી રીતે આપણે દરેક રીતે માહેતમ કર્યે છીએ. મોતમાં શું ભેદ સમાયલો છે, એથી જેઓ ખીન વાકેફ છે તેઓજ મોત પાછલ માહેતમ કરે છે.

ક્યુઝખરી નામનો જાણીતો લખનાર કહે છે કે “જેઓ ગુનહેગાર ગુજરે તેઓ માટે આંસુ રેડો, જેઓ ગુનાહ કરે તેવાં જીવતાંઓ માટે આંસુ રેડો, જેઓ આડે માર્ગે ગયાં હોય, તેવાંઓ માટે આંસુ પાડો, પણ જેઓ ધર્મી જીંદગી ગુજરી હક થયાં હોય તેઓ માટે ખુદ ખોદાનો અવાજ કહે છે કે તમે ખુશ થાવો.”

પ્રિય વાંચકો! આપણા અસલી પહેલાવાનનાં નામે યાદ કરો! પહેલાવાન સોરાબ કે જેનું ભર જવાન વયે મોત થયું ને તેખી તેના પોતાના બાપના હાથે! અહા વિચાર કરો કે તે વખતે તેમના જીવન કપાઈ ગયાં ન હશે! અહા! જ્યારે હજીખી હું એ જલા મરહુમ પહેલાવાનની યાદ કરૂ છું ત્યારે મારી આંખમાંથી બોહીના આંસુ વહે છે, જ્યારે તેની જલ્લી માવતર રોદાખેનું માહેતમ સાંભલું છું ત્યારે મારે અંતકરણ દયાથી ઉભાઈ જાય છે; પણ અફસોસ! ક્યાં સુધી એમ રહીશ? ત્રણ કે ચાર વર્ષ, મહીના, કે દિવસ! ફરણ આખેર

મારો પણ એક દિવસે એવો ફેજ છે, જે દિવસે મને તદ્દન પવિત્ર, તદ્દન સફેદ સાહ્યો મારા ખાકી બદન પર લાઢવો પડશેજ.

જ્યારે રોદાબેએ પોતાના બેટાના મરણ પછી માહેતમ કરી, ત્યારે તેનો ખાવિંદ ધીરજ ને દિલાસાનાં નીચલા સખુનો બોલ્યો—

“ચાલો, ચાલો, હાલ રડવાનો વખત નથી અને રડવાનો સખખ પણ નથી. આંસુ પાડવાને માટે ને શોક કરવાનું જરાખી કારણ નથી. આવા ભલાં મોત માટે જેખી કંઈ આપણને શાંત કરે તે સધલું છે.”

એપોલોનીઅસ નામના એક અંગ્રેજ માણસને ધણો ગુણવાળો એક છોકરો હતો, જેનું કવખતે ભર જુવાન વયે મોત થયું. જ્યારે આ ખખર તેના ફરેન્ડસોએ સાંભલી ત્યારે તેઓ ધણા દલગીર થયા; જેમાં તેના એક દોસ્તે પોતાના કાગલ મારફતે દીધેલા દીલાસામાં જણાવ્યું હતું કે “મોત એ માણસ માટે સૌથી સરસ ચીજ છે.”

બીટન ને કલીઓબસ નામના બેઓ બે લાઘઓ હતા. આ છોકરાંની માતા એક પુજારી હતી, એક દિવસે પોતાની પુંજ દરમ્યાન બંદગી કર્યા પછી ખોદાથી દુવા ચાહી કે ‘ઓ ખોદા મારા છોકરાંને તું એવી સરસ ચીજ આપ કે જેખી તેઓને સુખ મળે.’ થોડા દહાડામાં તે બંને લાઘઓ થોડા થોડા દિવસને આતરે ગુજર પામ્યા. વાંચક વર્ગ કદાચ અત્રે અજાણ્ય થશે કે સુખ મળે એવી ચીજ તે મોત ! હા, હા. આપણા સંપુર્ણ સુખ માટેની જે આગાહી છે એ મોતને મોતજ છે. મોત એ હંમેશાની નીંદમાં નાખનાર હઠીયાર છે; તેમજ માણસના સુખ દુઃખના અંતનો જેખી અવાજ છે.

પ્લાટુક જેનો બેટો મરણ પામ્યો હતો, તેને દિલાસો આપવા માટે ડીરટીસ નામના તેના ફરેન્ડે આ શબ્દો કહયા હતા કે “શું તું એમ ધારેચ કે તારા શોકથી કખર ઉપર કાંઈ અસર થશે ! અથવા મોતના પંજમાંથી તારો બેટો બચવા પામશે ? જો તારી યમગીની કમી કરવાની તારી મરજ હોય તો તું સરખામણી કર અને વિચાર કર કે બીજાઓ કેવાં દુઃખી છે !”

એનેકહેગારસ જે એક જાણીતો શીલસુદ્ધ હતો; તેને એકજ છોકરો હતો. એક દિવસે તે કંઈક કામમાં હતો ને તેના છોકરાના મોતની ગમગીન ખબર આવી. સર્વે અજાણ્ય થયા ને દલગીર બન્યા; અને ફટલાક તેને દિલાસો આપવા લાગ્યા પણ તેણે તે સધલાંને જવાબ આપ્યો કે “I know that I begot my son mortal.” “હું જાણતો હતો કે મેં જે છોકરાનો જન્મ આપ્યો હતો તે મોતને પાત્ર છે” આ શીલસુદ્ધનું કહેવાનું એમ છે કે મનુષ્ય માત્ર જન્મ્યા એટલે મોત તો છેજ.

પ્લોટા કહે છે તેમ મરનારનો શોક દુર કરવાનો સૌથી સરલ રસ્તો એ છે કે આવી પડેલાં દુઃખ માટે માહેતમ ન કરતાં તેની અંદરથી મુક્ત થવાના વિચાર કરવા. દાખલા તરીકે કુટુંબનો પરિવાર પિતા મરણ પામ્યો તો બેસીને રડવામાં સાર નથી; પણ હવે કેમ ગુજરાન ચલાવવું એ બાબેના વિચાર યેજતા રહેવું.

આપણા વાહલાં ખેશીના મરણ બાદ શાંત મન ને હિંમત અખત્યાર કરવી જોઈએ. એ બાબેનો એક અમત જોગો દાખલો નીચે વર્ણવ્યો છે.

પ્લુટાર્કનો એક છોકરો ગુજરી ગયો; આ વખતે તે બહાર ગયો હતો પણ ખબર મળવે પાછો આવી ઉભો. ઘરમાં તદન ગંભીરાઈ હતી તે જોઈ તેના મિત્રો વમાસવા લાગ્યા કે તેના બેટાના મરણની ખબર ખોટી હશે પણ જ્યારે ખરૂ જાણ્યું ત્યારે તેની બાચડીની વખાણ થવા લાગી કે “જેમ આજની માતાઓ જન્મ પામવા સાથે નસોને સોંપી દેય છે; પણ જ્યારે મરણ પામે છે ત્યારે રડારડ કરે છે, તેવી રીતે પ્લુટાર્કની સ્ત્રીએ જરાખી કર્યું નહિ. આવી વખતે એમ ગંભીરાઈ જાળવી રાખે એ ખરેજ સ્તુતીપાત્ર કહેવાય!”

અઓગમદએથા નામના પુસ્તકમાં જણાવે છે કે “માણસ ચાહેતો પોતાના માર્ગમાં આડે નડતી ઉંડી, ગંજવર, જોશબંધ નદીને ઓળંગી શકે છે; ચાહે તો માર્ગમાં પડેલા અઝદાઓ, જેઓ વટેમાર્ગુઓનો માર્ગ બંધ કરી બેઠેલા હોય છે, તેમનો નાશ કરી આગલ વધે છે;

જે તે ચાહે તો રીંછ જેવા જંગલી ને વાઘ જેવા ફાડી ખાનારા પ્રાણીથી પોતાનો માર્ગ લઈ શકે; તે ચાહે તો લુટારા ને ચોરોથી પોતાનો માર્ગ લઈ શકે; જે એક મોટું લસ્કર ઘેરો ઘાલી બેઠું હોય તો તેને હઠાવી રસ્તો લઈ શકાય; ઉપરાંત હરેક સંકટોમાંથી મુક્ત થઈ શકે યા સામે થઈ શકે, પણ તે કદીખી મોતની સામે થઈ શકશે નહિ, કારણ મોત કાઢીનેથી છોડતું નથી પછી તે ગમે એવો બળવાન કાંય નહિ હોય. ધરિની પાદશાહ કાઉસ જે તરેહવાર યુક્તિથી આકાશ તરફ હવામાં ઉડવાને શક્તિમાન થયો હતો; તુરાની પાદશાહ અફ્રાસીયાબ જે ચએચસ્ત સરોવર નજદીક જમીનના પાતાળમાં મકાન બાંધી ભરાઈ બેઠો હતો, તેને મોતે છોડયો નહિ. પાદશાહ એઆક જેણે જાણ્યું હતું કે ફરેદુનના હાથે તેનું મોત નીપજશે, તેણે તે મોત તાળવા ગમે એટલી કાશીષ કરી, તેણે ફરેદુનના બાપને મારી નાખ્યો, તેના રખેવાળને મારી નાખ્યો, વગેરે ધણા ઉપાય લીધા પણ તેનું પણ મોત આવ્યું. જે મોત કાઢીને છોડતે તો ગયોમર્દને મા હોશગને છોડતે; મોત જે છોડતે તો જગપસીદ પાદશાહ જમશેદને છોડતે કે જેનાં રાજમાં તરેહવાર રીતે સુખ શાંતી હતી, બિમારીને મોત હતાં નહિ; જે મોત કાઢીને છોડતે તો ફરેદુન કે જેણે બિમારી માટેની જાતજાતની દવાઓ શોધી કહાડી હતી તેને છોડતે.”

ત્યારે ઉપલા દૃષ્યંતથી સમજાય છે કે મોત કાઢીને પણ છોડતું નથી, ભલા ભલા ધનેતરો, રાજપાટો, બાગબગીચાઓ, પાદશાહ પહેલવાનો, પીર પેગામ્બરો, વગેરે પોતાની હકુમત તજી આ ફાની જગ તજી ગયા છે તો આપણુ જેવા ગરીબના તે શી આસરા !

કાઠીનું મોત થાય છે, ત્યારે આપણામાં તેની દલગીરી જાહેર કરવા માટે રડવું એવો વિચાર આપણામાં જડ ઘાલી બેઠો છે; કેટલાંકો એમ રડે છે, એ માટે મેં ઘણાંથી સાંભળ્યું છે કે મરણ પછી રડવું તો જોઈએજ કારણ નહિ તો કાઠી કહેશે કે કંઈ હૈડાના માણસ છે. મરણ પછી માહેતમ નહિ કરવું એ વિચારને હું મક્કતી છું. પણ જેઓ લોકને બતાવવા ગળાં ઘાટાં પાડી રડે છે તેઓને હું ખરાં અંતકરણથી ધીક્કાર છું. વળી ખીજે વિચાર એ છે કે એક મરનારના

જીવતાં ખેશીને દિલાસો જો દેવો હોય, તો કહેશે કે “માય હવે રડો ના તમારા બીજાં વાહલાને જી માંગી એસો” અહા! શું મઝાનો દિલાસો? પારસી કેમનાં બેરાં હવે તો હું ધાર્ય તમ બેરીસ્ટરની પદવી ઉપર આવશે! દિલાસો દેનાર પોતે શું કહે છે એ પોતેજ ન સમજે તો મને વિચાર થાયય કે સામા માણસ કેમ સમજી શકે! દિલાસો દેનાર, ત્યારે ઉપલા બોલ બોલી એમ કહેવા માગે છે કે હવે તમે તે મરનારને ભુલી જાવો, ને આ જીવતાં છે તેને સંભાલો કારણ નહિ તો એબી મરી જશે! ત્યારે મરનારના ખેશી હવે જોઈ શકશે કે પોતાને દિલાસો જે અપાય છે એનો ખરો ભાવાર્થ શું થાય છે.

કેટલીક વાર એક કાબેલ બાગ્યાંન કાઈ નાંદર સુંદર રોપાને તે રોપાનાંજ ભલા માટે તેને વધારે ખીલવવા માટે રોશનીમાંથી તદ્દન અંધારા ગારમાં મૂકે છે; જ્યાં તે વધારે સારી રીતે સુંદર પીલા કાઢે છે. ત્યારે તેવીજ રીતે આપણા ભલાં મરહુમ રવાંનના બાબમા પણ છે. જો તે કીરતારની મરજી તે મરનારનું ભલુંજ કરવાની હશે તો પેલા કાબેલ બાગ્યાંનની માફક અંધારા મોતમાંથી યા દીવામાંથી બહાર નીકલી બહારેસ્તના બાગની રોશનીમાં આવી શકશે. માટે મોતથી જરાબી માહેતમ કરવાનું નથી પણ ઉલટાં ખુશી થવું જોઈએ.

ખુદા દયાળુ છે, ખુદ તે દયાનો બંડાર છે, તો વિચાર કરો કે તમારા મરહુમ ખેશીને શા માટે તે દુઃખમાં નાખે! જો તમે તમારા ખેશીના મરણ માટે વિલાપ કરો છો, તો ત્યારે એથી એમ સાબીત થાય છે કે તમને તે પવિત્ર બાપ ઉપર બરોસો નથી. આ ક્ષાની જગમાં આપણા માથાં ઉપર જેમ માબાપ છે તેવીજ રીતે તે મિનોઈ જેહાંનમાં મરહુમ ખેશીની સંભાલ રાખનાર ખુદા છે. માટે મરહુમના મોત માટે વિલાપ કરવો નહિ. તમને એક ખેશી બહાર ગામ જવા તેડવા આવે તો તમે ખુશીથી જવા માટે તૈયાર બનો છો; ત્યારે હવે એમજ ધારો કે તમારા આત્માને ખુદાનો કાસડ, મોત તેડું કરવા આવે તો તમે તેને પાછો કેમ મોકલી શકો! જેમ તમે તમારા ખેશી સાથે જવા તૈયાર થયાં તેવીજ રીતે મોત તેડું કરવા આવે તો ખુશીથી તેની સાથે જવું જોઈએ.

મનુષ્યનો આત્મા જ્યારે આ દુનિ જગતી પાકેલા અનુભવી થાય છે, ત્યારે તે બીજું નવું જ્ઞાન સંપાદન કરવા મોતની તૈયારી કરે છે. એટલે ત્યારે મોત એ ખરેખર મોત નથી પણ આપની જીંદગીનું બીજું સ્વરૂપ છે, જે પેલી જોડાંનમાં નવું જ્ઞાન સંપાદન કરવા જાય છે. એક બાધબંધ બહાર પરદેશ ગયો હોય ને તમે જેમ હાલ અત્રે બેસી રહો છો, તેવીજ રીતે તે મરનાર પરદેશમાં ગયો છે એવો ખ્યાલ રાખી ફરવું.

મોત માટેનું સામાન્ય મત.

“ Him whom the Gods do love they cause to die.”

મોત એટલે શું! એનો સંપૂર્ણ અર્થ ત્યારે આપણે સમજી શક્યાં. મોત એ કંઈજ નહિ પણ આપની આંખનો એક ફેરફાર છે, જેનાથી આપણે મોત થયું એમ કહીએ છીએ. જેને આપણે મોત કહીએ છીએ એ ખરૂં જોતાં મોત નથી એ આપણે આગલ સાબીત કરી ચુક્યાં છીએ. આપણો આત્મા અમર છે. લોંગફોર્ડે કહે છે તેમ “ સંપૂર્ણ મરણ અથવા હૈયાતીનો સમુજો છેડો એવું કંઈ નથી પણ માત્ર ફેરફાર છે.” શિયાલાની સીઝનમાં પોણે બાગે સઘલા ઝાડો સુકાઈ જઈ કરમાઈ જાય છે; જે જોઈ આપણને તે મરી ગયું એમ ખ્યાલ થાય છે; પણ નહિ, તેમ નથી. આગલ વિચાર કરો. જ્યારે ચોમાસુ બેસે છે કે તે ઝાડ પાછા તતાર થઈ જાય છે, ત્યારે એનોજ દાખલો સંભારીને વિચારવાનું છે કે મોત થયા પછી માણસ સદાનું ગયું એમ થરતું નથી; પણ તે રવાંન ઉત્તમ જીંદગી મેળવવા માટે મિનોર્થ માર્ગમાં ગયું છે.

મનુષ્યની જીંદગી દરમ્યાન આપની આ જગત એક ખાલી સ્વપનાની મિસાલ યા મુસાફરખાના તરીકે ગણાવી જોઈએ. એક યુનાની અંથક્કર્તાએ જીંદગીને એક પંતગીઆ સાથે સરખાવી છે. અને એજ

મતને માટે આત્માજ્ઞાન ધરાવનારો જાણીતો શીલસુદ્ધ સર હુમક્રી ડવી કહે છે કે “કીડા અને પાંતગીઆના આવા ફેરફાર કરતાં માણસ જાતના આત્માના મરણ બાદના ફેરફાર વધારે સંભવીત છે.”

મનુષ્યની જીંદગી એક તંબુર અથવા મુસાફરીની એક મંજલ બરોબર છે. દરેક ઇનસાને પોતાની ખાકી જીંદગી દરમ્યાન પોતાનો તંબુ ઉઠાવી મિનોઇ જેહાંન તરફ કુચ કરવાની છે, એ નિયમ યાદ કરી સર્વેએ પોતાની મુસાફરીની મંજલ માટે તૈયાર બની ઉભુ રહેવું જોઈએ. જીંદગી એક મુસાફરખાનું છે, એ વાતની સાબેતી માટે નીચલો દાખલો પુરતો છે.

એક દિવસ એક ફકીર મુસાફરખાનું સમજી તેજ શહેરના રાજના મહેલમાં ઘુસી ગયો. આ જોઇ ચોકીબાન તેની તરફ દોડી આવ્યો ને તેને અત્રે ઘુસી જવાનું કારણ માગ્યું. ફકીર બોલ્યો “હું અંજણો છું, માટે એક રાત અત્રે આવેલાં આ મુસાફરખાનામાં ઉતરવાની જરૂર જોઈ છે.” ચોકીબાન ને મુસાફર વચ્ચે આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલતી હતી તેટલાં પ્રધાન આવી લાગ્યો ને તેમની તકરારનું કારણ માગ્યું. સઘલી હકીકત સાંભળ્યા પછી પ્રધાન બોલ્યો “હે બેવકુફ! શું તું એટલો બધો મુર્ખ છે કે મહેલને ધરમશાળા તરીકે ગણે! નીકલ અહિંથી!” એમ કહેતા તેણે તેનું પાખડું ધરી ધસડી નાંખ્યો. ફકીરને આથી ગુસ્સો તો ધણો થયો છતાં સમયસુચકતા વાપડી બોલ્યો “સાહેબ તમે મને કહાડી મુકો તે આગમચ આ ગરિબનું જરા સાંભળી લો. હું એમ પુછું કે “આ મહેલનો બંધાવનાર હાલ હૈયાત છે!” પ્રધાન તેની તરફ અજાણપીથી ટીકતાં બોલ્યો “મુર્ખ હજી એટલું બી જાણતો નથી કે આ મહેલને બાંધ્યાને ચારસે પાંચસે વર્ષ થયાં, તો શું તું એમ કહેવા માગેચ કે તે બાંધનાર આ સઘલા વર્ષ સુધી જીવવા પામ્યો છે! તારા બાપ દાદાએ એટલાં વર્ષ કાહડેલાં કે, મને સવાલ પુછેચ!” “સાહેબ હું બી એમજ કહું છું કે આ મહેલ ફાણે બંધાવ્યો ને તેમાં ફાણુ વસે! બિચારો તે તો પૈસા ખર્ચી સઘલુ અત્રેજ મુકી ગયોની! ત્યારે તું વિચાર કે એ મહેલ બાંધનારનીજ માફક હું પણ એક રાત રહી ને પછી ચાલી જાઉં તો શું અડચણ છે!” વજર ને

તેજ ધડી મોતનો ખ્યાલ થયો કે “ખરેજ આપણા મોત પછી સર્વે શા ખપનું છે! જીંદગી એ તો જાણે એક ખાલી ત્યારે સ્વપનજ કે!”

મનુષ્ય માત્રનો ખવાસ આ ફાની જગમાં ધણો ઢળેલો છે. એટલે મોતનાં પેગામ વેળા તેમાંથી મુક્ત થવા ગમતુ નથી; માટે દરેકે જીંદગીની ખાલી મોજમજાહ કરતાં મિનોઈ-જ્ઞાનમાંની મજાહમાં રમવું એ બંને જીંદગીને માટે સુખદાયક છે. આપણાથી થાય એટલાં ને બની શકે તેટલાં ભલાઈના કામો કરવાં ને મોત માટે તૈયાર ઉભુ રહેવું એ યોગ્ય છે.

મરે જો તું માનવ તો જશથી મરી જ,
અરે! તું ભલાઈના કામો જગમાં કરી જ.
જગતમાં ખરેજ છે ભલાંની ભલાઈ,
કરી લે તેપર વિચાર તું રે જરા ભાઈ.
નથી આવવાનું કશું આપણી સાથ,
કહે “ખીલાં” હાથે કરેલુંજ આવશે તમ સાથ.

એક સાહુકાર પાસ આપણે વ્યાજે રૂપિયા લીધા, તો હવે તમો શું કરો! તેનાં પૈસા તમો પચાવી લેશો કે તેની મુદત પ્રમાણે વ્યાજ સાથે પાછા આપશો! જવાબમાં તમો કહેશો કે વ્યાજ સાથે તેના રૂપિયા પાછા આપીશું. ત્યારે તેવોજ રીતે વિચાર કરો કે તે પાક પરવરે તમારે સ્વાધીન આપેલાં વાહલાંને તમો હંમેશ માટે રાખી મુકશો કે વખત આવવે પાછા તેને સોંપી દેશો! અલખત સોંપીજ દેવા જોઈએ કારણ એ આપનો ખનનો નથી. જેવી રીતે તમો સાહુકારની પાસથી લીધેલા રૂપિયા પાછા આપી દેઓ છો, તેવીજ રીતે ખુદાની પાસથી લીધેલાં બાળ બચ્ચાંને શા માટે પચાવી પાડવા! ત્યારે તો તે પણ આપીજ દેવાં જોઈએ!!! જો મનુષ્ય મન સાથે આવી વાત કરે તો હું ધારું છું તેમ તેથી મોતની ખીક તેમજ તે પાછલ રડવાનું હંબગ સદાનું નાશ પામશે, અથવા તે પર હંમેશ માટે કાળા પરદાનો અંધકાર વ્યાપેલો રહેશે.

મનુષ્ય મોત માટે ડરે છે એ માટેનું કારણ ત્યારે એ કરે છે કે મનુષ્ય પોતાના બદ્ધ કૃત્યની સજા માટે બીહે છે; કે રખે મને શિક્ષા

થાય! અફસોસ! જો એવોજ ખ્યાલ મગજમાં થએલો હોય તો ખરેજ અફસોસ સાથે બહુ સ્વરમ ભરેલું છે. દુન્યામાં જેમ ગમે એમ વર્તીને પાછું ઉત્તમ સુખ મેળવવા માગ્યે એ ક્યાંથી બને! એકન કહે છે તેમ આપની ગુનાહની શિક્ષા માટે અને બીજી દુનીઆના માર્ગ તરીકે મોતનો વિચાર કરવો એ ધર્મી તેમજ નેક કામ છે. એટલા માટે મોતની ધાસ્તી તેમજ ત્યાંની શિક્ષાની દહેશત મનમાંથી તજ દધ મોત આવે એવી દુવા હંમેશા ધર્યછતા રહેવું. એડીસન કહેતો કે જ્યારે હું કથસ્તાનની મુલાકાત તેમજ મરનારોની ટીપ વાંચતો ત્યારે મને તેથી ઘણો ધડો મલતો હતો. કારણ કે તે વાંચી મને મોતની યાદ બીતરમાં કાતરાઈ રહેતી હતી.

હિંદુઓના પ્રખ્યાત ઉપાનિષ કહે છે કે “મોતના જેવો બીજો કોઈ પણ શિક્ષક આપણને મળનાર નથી.” ઉપરાંત દલશીયને પોતાના દહેરાની ઉપર નીચલો લેખ કાતરાવ્યો હતો—

“તું પોતાને પીછાનતો રહેજે.” ઉપલા ભાવાર્થની નેમ એ છે કે જેથી કોઈ તે દહેરામાં દાખલ થતું, તો તેજ ધડી તેને ખ્યાલ થતો કે મરણનો ભય નજદીક છે, માટે ખુદાને ભજ. અને એજ મતના આધારનો એક દાખલો નીચે મુજબ છે.

૩૧. બરનીચોની એક મહાન ધર્મશુર હતો. એક દિવસે પોતાના ફરેન્ડની સાથે તે એક ગેમ રમતો હતો. રમતાં રમતાં બરનીચોની બોલ્યો “મીત્રો, એમ ધારો કે હાલ મોત આવી ઉભું તો તમે શું કરો?” ફરેન્ડસોમાનો એક બોલ્યો “જો અત્રે મોત આવી ઉભું તો હું તો દેવળમાં જાઉં ને બંદગી કરવામાં મશગુલ બનું.” બીજો બોલ્યો કે “હું તો અત્રે જ્યાં છું ત્યાંજ પગે પડી મારા ગુનાહની તોજેશ કર.” ત્યારે છેલ્લે બરનીચોની બોલ્યો કે “મીત્રો હું તો તમારાથી તદ્દન જુદાં મતનો છું. જો અત્રે મોત આવ્યું તો હું તો ખુશીથી હાલ જેમ રમું છું તેમજ રમ્યા કર.”

ઉપલા દાખલા પરથી જણાશે કે મોત ગમે તે વખતે પણ આવે, છતાં આપને તૈયારજ ઉભું રહેવું કારણ મોત માણસને પુછીને આવતું

નથી. પણ જ્યારે તેની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે ગમે તે દહાડે, મહીને અને વર્ષે તે આપણને તેડું કરવા આવશે.

એક શીલસુદ્ધે પોતાના લેકચર દરમ્યાન એક વખતે મોતના વિષય ઉપર વાદવિવાદ કરતાં કહ્યું હતું કે ‘ભાઈ તું જન્મ્યો ત્યારે સર્વ હસ્તાં હતાં, પણ તું રડ્યો હતો. પણ હવે તું એવું કર કે જ્યારે તું મરણ પામે ત્યારે સર્વ રડે ને માત્ર તું હશે!’ આ શીલસુદ્ધની કહેવાની નેમ એ છે કે જ્યારે મનુષ્ય માત્ર દુન્યામાં જન્મ લેય છે ત્યારે તેના ખેશી એક નવા બાળકનું જન્મ પામવું થયું એ માટે હસે છે, પણ તે વખતે તું રડે છે. માટે હવે તું એવું કાર્ય કર કે જે વખતે તું મરણ પામે ત્યારે ખુશ ખુશાલ બનીને જાય કે મેં સારા વિચાર, વચન ને કામો કર્યા એટલે મોત પ્રસંગે માત્ર તું ખુશ ખુશાલ જશે પણ તે વખતે તારાં ખેશી તારા વિયોગ માટે નવધાર આંસુ ખેરવશે.

વાર! મને કોઈ કહેશે કે બાળક જન્મ વખતે રડે છે કેમ! ધણાંક કહે છે કે એનો તો ખાસ કાયદોજ છે કે બાળક જન્મે ત્યારે રડેજ! પણ હું એ વાતને મલતી નથી. રડવાનું કારણ મુળ તો એ છે કે તે નાનું બાળક રડીને ખુદાને એમ કહે છે કે “હું હાં, તું તાં,” એટલે રડીને કહેવાની મુળ સમજણ એ છે કે તે બાળક જન્મતા સાથેજ આ જગમાં આવી ગલરાઇ જાય છે તે ખુદાને કહે છે કે હવે આપણે એકમેકથી જુદાં પડ્યાં છે માટે હજીખી મને તારી પાસબાનીમાં રાખ; કારણ હું તારી ગોદમાં આનંદથી દીન પસાર કરતું હતું, પણ કોણ જાણે હવે આ દુન્યામાં શું “તેરી કુત્તા મેરી કુહાડી” વાળો ઘાટ થશે.

દુન્યામાં હજારો વિદ્વાનો, શીલસુદ્ધે, પંડીતો, વગેરે પડેલા છે; જેઓ તરેહવાર રીતે ધર્મની શીલસુદ્ધી જણાવે છે; પણ તે શીલસુદ્ધી કેવી! તે માટે એક અંગ્રેજ સાક્ષર કહે છે કે “It is a meditation upon death.” તે શીલસુદ્ધી મોતના વિચાર માટેની છે. ડૉ. ફ્રેઝર પોતાના લખેલાં એક શાસ્ત્રમાં મોત માટે કહે છે કે “મોત દુનીઆનો છેવટનો ભેદ છે કે જે શીલસુદ્ધીને ઉત્પન્ન કરે છે. આ શીલસુદ્ધી ધર્મ સંબંધી આકીન યા આશા ને બહાર પાડે છે.”

આપણે પહેલાંથી કે છેવટ સુધી જે વાંચી આવ્યા છીએ તે વાંચીએ છીએ તે ત્યારે સધલુ થું છે! માત્ર એટલુંજ કે જેમ જગમાં ગરીબાઇ પછી તવંગરી સરળયલી છે, તેવીજ રીતે જન્મ સાથે મોત પણ બેલાયલું છે. મોત નજદીક છે એ ખ્યાલ અંતકરણમાં ક્રોધ રાખવો, અને જેમ લાંબી મુસાફરીના અસખ્યાળ માટે વસ્ત્ર, પૈસા ને જોઈતી સામગ્રી તૈયાર રાખો છો તેવીજ રીતે મોતને માટે હુબ્બત, હુબ્બત, હુવશતનેા ખજાનો એકઠો કરી રાખવો જોઈએ. ઉપલા ત્રણ શબ્દોની મતલબ માત્ર એકજ શબ્દ અશોધમાં સમાઈ જાય છે. મનુષ્યની માલમતા, ઘોડા ગાડી, ખજાનો વગેરે કોઈ પણ માત્ર અશોધ વિના આવશે નહિ.

મરહુમની ભલી યાદ ફક્ત ગુજરણી જોઈએ.

આદ્યપુનાંમય અષ્ટોનાંમ ફવષયો યજમછદે, ઉજદ્યપુનાંમય અષ્ટોનાંમ ફવષયો યજમછદે, નરાંમય અષ્ટોનાંમ ફવષયો યજમછદે, નાધરિનાંમય અષ્ટોનાંમ ફવષયો યજમછદે, વીરપાઓ અષ્ટોનાંમ વંધઉહીશ સૂરાઓ રપેન્તાઓ ફવષયો યજમછદે, યાઓ હય ગયાત મરેદ્ધત આ સઓધ્યન્તાત વેરેદ્ધત.*

અર્થ:—આ દેશમાં વસનારાઓમાંના અશો (લોકોનાં) ફરોહરોને હમે માન સાથે યાદ કર્યે છીએ, દેશની બહારના (યાને બીજા પ્રલોકોમાં) વસનારાઓમાંના અશો (માણસો)નાં ફરોહરોને હમે માન સાથે યાદ કરીએ છીએ. અશો નરનાં રવાંનને હમે માનથી યાદ કર્યે છીએ. અશો નારીનાં રવાંનને હમે માન સાથે યાદ કર્યે છીએ. અશો (લોકો)નાં તમામ ભલાં, શુરાં, (તથા) (દુનીઆની) આબાદી કરનારાં ફરોહરોને જોઓ ગયોર્મદથી (તે) ફતેહમંદ સોશ્યસ સુધીનાં છે (તે બધાંને) હમે માન ભરી યાદથી યાદ કરશું.

આપણે આગલ વાંચી આવ્યાં તે મુજબ એક મરનારના ગમગીન મોત માટે આપણે વિલાપ કર્યે છીએ. પણ રડવા કરતાં તે મરનારની ભલી યાદ હૈડે ધરવી એ માહેતમ કરતાં અસરકારક તેમજ ફાયદાની છે, એટલા માટે કેટલોક અભયાસ કરવા યોગ્ય સુચના નીચે જણાવી છે; કે જેથી મોત વખતે ગીરફતારી તેમજ આકૃતમાં આવેલાં ભાષિંધોને તેઓનાં દુઃખમાં શાંતી તેમજ રાહત મળે, તેમજ પુરતી ધીરજ સાથે સશુરીનો ગુણ અખત્યાર કરી પોતાના વાહલાં ગુજરનાર તરફની છેલ્લી પવિત્ર ફરજ અદા કરવાને તેઓ શક્તિમાન થાય.

૧—આપણે આગલ વાંચ્યું તેમ એક મરનારની છેલ્લી ઘડીએ તેના સગાં-સ્નેહીએ રડારડ ન કરતાં ચુપકીદી અખત્યાર કરવી જોઈએ. આપણા અંતકરણમાં ગમે તેટલું થતું હોય તોપણ આપણાં વાહલાં ગુજરનારનું હૃદય હૈડે ધરીને તે પ્રસંગે શાંતી રાખવી જોઈએ, કારણ કે તે મરનારની કીમતી છેલ્લી ઘડીમાં જે તે બોધ લેય છે એમાં આપણે ખલંદ કરી તેને ભુલાથાપ આપીએ છીએ. રડવાને બદલે તેના કાનમાં અવસ્તાના કીમતી ફકરાઓ નાખવા કે જેથી તે પણ સાથે શાંત રહે. તેમજ તે રવાન મિનોઈ સૃષ્ટિમાં આગલ વધતો રહે. એવા પાક શબ્દોને ભલા વિચાર ઉચરવા જેથી મરનાર તેમજ જીવતાં સર્વેને ફાયદોજ છે.

૨—તે મરનાર કુટુંબના ઘરમાં જે વડો હોય તેણે પોતે હિંમત અખત્યાર કરી બીજા સગાં-સ્નેહીને ધીરજ ને હિંમત બક્ષવી જોઈએ. તેમજ આંસુની ધાર નહિ પાડવા માટે બોધ આપવો; પોતાની ગમગીનીમાં તેમને ભાગ લેતાં શીખવવું જોઈએ, દલગીરી ને મધ્યપણું રાખી તે મરનારના મોતનો ભારી કારી જખમનો ફટકો ખમવાને પોતાથી બનતા દાખલા દલીલ ટપકાવી પોતાના જેવા હિંમતવાન બનવા ઉત્તેજન આપવું.

૩—ગુજરનારની પાછલ હરગેજ માહેતમ ન કરવી, પણ આપણા ભલાં વિચાર મારફતે તેમને બેહેસ્તમાં જલદી પહોંચાડવાની બંદગી કરવી જોઈએ, આપણા ગુજરનાર આપણી પાસેજ છે

એવો ખ્યાલ રાખી ચાર પાંચ મિનીટ તેને માટે ખરાં
જીવનથી તથા પુર લક્ષિ લાવથી જોશ લઈ એવી કુવા
ચાહવી કે તે સ્વાંન જ્યાંથી હોય ત્યાં હંમેશા ખુશાલ રહે;
તેમજ તેની આસપાસ સદા સુખજ પંથરાયલું રહે. હંમેશાં
તે બહેસ્તના માર્ગમાં આગલ વધતો રહે અને આ ફાની
જગથી તેનું મન મોકળ થાય. આવા ગંભીર વિચારથી તમને
તમારૂં વાહલું જીવનું જ એમ દેખાશે. માટે દરેક
જરથોસ્તીની ફરજ છે કે તેણે પોતાથી બનતી બંદગી તેના
માટે કરી પોતાની એક પવિત્ર ફરજ (Duty) લેખી તેને
મદદ કરે. મરનારને માટે પવિત્ર લણતર જો ખરાં અંતકરણથી
પઢવામાં આવે તો તે બંદગી ખરેખર તે મરનારને પુગે છે.

૪—જો કોઈ ગરિબ આકૃતમાં આવી પડ્યું હોય, મગર ગરિબને
મદદ કરનાર ખાતું હોય, ત્યાં સ્વાંમની ખુશ્તુદી ખાતર શક્તિવાળા
લાંબબિંધોએ પોતાની એક કીમતી દોલતનો ભાગ અર્પણ
કરવો જોઈએ. ‘તવંગરોતું’ આ માટે ખાસ લક્ષ ખેંચું છું,
કારણ કે મરનારની પાછલ સખાવત કરવી એ શુક્ર કર્મ છે.
માટે તેમ કરવામાં જરાબી ઢીલ કરવી નહિ. મરનારની મહેરથી
તમે ઉપર તમે ખર્ચશો તે કરતાં પણ ડબલ પૈસા તમને
મલશે માટે પૈસાદારે પોતાની પુણનો સદા ઉપયોગ કરી
પોતાના મરનારને ખુશાલ કરવો જોઈએ.

આહા!! વહાલા હેતાળુ જીવદાઓ! જેમની પવિત્ર યાદ આપણે
આ ફાની જગમાં હજી સુધી લોહીના આંસુથી કર્યે છીએ. અહા!
તેમને મળવાને આપણું અંતકરણ કેટલું બધું તલપે છે! અને ફરી
એકવાર તેમની સાથે વસવાનું આપણું કેટલું બધું મન થાય છે! તે
પવિત્ર પ્યાર છે કે જે મિનોષ જેહાંન અને ફાની જગને સાંકલથી જોડે
છે; અને તેથી કરી પેલી જેહાંનમાં પરલોકવાસી થયલાં વાહલાંને
આપણી સાથે પ્રેમના ગાંઠથી બાંધી રાખે છે. અને તેથી કરી આપણા
અંતકરણમાંથી હેતનું બળતું કદી છુનઈ જઈ શકતું નથી. આ પ્યાર
આપણને પવિત્ર બનાવે છે. આપણા વાહલાંઓ સાથે પાછાં જોડાવાની

આ આશા અધર્મ સામે થવા આપણે રહાબર રક્ષણ કરનારો ભોમીઓ છે. હરેક કોઇ તેના સગાં સ્નેહી જોએ। બહેસ્ત-મુકામ પુગા છે તેમને જીવતાં મનુષ્ય ખરી ભક્તિથી જોઈ શકશે.

આપણી સર્વ ઈચ્છા તે પરમકૃપાળુ ખોદા તરફ ઢળી જવી જોઈએ. નિતી ને નેકી સાથે આપણા જનનો હવાલો તે કીરતારને અર્પણ કરવો જોઈએ. આ દોરંગી દુન્યાની ખટપટમાંથી આપણો છુટક કરવા જે સરળયજ્ઞ છે, તે મોત છે. મોત એ એક ખુદા તરફનો કાસદ છે. માટે આ કાસદને માન આપી મોતની ધાસ્તી દૂર કરીને તે દાદગરની દરબારમાં હસ્તે મુખડે હિમ્મતથી જવું જોઈએ.

મરહુમ વાહલાંની ભલી યાદથી, તેનાં જીવતાં ખેશીને થંતો ફાયદો.

“The Fravashis are those forces that are born of the great and good activity of all classes of human beings and which advance humanity towards a higher and still higher condition of existence.”

જ્યારે આપણા ખેશી, માત કે પીતા, ભાઈ કે બેન, સાસુ કે વહુ, ભરથાર કે મહોરદાર, કે એક નાનું બાળક મરણ પામે છે, ત્યારે આ અવનિના મતથી તે ‘બહેસ્તી, ને મિનોઈ અવનિના મતથી ‘અશો ફરોહર’ ને નામે ઓળખાય છે. આપણે વારંવાર બોલ્યે છીએ કે ફરોહરોને શાંતી હોજો! પણ ફરોહર તે કાણ? ને શું? જુઓ, એ માટે એક ધર્મ અભયાસી જણાવે છે કે— “તેઓ જોરાવર, કઉવતમંદ, ફતેહમંદ, એજમતી ને નુરમંદ ખુબી ધરાવનારાં છે. આ ફરોહરોની મદદથી દાદર અહુરમજદ આસમાનને ટેકવી રાખે છે. અને તેને સેતારાથી સજાગારેલુ ને મિનો યજદથી બનાવેલુ વસ્ત્ર પહેરેલું છે. આ પૃથ્વીને અહુરમજદ ફરોહરોની મારફતે ટેકવી રાખે છે, કે જે વિસ્તારવાળી, પહોળી ને મોહટી છે. ફરોહરો ને લીધેજ બાળકો માતાના પેટમાં જીવતાં રહેછે;

તેમની મદદથીજ ઈનસાનો હૈયાતી ભોગવે છે. જે તેઓ ન હોય તો દરજ્જા ને ખરાબીનું જોર ચાલે. ઝરાના પાણીનું વહેવું, ઝાડપાનનું ઉગવું, ને પવનનું ધુકવું એ ફરોહરોને લીધેજ છે.

“જેઓ ફરોહરોને ચાહીને નોતરેછે, તેમની મુરાદ તેઓ ખર લાવે છે. બિમારને તેઓ તંદુરસ્ત, ને રાસ્ત મનુષ્યોને તેઓ કીર્તીવાન બનાવે છે. તેઓ જેમ જીવતાંઓના છે, તેમ મુએલાનાં, ને હવે પછી જન્મ લેનારાઓના પણ મદદગાર છે. જીવતાંઓના ફરોહરો ગુજરેલાં ઓના કરતાં વધારે અસરકારક છે. આપણી ધાસ્તી, દહેશ્ત ને ફીકર ફરોહરો વખાણવાથી દુર થઇ શકે છે. ફરોહરો સદા હૈયાત છે. માણસ ગુજરી જાયછે ત્યારે તેનો જન તનથી છુટો પડી પોતાનો માર્ગ લેયછે, જ્યાં તેને તેના કર્તુક મુજબ બહેસ્ત-દોજખ મળેછે. અત્રે તે ફરોહર સ્વતંત્ર હોવાથી પોતે માણસમાં આવી વસ્યું તે આગમ્ય જ્યાં હતું ત્યાં પાછું જતું થાયછે. તે કદી મરણ નથી; તે અમ્મર છે.”

‘ઇશ્વરની યાદ માટે તેમજ ફરોહરોની યાદ માટે આપણને એકી-નની જરૂર છે, કારણ ગુજરેલાંઓ માટેની પવિત્ર યાદ ને માનભરી લાગણી અમર્ગીના એકીન સાથ સંબંધ ધરાવેછે; અને તેથીજ ડો. હાઉંગે કહ્યું છે કે “અવસ્તામાં એકીન એ મુખ્ય કાનુનોમાંનું એક છે.” આ ઉપરાંત ડો. ગાઈગર એકીન માટે કહેછે તે ખરુંજ છે કે— “આકીન વગર જરથોસ્તી ધર્મ હોઇ શકેજ નહિ!”

આપણામાં ધણાંકે એવાં છે જેઓ મયાં ત્યાંથી ગયાં, યાને કંઈજ રહ્યું નથી ના વાક્ય પર વિશ્વાસ રાખેછે; પણ એ અજ્ઞાનપણું દેખાડે છે. અલખત દેખાછતી રીતે આપણને તેમનો સંબંધ તુટેલો લાગેછે, પણ અણુદીઠ રીતે ખોદાશનાસીના એલાના કહેવા મુજબ જીવતાં ખેશી સાથ તેમનો સંબંધ ચાલુ રહેછે. એક જીવતું ખેશી જે તેના મરહુમ વાહલાંની યાદ માન ને મહોબતથી કરે, તો તે રવાન ખુશી થઈ આપણા હકમાં અનેક દુઆ દે છે અને આપણા તરફ આવવા વધારે ને વધારે આકર્ષાય છે.

તમે જે તમારાં વાહલાંથી કાંઈ ચારી ચાહતાં હોય, ને તેમના ભક્ષા આશીષ તમારા ઉપર ઉતારવા માગતા હોવ તો જીવતાંઓએ

મરનારોને ઘટતી રીતે યાદ કરી તેમની સ્તુતી કરવી જોઈએ. આપણા વાહલાંઓ જીવતાં હતાં, ત્યારે આપણો કાંઈ વાંક પડે તો નારાજ થતાં, ને જ્યારે કાંઈ સાફ કામ કરતાં, ત્યારે રાજી થતાં, ત્યારે તે મરહુમ વાહલાંઓની લલી યાદથી તેઓ આપણને સારા આશીષ દે છે, ને ન યાદથી આપણા ઉપર શ્રાપ નાખે છે. માટે જો ફરોહરોથી— મરહુમો થી કંઈ ફાયદો મેળવવો હોય તો પ્રથમ તમારે પોતે લલાં થતાં શીખવું જોઈએ; તોજ તેઓ આપણી ઉપર મહેરબાન રહેશે, અને તે માટે પ્રીન્સ ઈમ્પીરીયલ નેપોલ્યનના શબ્દો કીમતી છે કે—

“બક્ષ ઓ ખુદા ! કે મારું અંતઃકરણ ખાત્રીથી માને કે જેઓને હું ચાહું છું, ને જેઓ ગુજરી ગયાં છે, તેઓ મારાં સઘળા કામને નીહાળશે. મારી જીંદગી તેઓની દેખરેખની લાયક નીવડે અને મારા અંતકરણના વિચારો મને કદી શરમમાં નહિ રાખે.”

ગુજરેલાં મરહુમોની લલી યાદથી, જે શ્રેષ્ઠ ફાયદો થાય છે, તે એ છે કે તેના જીવતાં ખેશી તેને જોઈ શકે છે. જો લલી યાદથી ફરોહરો ને મળી શકાતું હોય તો શામાટે તમારે તે તક જતી મુકવી જોઈએ? જો જીવતાંઓ તેમના મરહુમોને નજરે નજર જોઈ શકે, તો તેવું સુખ બીજું તે શું હોય? અહા; તે વખતનો મેલાપ તે કેવો દીલપઝીર હોવો જોઈએ, કે જ્યારે એક રવાન તેનાં ખેશીને, અને એક ખેશી તેના રવાનને લાંબા વિયોગના ગાળે તે દિને મળી શકે!

આપણી પારસી કામમાંજ એક કુટુંબમાં એકનોએક જવાન છોકરો ગુજર પામ્યો. આ છોકરાના બાપ જરા સમજી હતા એટલે રડકકળ કરી નહી; પણ તેની મીઠી મધુરી માતાએ તેના વિયોગ માટે અતિશય ખેદ બતાવ્યો. આવો ખેદ તે છોકરાના બાપ જોઈ ન શકવાથી પોતાની ઘણીઆણીને સમજાવી પટાવી આવી રીતે કરવા ના ફરમાવ્યું, ને વધારામાં પ્રોમીસ થયા કે કાલરોજે હું તને તારા છોકરાને જીવતો છે તે બતાવીશ. આ છોકરાના બાપ જાતે મોખેદ હોવાથી બીજે દિને અફરગાન કરવા બેઠા, જેવેળા પોતાના બધરીને પોતાની પાછલ એક ખુરસી પર બેસાડ્યાં, ને બાણવાતું શરૂ કર્યું. પણ ઓ! તે બાધએ

શું જોયું? તેવણે પોતાના એકપુરા બેટાને તેના બાપ સાથે સામે આતરોખશી તરીકે લણતાં દીઠો. આ દેખાવ જોઈ રડકકળ કરી મુકી, ને તે બાપ તેને પકડવા ગયાં, પણ અફસોસ તે ગુમ થઈ ગયો. રાત્રી દરમ્યાન તે મોબેદને તેનો છોકરો સ્વપ્નમાં આવ્યો ને જણાવ્યું કે ‘ફરોહરો માટે શોક કરવો ઘટારત નથી, પણ તેની લલી યાદ કરવી એ તેના લાભની છે. મારાં માતાએ રડારડ કરી, જેથી મારૂં પાક પવિત્ર બદન કમકમે છે. માટે મારા વાહલા પેદર તને છેલ્લી સલામ !”

અવસ્તાની અંદર ‘અશો ફરોહરો’ની યાદ માટે ઘણા શ્લોકો છે જેમાં એકબી સ્થળે એવું ફરમાન નથી કે અશો ફરોહરોની યાદ રડીને કરવી.

“(દાહર) અહુરમજ્દના (તથા) અમશાસ્પંદોના ફરોહરોને, (તેની) સાથે મિત્રો યજ્ઞના તમામ અશો ફરોહરોને, યજ્ઞસ્તેમાં હું હું યાદ કરું છું.”^૧

“અહુરમજ્દના કાયદા પ્રમાણે ચાલનારા અમશાસ્પંદો જેઓ અમ્મર તથા અશો (તેઓના) ફરોહરોને (હમો આરાધીએ છીએ).”^૨

“ગુજરી ગયલાંઓના રવાનો જે અશોના ફરોહરો (છે તેઓને) આ ઠેકાણે હમો માન સાથે યાદ કરીએ છીએ.”^૩

આપણે મોત માટે રડી તે વાહલાનાં સુખમાં ખલલ કરીએ છીએ. પણ એમ માનવાને અજ્ઞાની હોવાથી મનુષ્યો રડવામાં પોતાનું વહાલ ધણું છે એમ મરનારને બતાવે છે. પણ ઉપલાં વાંચનથી સમજી શકશો કે રડવાથી તો તે ફરોહર કમકમીને પાછળ હઠે છે, શ્રી. ભગવદ ગીતામાં બે શ્લોક એ માટેના છે, જેમાં લખે છે કે —

જેનો શોક ન કરવો જોઈએ તેનો તું શોક કરે છે, ને પંડિતોના જેવી વાતો કરે છે, પણ પંડિતો મરી જાય તેનોબી અફસોસ કરતા

૧ યજ્ઞસ્તે, હા. ૨૩, ફ. ૨.

૨ યજ્ઞસ્તે. ફ. હા. ૨૬. ૨. ૩.

૩ ખોરદેહ અવસ્તા, યસ્ન, હા. ૧૬. ફ. ૭.

નથી, ને જીવતાં હોય ત્યારે પણ શોક કરતા નથી; કારણ કે ડાહ્યા માણસો હોય તેઓતો એમ સમજે છે કે હથીયારોથી આત્મા કપાતો નથી, અગ્નીથી આત્મા બળતો નથી, પાણીથી આત્મા પળલતો નથી, ને વાયુથી આત્મા સોસાધ જતો નથી. એટલુંજ નહી પણ વળી આત્મા સર્વવ્યાપક છે, એના ભાગ પડી શકતા નથી, એ ચિંતવનમાં આવી શકે એવો નથી, ને એ અવિકારી છે. માટે આત્માનું આવું સ્વરૂપ જાણીને શોક કરવો એ યોગ્ય નથી. વળી આ વાત જાણી લે કે સર્વેના દેહમાં જે આત્મા રહેલોછે, તે કદિ મરી શકે એવો નથી, પણ અમ્મર છે. શરીરનો નાશ થવા સાથે આત્માનો પણ નાશ થતો નથી. માટે ગુજરનારની પાછળ વિલાપ કરવો નહિ. કદાચ તમે એમની માનતા હો કે આત્મા હંમેશાં જન્મે છે, ને મરણ પામેછે, તોપણ આપણે આત્મા બાબે શોક કરવો નહિ. આ જગતમાં ઉત્પન્ન થયા અગાઉ સર્વ જીવો ક્યાં હતા તે આપણે જાણતા નથી. તેમજ નાશ થયા પછી પાછું એ સઘળું ક્યાં જશે તેથી ઇનસાન અંજાણુછે. આ સઘળું આપણને જન્મ ને મરણ ની વચ્ચેના વખતમાંજ જણાયછે. માટે સમજ્યા વિના શોક શા માટે કરવો?

આપણી આ જીંદગી એવી છે કે જેને કવિઓ ગુલાબ સાથે સરખાવી ગયાછે, કારણ જેમ ગુલાબ ખીલી પાછો કરમાઈ જાયછે, તેવીજ રીતે માણસ જન્મ પામેછે, ને મરણની પામે છે. ત્યારે આપણી આ ટુકડી જીંદગીમાં જગતને લાઘવ્યંધ લેખી કુટુંબમાં સર્વે ને જેટલા પ્યારથી પળાય તેટલા પ્યારથી ચાહવું, કે જેથી મરણ પછી આપણને તેના વિષે દલગીરી થાય નહિ. એ માટે એક નહાનું બાળક પોતાના લાઘના મરણ માટે વિલાપ કરેછે, એ મનન કરવા યોગ્યછે.

“ Oh! call my brother back to me!

I cannot play alone;

The summer comes with flower and bee—

Where is my brother gone?

The flowers run wild, the flowers we sowed,
 Around our garden tree;
 Our vine is drooping with its load—
 Oh! call him back to me!”—

“He would not hear thy voice fair child!
 He may not come to thee:
 The face that once like spring-time smiled,
 On Earth no more thou’lt see.
 A rose’s brief bright life of joy,
 Such unto him was given;
 Go— thou must play alone my boy!
 Thy brother is in Heaven.”

“And has he left his birds and flowers?
 And must I call in vain?
 And through the long, long summer hours
 Will he not come again?
 And by the brook and in the glade
 Are all our wanderings o’er?
 Oh! while my brother with me played,
 Would, I had loved him more!”

ગુજરનારને માટે હરગેજ વિલાપ કરવો નહિ, પણ તેને માટે
 ભલા વિચારો કરી મદદ પોહોચાડવી. એટલા માટે જો બનેતો દરરોજ
 થોડી મીનીટ આપણા વાહલાં ગુજરનાર આપણી પાસેજ છે એવો
 ખ્યાલ કરી તેને માટે ખરા જીગરથી તથા પુર ભક્તિભાવથી જોશભર
 એવી ભલા દુઆ ગુજરવા કે તેનું પવિત્ર રૂહ જ્યાંથી હોય ત્યાં
 હંમેશાં ખુશાલ રહે, તથા તેની આસપાસ સદા શાંતી ને સુખ પંથ-
 રાયલું રહે, તથા તેનો માર્ગ બહેસ્ત તરફ વધતો રહે તેવી લાગણી
 પાંચરવી. એ પ્રમાણે ખરા ભક્તિભાવથી જોશભર લાગણીઓ સાથે જે
 વિચાર આપણે કરીશું તેનાથી એક ઘણોજ મજબુત વિચાર-આકાર

ઉભો થઇ આપણા વાહલાંને તે આકાર એક આનંદ આપતો મદદગાર થઇ પડશે, અને તેથી ભલી તથા શાંત ધ્વનીઓથી તેની આસપાસ ગોચા એક જાતની ખુશાલીઓ પંથરાશે, કે જેથી કરી આપણુ વાહલું બેહદ ખુશી થવા ઉપરાંત મિનોઇ દુનીઆમાંથી વળતો આશીર્વાદ પ્રવાહ આપણી ભણી મોકલશે, કે જેની અણુદીઠ અસર આપણા મન ઉપર થઇ આપણા વાહલાંને ખોલવાથી જે દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે, તેની અસરને તોડી નાખશે, આપણામાં શાંતી ને ધીરજ આવતી જશે અને જાણે આપણે આપણા વાહલાંને ખોલું નથી પણ તે હાંજ આપણી આગળ હોય, તેમ આપણનેથી સુખ તથા શાંતી મળતી જશે. તેટલા માટે આપણા જીવતાંઓની ફરજ છે કે આપણાં વાહલાં ગુજર પામેલાઓને એ પ્રમાણે યાદ કરી તેઓને આપણાથી બનતી મદદ પુગાડી આપણી તેઓ તરફની એક ફરજ અદા કરવાની કીમતી તક હાથ ધરવી. એથી આપણા વાહલાંઓને તેમજ આપણને બંનેને ફાયદો થાયછે, ને મોતનો કારી જખમ સહેજે રૂઝાયછે.

જેઓ પોતાની ફરજ બજાવેછે, તેઓ ફરજોમાં રોકાયલા રહી નિયમીત જીંદગી ભોગવી શકેછે. આપણી જીંદગીમાં પ્રત્યેક વિચારમાં, બેલવામાં ને કરવામાં માત્ર ફરજનોજ ખ્યાલ હાથડે બાંધીએતો તેને માટે જ્યારે હંમેશગીના મિનારા ઉપર આ ફાની અવનિમાંથી કુચ કરી જવાના સમયનો ઘંટ વાગશે, ત્યારે આપણા ગુરૂજી—જરથોસ્તના પવિત્ર હાથો કીનારે આવેલાં મોતને આવકાર દેશે કે—“આવ બેટા તારું કાર્ય સમાપ્ત થયુંછે, તે તારી ફરજ બજાવીછે માટે આસાએશ ભોગવ.”

— — — — —

**આપણા મરહુમ વાહલાંઓની યાદ કાળે
આપણે શું કરવું બેઠએ?**

“ We do not die, we cannot die—
We only change our state of life,
When these earth temples fall and lie.

Unmoving mid the world's wild strife
 There is no death in God's wide world,
 But one eternal scene of change;
 The flag of life is never furied;
 It only taketh wider range,
 And when the spirit leaves its frame,
 Its house, in which it long hath wept,
 It goes a lite that's real to claim
 As if in this it had but slept.
 Then let us speak not of "the dead."
 For none are dead—all live—all love,
 Our friends have only moved—have sped
 From lower homes to homes above."

અહા! જ્યારે આપણા મરહુમેની યાદ તાજી થાયછે, ત્યારે આપણે તેનાં તરફ કેટલી માયા-મહોખત બતાવીએ છીએ? એવી કંઈ નહિ માતા હોય, જે પોતાના શરીરસ્તાપ્ત રૂપી બાળકના મોત માટે આંસુ નહિ પાડે? યા એવું કયું એક બાળક ન હોય, જે પોતાના માત પીતાના મોત માટે રડતું ન હોય? આવા મોતના લંબાણુ વિયોગથી યાદ તાજી થતાં હર્ષ - દલગીરીના આંસુ નહિ પડે એ સંભવિત છે. જ્યારે આપણાં વાહલાંનો 'રોજ' થાયછે, ત્યારે ખસુસ કરી આપણી લાગણી તેમના તરફ દોડેછે; ને કોઈ કોઈ પોતાના જીવાન બાળને યાદ કરી રડેછે; પણ એમ બનવું જોઈએ નહિ. તે મરહુમેની યાદ અર્થે નીચલી બંદગી આપણે કરવી જોઈએ:

“અહુરહે મજદાઓ રએવતો ખરેનઘતો, અમેશનામ સ્પેનતનાંમ અષાઓનામ ફ્રવશીનામ ઉઘ્રનામ અઘવિથુનામ, પર્ધરીઓ તકએષનામ ફ્રવશીનામ નબાનજ દીસ્તનામ ફ્રવશીનામ ક્ષનોઞ્ર યસ્નાઘ્ય વહમાઘ્ય ક્ષનોઞ્રાઘ્ય ફ્રસસ્ત્યએય”

અર્થ:— ઓ ચળકાટ ને તુરમંદ હોરમજદા પ્રથમ તને, પછી તારા શરીરેસ્તા, ને યજ્ઞ અમશ્વાસ્પંદોને, ને છેવટે અશોકરોહરના

રવાનને હમો આજે યાદ કર્યે છીએ. તેમજ કુલ અશો નર-નારીઓના રવાનો, તેમજ અમારા કુટુંબ-કબીલાના રવાનોને હમારી નજીકના સ્નેહીના રવાનોને આજે અમો ખુશનુદી ધરિછીએ છીએ.

આ ઉપરથી જણાશે કે મરહુમોની યાદ નેક શબ્દોમાં સમાયલી છે. આપણે આપણા મરહુમો ગુજર પામ્યાં, એટલે તેમના વચ્ચેની આપણી ફરજ પુરી થઇ એમ માનવાનું નથી. તે મરહુમો કે જેઓ મિનોઇ અવનિમાં શીરેસ્તા રૂપી માત-પિતાના હાથમાં છે તેમની સાથે વાત કરવા યજ્ઞ-અમશાસ્પદોની મહેરબાની માગવી જોઇએ. કારણ અવસ્તામાં ક્રવશી યા ફરોહરોને ઘણાજ બળવાન જણાવેલાં છે, એટલે આ જગતમાં તે જેમ તેના સગાંસ્નેહી સાથે પ્યારથી વસ્તુ હતું, તેમ તે રવાન હવે યજ્ઞ-અમશાસ્પદો સાથે વસે. એમાં તેને માટે શીકર શાની હોવી જોઇએ? . . .

તે મરહુમની ખાજના દીવસે ગંભીરાઇ અખત્યાર કરી સર્વે લલાં આત્માઓ માટે નેક વિચાર દોડાવવા જોઇએ, કે જવાનો અને બુદ્ધાઓ, રંક ને રાય, અમીર અને ફકીર, શેઠ અને ચાકર, દોલત ને મોહ-માયા, દોરદમામ ને માનઅકરામ, વગેરેને એક દિવસે ત્યાગ કરીને આપણે પણ તે વાહલાંની માફક મોતને શરણ થવાનું છે.

માણસ માત્રની જીંદગી અચોક્કસ છે, કારણ તવંગરને કે ગરિઅને, રોગી કે નિરોગીને, પાક કે પરહેજગારને મોત છોડતું નથી. ત્યારે જો તમોજ એમ માનતા હોવ તો આ જગતની ખાલી મોહમાયા ને મોજમજાહ, તેમજ પછસા મેલવવા ને લુટવામાં શા માટે જીંદગી ગાળી તેમાં લપેટાયલું રહેવું જોઇએ?

આ જગતની મોહમાયા વિષે આપણુ એક પાજંદ પુસ્તક જે હાલ “અઓએમદએયા” નામે પ્રસિદ્ધ છે, તેમાં લખે છે કે— “મોતનો દેવ કોઇને છોડતો નથી. નહિ દીનના પેશવાઓ, નહિ પાદશાહો, નહિ દુનીઆને ફાયદો કરનારાઓ, નહિ એરવદો કે નહિ દેહવંદો, દુકમાં પૃથ્વીમાંથી જનમ પામેલી કોઈખી પેદાયશ મોતને તાબે થયા વિના

રહેતી નથી. મોતનો દેવ ચોરના જેવા પગલાથી અને ઠગાઇથી ધસી આવે છે; માટે એ માનવીઓ! આથી ચેતો! ને છેલ્લી ઘડી સુધી ઉંઘાઈ ન રહેતાં, તમારી ફરજ અદા કરવાને ઉતાવળા તેમજ બિદાર થાઓ! કારણ કે મોત તમારી ઉપર ક્યારે ગલબો કરીને ધસી આવશે તે કહેવાઈ શકાતું નથી.” આપણા આ શબ્દોને એક ઇંગ્લીશ કવી એક-મલતો થાયછે, ને જણાવેછે કે—

“ That awful, that tremendous day,
Whose coming who shall tell ? for as a thief,
Unheard, unseen, it steals with silent space—
Through night-dark gloom.”

અર્થ:—“ તે ડરામણો, ભયાનક દિવસ (મોત) કયે દિવસે આવી ઉભો રહેશે, તે વિષે કોઈ કહી શકશે? કારણ તે અણુદીઠ, વગર અવાજે રાતના અંધારામાંથી ચોરની માફક હલવેથી સટકી નીકળે છે.”

આપણુ સર્વેએ એ મરહુમોના રોજને દીને એક બીજા સાથે હમાજોર થવું જોઈએ, ને વિચારવું જોઈએ કે “આ જગા પર (દોષમાંની અંદર) મારે પણ એક દિવસે ખાલી હાથે એકલું કાઢને સાથે લીધા વગર આવવાનું છે, માટે ચોંપ રાખી ભલાં અને નેક કામો કરવાને ઢીલ નહિ કરું, મારી ફરજ પ્રમાણીકપણે અદા કરું; પણ શા માટે, ને કંઈ જીંદગી માટે કાળાં ઘોળાં કરી પૈસો એકઠો કરું?” કારણ એક ધરાની કવિએ જણાવ્યુંછે તેમ—

“ દવલત બકસ ન પાયદ
દુનીઆ ફના નું માયદ
નેકીત હમરેહ આયદ.”

અર્થ:— “દોલત કોઈની સાથે રહી નથી. આખરે સર્વને મરવું છે, ને જે આવશે, તે તમારાં અશોષના કામો છે.” જો આ કવિ-નેજ સઘલા મળતાં હોય, ને એમ સમજતાં હોય કે માત્ર હુમ્ત, હુમ્ત, ને હવરેસ્તજ સાથે આવનારછે, તો, અહા! તે

દુનીયા કે બહેસ્ત ! પ્રિય વાંચક ! આજ રોજથી તું નેકીનો અસખાબ તૈયાર કરવાનો દ્રઢ ઠરાવ કર, ને મિનોષ સૃષ્ટિના માર્ગ માટે નહિ અપ-ટુ-ડેટ ડ્રેસ, કે નહિ મેવા ફ્રેટ, કે નહિ મીઠી સ્વાદીષ્ટ વાણીઓ, ને નહિ કે પૈસા, દોલત તે માલ મતાની દોલત; પણ તેને માટે સાદો ને સુતરો ખોરાક એક કવિના ફરમાવ્યા મુજબ કરો કે —

‘કાલે કરો સો આજ કર,
આજ કરો સો અબ;
અવસર ખીત જત હય;
શીર કરે જો કબ?’

કેટલાંકા પોતાનાં મરહુમ વાહલાં માટે જત જતના સ્વાદીષ્ટ પકવાનોનું ‘લુખાન’ મુકેછે; હવે તે ગમે તે હોય પણ ન્યાય ખાતર જણાવવું જોઈએ કે ગુજરનાર ને પકવાબ ખાઈ જતાં નથી, કે નથી તે ખુમચો ઉંચકી જતાં, એટલે માત્ર રોટલી ને ઘડાંનો પેસરો મુકેલું લુખાન, ને વાંતા, ચપટાં ને મેસુર કોપરાપાકનું લુખાન સરખુંજ છે; કારણ લુખાન એટલે શું? લુખાન એટલે ‘યાદ’ !

અત્રે આપણે મરહુમોની યાદ શામાં સમાયલી છે તે વિષે વાંચીશું. આપણે સાધારણ અક્કલથી વિચારી શકશું, કે એક મરહુમનું ખેશી જો તેને ચાહતુંજ હોય, તો તેને કંઈ ખીજમાં ઇન્ટરેસ્ટ પડવો મુશ્કેલ છે. પણ આપણે દલગીરી સાથે જોઈએ છીએ કે કેટલાંકા બહારથી તે મરહુમ પર શોક ખતાવવા રહેછે; ને ખીજ ખાજુ તાડી પાર્ટીની ટોળીમાં જોડાઈ મગ્ગહ ઉડાવે છે. ત્યારે મરહુમોની ભલી યાદ રડવામાં કે હસવામાં સમાઈ નથી, પણ જીંદગી, જોખન ને જર આ ત્રણ વસ્તુને સમાન્તર રાખવાનાં છે; કારણ જરનો જોર, જીંદગીનો દોર, અને જોખનનાં બળ માટે મરહુમો વિરહી છે. તેમની ભલી યાદમાં આપણે એજ પોતા માટે ચાહવું જોઈએ કે, તે મરહુમ જે સાદી જીંદગી ગુજરી ગયાં હોય તેમને પગલે આપણે ચાલીએ. આ ઉપરાંત તે મરહુમો જેઓ આગલ પોતાની જીંદગીમાં ધર્તી ધુળવનાર, વીર પુરૂષો તરીકે થઈ ગયા છે, પણ તેઓ સઘળા એક કવિના લખવા મુજબ—

“આ તન રંગ પતંગ સરીખો,
જતાં વાર ન લાગેજી;
અસંખ્ય ગયા ધન સંપત્તિ મેલી;
તારી નજરે આગેજી.”

થઈ ગયા છે. એ રોજના દીને આપણે આપણ પોતા માટેથી વિચાર કરવો કે અમોખી એક દીને તમારી તરફ આવશું અને એટલાજ કાળે મોતને યાદ કરી તેને પણ એક વિચારવાની એક અગત તરીકે મનન કરવું. એ માટે એક કવિ જણાવે છે કે—

“અગર જીંદગીયત ફરાંવાન ખુવદ,
વખાંત રોશનો ખૂબ ફટબમ રવદ.
હમીન યાદ દારી તો રહે ફના,
ન આન તરગીએ રહે ફેકરો અના.”

અર્થ:—“અગર જો તું તારી જીંદગી લાંબી ઉમર સાથે ખુશી ખુર્મીમાં પસાર કરતો હોય, તોપણ પેલો ફના થવાનો દિવસ યાને મરવાનો દિવસ તેમજ પેલો આફતનો રંજ દિવસ કદી ભુલતો ના.”

મરનારોને તેના ખેશી તરફથી શુંજોઈએ છે? શું તેને કીમતી ઘરેણાં ને ફેન્સી કપડાં જોઈએ છે? શું તેને ફરવા હરવાનું કે મોજ મજાહતું, યા આ ફાની જગતી કાંઈ તકલીદી વસ્તુ જોઈએ છે? તેની આગલ તેને તેનાં બાળબચ્ચાં યા જન ફરજંદ અને સ્ત્રી બેહેન જોઈએ છે? ના, તે એવી ચીજ તમારાથી માંગતુ નથી, ને માંગશે બી નહી. તે જે ચીજ તમારાથી માંગેછે, તે એજ છે કે તેની હુમત, હુખ્ત અને હવરેસ્તથી નેક યાદ કરો! ને તેટલાજ અર્થે અવસ્તામાં નીચે મુજબ અશો રવાનોની યાદ કરીછે કે:—

“હમાઝેર ફરોહરે અશોઆન, ચીરાન, અવર બીઝાંન, શીરોઝ-ગરાન, પઓધરીઓતકઓપાન, વ ફરોહરે અશોઆન બાદ દીશતનામ, વ ફરોહરે અશોઆન બાદ અવા હમા ફરોહરે અશોઆન, હસ્તાન;

શુદ્ધાન બેદાન, અઓદહયાન, ઉઝદહયાન, પેરેનાયુકાન બાદ ! અથા જમયાત યથા આક્રીનામી ”

અર્થ:— “ અશો લોકોના, ગાલેખ ઉત્તમ દરજ્જાના અને કૃત્તેહમંદ ફરોહરો, જેઓ પોરીઓતકએશના (યાને જરથોસ્તની આગમચના બહાદુર સન્નારીઓના) તથા નબાનઝદીશતના (યાને જરથોસ્ત સાહેબ અને તેની પછીના આજસુધીના આપણા ન્યાગાનોના) ને લગતાં ફરેહરો તથા અશોષના તમામ અશો ફરોહરો સાથે હમાઝોર હોજો. તેમજ હૈયાતી ભોગવનારાં, આગલ થઈ ગયલાં, અને હવે પછી થનારાંને અને ત્યાંના ઉમરે પુગેલાં જવાનો તથા બાળકો વગેરેના તમામ અશો ફરોહરોને અમે યાદ કરી હમાઝોર કરીએ. ”

આ ઉપરાંત તુરમી યસ્તના— ૨૩, ૨૪, ૩૧ અને ૩૯ મા ફકરામાં વધુ જણાવે છે કે:—

“ અશો લોકમાં ભલાં, અસરકારક અને પવિત્ર ફરોહરોની હું સેતાયશ કરું છું, તેમને મદદે બોલાવું છું, તેમજ તેમની વખાણ ગાવું છું,..... કે જેઓ (ભલાઈની રાહે) મદદે બોલાવનારને બચાવ આપનાર હોયછે, (તેઓને) ચાહનારને બક્ષીસ આપનાર હોયછે, બિમારને તનદરોસ્તી આપનાર હોયછે, તથા જે કાઈ અશો હોય તેને ભલું નુર આપનાર હોયછે..... જ્યારે જુદાંઓ તરફ તેઓ દ્રઢ લાગણીવાલાં હોયછે..... અશો લોકોની મદદે તથા યુર કરનારાંઓની યુરાઈ કેતાહ કરવા તેઓ ઝડપે જાયછે: ”

છેવટે આ બાબદમાં આપણે એક કવિના શબ્દોમાં આમેજ થઈ સાથે પુકારશું કે:—

“ Peace ! Peace !! he is not dead, he doth not sleep

He hath awakened from the dream of life—

‘Tis we, who, lost in memory, visions keep

With phantoms an unprofitable strife. ”

બહેસ્તમાં કેવાં મનુષ્યો જોઈ શકે?

* “ક્ષુતો અપચોનામ ઉર્વાનો પારયંતી અવી અહુરહે મજદાઓ અવી અમેશનામ, સ્પેન્તનામ અવી ગાત્વો જરન્યો કેરેતો અવ ગરોન્માનેમ મઝેથનેમ અહુરહે મજદાઓ મઝેથનેમ અમેશનામ સ્પેન્તનામ મઝેથનેમ અન્યેશામ અપચોનામ.”

અર્થ:— “અશોના રવાનો અહુરમજદની નજદીક, અમશાસ્પદોની નજદીક, સોનાનાં બનાવેલાં તખ્તની નજદીક, ગરોથમાન (જે) અહુરમજદનુ રહેઠાણુ, અમશાસ્પદોનું રહેઠાણુ તથા બીજા અશો (લોકો) નુ રહેઠાણુ (છે) તે તરફ ખુશીથી પસાર થાયછે.”

અહા! આપણુ ખરૂં સ્વદેશ તે બહેસ્ત છે, તે દુનીયા કે જ્યાં સ્વર્ગવાસીઓ એકઠાં મળેછે, ત્યાં આપણી આંસુભરી આંખો આપણે ફેરવ્યે છીએ, અને હજારો સંખ્યામાં ભેગાં મળેલા અશોના રવાનને જોઈએ છીએ.

કેટલાંક મનુષ્યો પોતાના વાહલાં મરહુમ ખેશીને મિનોષ જગમાં જીવતાં માનતાં નથી; અને તેથી સવાલ એવો ઉઠે છે કે જો માણસ ત્યાં હોય નહિ તો બહેસ્તમાં તે મલીજ કેમ શકે! સખર; શું તમે એમ ધારો છો કે એક રોપો જ્યારે કરમાઈ જાયછે, અને તેના ભાગો હવામાં વિખેરાઈ જાયછે, ત્યારે તે રોપો મરણ પામેછે! ના, ના, તે રોપામાં બદલાઈ જાય, અથવા સૂર્યના કિરણમાં રજકણુ તરીકે પથરાઈ જાય, તોપણુ તે તો હૈયાતજ છે. જીંદગીની છુપી શક્તિ, કે જે રોપાના આ ભુકાને લીલા ખિલતા રોપાઓ સાથે જોડી દેયછે, તે ભુકાથી જુદો પાડેછે ને શિયાળામાં ને ઉનાળામાં બ્રહ્માંડ તેના બીજને મદદ કરે છે. જ્યારે વસંત ઋતુનો સૂર્ય તે કિરતારે નેમેલી સ્થિતિ પાછી ઉત્પન્ન કરેછે, જેથી જીવવાળી શક્તિ આસપાસના મુળ તત્વ પર અસર કરેછે, ત્યારે આ ગતિ પાછી શરૂ થાયછે ને નવા

રોપાનું બીજ કુટી નીકળે છે. કળીઓ પાંદડાઓ ને કુલો પ્રગટી નીકળે છે. આ પ્રમાણે દરેક નવી ચીજને જીવી ચીજને પેદા કરનાર તરીકે ગણાય છે. પછી માણસની ચક્ષ્મે તે ગમે તેવી નવી દેખાય પણ ખરૂં જોતાં મુળ સ્વરૂપનું યા જીવી ચીજોનું નવું રૂપ છે.

શા માટે આપણે આપણા મરહુમ બહાલાંઓ કાળે દલગીર અને ગમગીન થઈએ છીએ? અહા! સુખી આત્માઓ!!! આપણે પણ એક દિવસે તેમનીજ સાફક માટીના બોખાને ફેંકી દઈ વધુ કીર્તીમાન સફેદ સાલો પહેરીશું. અને બહેસ્તના આગમાં તેમને ભેટીશું; જ્યાં તે દયાળુ દાદર બહેસ્તમાં— વધુ પવિત્ર ને ઉંચા શિખર પર ચઢાવશે! જેઓ પોતાના વાલલાંની યાદથી સંતોષ નથી પામતાં ને તેમને નજરે જોવાની ઈચ્છા કરે છે તેઓને જરાબી તે માટે શીકર રાખવાની નથી, કારણકે એક વખતે તમે પણ તમારાં સગાં સ્નેહીને રડકકળ કરતાં મૂકી જશો! . . .

બહેસ્તના દરવાજા અશો માણસ માટે ખુલ્લા છે; ત્યાં કોઈની પાપી માણસ જઈ શકતો નથી. જેમના અંતકરણ પવિત્ર ને સ્વચ્છ છે તેઓજ માત્ર સંપૂર્ણ સ્વર્ગનો સ્વાદ ચાખશે! બહેસ્તનું સુખ ભોગવાતો આપણામાંના ઘણા આતુર તેમજ રાજી હશે; પણ એવું કોઈ છે કે જે બહેસ્તનું અર્માગ ને સર્વોત્તમ સુખ મેળવવા માટે પોતાની વર્તાણુંક નેક રાખે?

બહેસ્ત! માત્ર બહેસ્તમાંજ અજીત, પૂર્ણ, અખંડ પ્યાર હોય છે; ત્યાંજ તે શાહ નો શાહ વસે છે જે દરેકને તેની કરણી મુજબ ચુકાદો આપે છે.

જેઓ પ્યારમાં રહે છે તેઓ ખુદ ખુદામાં રહે છે, જેઓની રંગ-રંગમાં હેત હોય છે તેઓજ આ દુનિા જગમાં ને મરણ પછી બહેસ્તના સુખનો સ્વાદ ચાખે છે, કારણ ખુદા બહેસ્તમાં રહે છે, ને રાજ્ય ચલાવે છે.

સદીઓ આગમ્ય એક એવોબી વખત હતો કે જે વખતે લોકો મોતથી ઘણા બહીતાં હતાં. પણ શુક તે કીરતારના! કે જેની પરમ

બલેશથી ને બહુમન અમશારપદંની બહોળી અઝલથી મોતની બહીક કંઈક દરજ્જે ઓછી થઈ છે, ને તેનો અર્થ સમજતાં થયાં છે. આપણુ મુળ ધર બહેસ્ત ને બહેસ્તજ છે જેને આપણે કીમતી દોલત તરીકે બી ગણીએ છીએ. જ્યારે દુન્યાઈ ચીજોથી આપણે દલગીર થઈએ છીએ, ત્યારે આપણે મન સાથે બોલીએ છીએ કે પેલી બાબુ (બહેસ્તમાં) સઘણ ખુદલું થઈ જશે.

ઓ બહેસ્તના બાપ! તારી સાથ રહેવાના ઉત્તમ સુખને લાયક થઈશ એ માટે તેં મને પ્રથમથીજ બનાવ્યો છે. તારૂં ફરમાન હું ખરી ચક્ષમથી બજાવીશ, પવિત્ર જીંદગી હું ગુજારીશ, કે જેથી મરણ પછી તારા પ્યારની મજાહ મેલવીશ. ઓ પવિત્ર પિતા!! મને મદદ કરવા તારી પ્રકાશીત રોશની મારા અંધારા રસ્તા પર ફેંક જેથી હું તને મળી શકું !!

— પવિત્ર ખુશાલી અને સ્વભોગથી હું જીંદગી પર વિચાર કરીશ; ફાની જગનો દર્યો દોહી હું તને જરૂર મળીશ. મારાં વાહલાં ખેશી જેઓ હાલ તારી પનાહમાં છે તેમને હું હર્ષના આસુથી ભેટીશ. અહા જ્યારે બહેસ્તના બાગમાં મારો વસવાટ થશે, આ ફાની જગથી મારી બદલી મિનોઈ સૃષ્ટિના માર્ગમાં થશે ત્યારે તે પણ કેવી ઉત્તમ આશીરવાદથી થશે? જે વાહલાંને ખાતર અમોએ જીંદગી દરમ્યાન તેમનો વિયોગ ન ખમી શકવાથી લોહીના આસુ રેડ્યાં છે, તેમને છેવટે ભેટશું એવું સુખ બીજુ બહેસ્તમાં ક્યાં મલનાર હતું. ઓ ખોદા !!! છેવટે ખુશાલીથી ઉછળતા જીવર સાથે હું તારીજ એકજ દુઆ ચાહુ છે કે:-

“ ઓ બહેસ્તના બાપ! મારા આત્માને હું તારાજ સ્વાધીનમા સોપું છું !!! ”

પુનર્જન્મ યાને મરણ પછીના અવતાર બાબે હાલના ને આગલા વિદ્વાનોના મતો.

આપણા સાંભળવા મુજબ ખુદ કેટલાક જરથોસ્તીઓ વટીક પુનર્જન્મ સ્વીકારતા નથી. અલબત્ત આજ સુધી અવસ્તામાંથી કાંઈ એવા ફકરાઓ મળ્યા નથી. છતાં હાલના આગેવાન અવસ્તા અભ્યાસીઓએ એવા ફકરા શોધી કાઢેલાછે; મગર તે ભેદી રીતે સમજાવેલુંછે, એટલે કદાચ તે વાત માની ન શકાય. મગર આ બાબુ પ્રીસ્તી લોકોએ પુનર્જન્મ છે એમ સાબીત કરી આપ્યુંછે. અને તે બાબેના બિન્ન બિન્ન વિદ્વાનોએ જુદાં જુદાં જે મતો સમજાવ્યાછે, તેમાંના કેટલાંક નીચે મુજબ છે:-

“No other doctrine has exerted so extensive, controlling, and permanent an influence upon mankind as that of the metempsychosis,— the notion that when the soul leaves the body it is born anew in another body, its rank, character, circumstances, and experience in each successive existence depending on its qualities, deeds, and attainments in its preceeding lives. Such a theory well matured bore unresisted sway through the great Eastern world long before Moses slept in his little ark of buerushes on the shore of the Egyptian river.

Alexander, the Great, gazed with amazement on the self immolation by fire to which he inspired the Gymnosophists; Cæsar found its tenets pro-

*૧—પુનર્જન્મ વિષે વધારે વાકેફ થવા “પુનર્જન્મ” વાંચો. તેમા જરથોસ્તી ધર્મ શાસ્ત્રના આધારે પણ સમજાવેલું મળી આવશે. (કેતારી— પે. ધ. મહાલક્ષ્મીવાળા.)

૨—જુઓ મારો વિષય “આત્માની અમર્તી;” એજ ચોપડીમાં આગળ વધવે જણાશે.

pagated among the Gauls beyond the Rubicon, and at this hour it reigns despotic, as the learned and travelled professor of Sanskrit at Oxford tells us without any sign of decrepitude or decay over the Burman, Chinese, Tartar, Tibetan, and Indian nations including at least six hundred and fifty millions of mankind. There is abundant evidence to prove that this scheme of thought prevailed at a very early period among the Egyptians, all classes and sects of Hindus, the Persian disciples of Magi and the Oruids, and in a later age, among the Greeks and Romans as represented by Musaeus, Pythagoras, Plato, Plotinus, Macrocius, Ovid and many others. It was generally adopted by the Jews from the time of the Babylonian captivity..... it was inculcated in early Christian centuries by the Gnostics and the Manichaeans; also by Origen and several other influential Fathers. In the middle age the sect of the Cathari, the Brogomiles, the famous scholastics Scotus, Erigena and Bonaventura, as well as numberless distinguished authors advocated it. And in modern times it has been earnestly received by Lessing and Fourier, and is not without its open defenders to-day as we can attest from our own knowledge, even in the prosaic and enlightened circles of European and American Society.”—W. R. Alger.

“ પુનર્જન્મ એટલે કે જીવાત્મા આ શરીર છોડી ગયા પછી તે પાછો નવો જન્મ લેયછે, અને એક પછી એક જન્મોમાં તેની પદ્ધતિ, ખાસીયત, સંબંધો અને અનુભવો તેની આગલી જીવંતીના ગુણો, કામો ને કામ્યેશ્યાત ઉપર આધાર રાખે છે, એ વિચારના જેટલી

બહેલા પ્રકારની, સત્તા ધરાવનારી, અને જાથુકની અસર માણસ જાતના ખીજા કાંઈ મતે કીધેલી નથી. સારી રીતે પુખ્ત થયેલી આવી એક તર્ક મોઝીસ પોતાના બહેના નાના વહાણમાં મીસરની નદીના કીનારા ઉપર સુતો હતો તે પહેલાં ધણા કાળ આગમ્ય પૂર્વ તરફની મોટી દુનીઆ મારફતે નહિ અટકાવી શકાય એવી સત્તા ચલાવતી આવી છે; એનાથી ઇશ્વર પ્રણીત થયેલા હિંદુ જ્ઞાનીઓને અગ્નીમાં જાતે બળી મરતાં પરાક્રમી સીકન્દર અજાયબીથી જોઈ રહ્યા હતા; રૂબિયનની પેલે પાર ગોલ લોકમાં તે ફેલાયેલી સીઝરના જોવામાં આવી હતી. વિદ્વાન અને ધણી મુસાફરી કરી આવેલા ઑક્સફર્ડના સંસ્કૃત પ્રોફેસર આપણને કહે છે તેમ, ‘અખડી જવાના અથવાતો નાશ પામવાના કાંઈ પણ ચિહ્ન વગર તે આ ઘડીએ બરમન, ચાઈનીસ, તારતર, ટીબેટન અને હિંદની પ્રજાઓ, જેમાં ઓછામાં ઓછી માણસ જાતની પાંસઠ કરોડની વસ્તી સમાઈ જાય છે, તે ઉપર મરજી મુઆફેફની સત્તા ચલાવી રહી છે. ધણા આગલા કાળમાં મીસરીઓમાં, સધલા વર્ગ અને જ્ઞાતીના હિંદુઓમાં, મેજધના ઇરાની ચેલાઓમાં, અને દુધડસોમાં, તેમજ તે પછીના વખતમાં મ્યુસેયસ, પીથાગોરસ, પ્લેટો, પ્લોટીનસ, મેક્કલીયસ, ઑવીડ, અને ખીજા ધણાઓના લેખ ઉપરથી યુનાની અને રૂમી લોકોમાં વિચારની આ પદ્ધતિ પસરી રહી હતી. એ સાબીત કરવાને આપણી પાસે જોઈએ તેટલા પુરાવા છે. બેબિલોન બંદીના વખતથી ચાહુધીઓએ સામાન્ય રીતે તે પોતાની કરી લીધી હતી..... નૉસ્ટીક અને મેનિકેયન્સ પંથો, તેમજ ઑરગીન અને ધર્મના ખીજા મોજાવાલા ઉપાધ્યાઓ શરૂઆતની ખીરતી સદીઓમાં તેનો બોધ દેતા હતા. વચલા જમાનામાં કાથેરિ તેમજ ઓગોમાર્ટસ પંથો, નામીઆ શીલસુફે સ્કોટસ, ઍરિજેના અને બોનિવેનટુરા તેમજ અસંખ્ય જાણીતા ગ્રંથકારોએ તેની તરફેણ કીધી હતી, અને હાલના જમાનામાં લેસીંગ અને પુરીયરે તેને આતુરતાથી સ્વીકારી છે. અને યુરોપ અને અમેરિકાના સંસાર મંડળના દુનીઆદારી વાળા અને જ્ઞાની વર્ગમાં આજે પણ તેની જાહેર તરફેણ કરનારા મલી આવે છે, તેની તો આપણી પોતાની માહિતીથી શાક્ષી પુરી કરી શકાય છે.”

ડબ્લ્યુ. આર. ઑલગર.

“...and (Englishmen) fail to perceive that the reason it (re-incarnation) attracts the Asiatic is because it solves the endless puzzle which the European has given up in despair, viz. the apparently unjust government of the world by a just god...but it does, if accepted, explain the visible phenomena, and therefore is the refuge of millions from thoughts which might otherwise lead to Atheism.”

Meredith Townsend.

“અને (અંગ્રેજો) સમજવાને નીષ્ફળ નીવડ્યા કે તે (પુનર્જન્મ) એશીયાના લોકોને પોતા તરફ ખેંચે છે તેનું કારણ એ છે કે તેનાથી અંત વગરની ગુચવણ એક અદ્ભુત ખુદાથી આ દુનીઆને દેખીતી રીતે ચાલી રહેલા ગેરઘનસાશી ભરેલો કારોબાર, જે યુરોપીયનોને નાસી-પાસીથી પડતી મૂકી છે તેનો ખુલાસો થઈ શકશે...પણ તે સ્વીકારવાથી આ દુનીઆના પ્રગટ બનાવોની સમજ પડી શકે છે, અને તેથી લાખો માણસો, કે જેમને નહિતો તેમના વિચારો નાસ્તીકપણા તરફ ધસી લઈ જાય છે, જે એમજ હોય તો તેમાં તેમનો આસરો છે.”

મેરિડીથ ટાઉન્સેન્ડ.

“I cannot get rid of the thought that I died before I was born.”

Lichtenberg.

“હું જન્મ્યો તે પહેલાં મરણ પામ્યો હતો એ વિચાર હું દુર કરી શકતો નથી.”

લીક્ટેનબર્ગ.

“I never mind the thought of death: our spirit is indestructible in essence and nature is bound to give me another casing for it.”

Goethe.

“હું મરવાના વિચાર વિષે દરકાર કરતો નથી. આપણો જીવાત્મા તેના મુળમાં અવિનાશી છે અને કુદરત તેને માટે મને ખીજું ખોળીયું આપવાને બંધાયેલી છે.”—

ગતે.

“The metempsychosis is, therefore, the only system of this kind that philosophy can harken to.”

Hume.

“તેટલા માટે આ જાતની પદ્ધતિઓમાં માત્ર પુનર્જન્મની પદ્ધતિજ એવી એક છે કે જેની ઉપર શીલસુશી ધ્યાન આપી શકે.”—હ્યુમ.

“What sleep is for the individual, death is for the will (character) ...and through this sleep of death it reappears and fitted out with another intellect”

. Schopenhaur.

“જેમ માણસને માટે ઉંઘછે તેમ ઇચ્છા (ખાસીયત) ને માટે મરણ છે...અને મરણની આ ઉંઘમાંથી તે તાજી થઈને અને નવી અક્કલ લઈને પાછી આવે છે.”

શેપન હૅઅર.

“But why should not every individual have existed more than once upon this world ?

“Is this hypothesis so laughable merely because it is the oldest ?

“Why should I not come back as often as I am capable of acquiring fresh knowledge, fresh expertness ? Do I bring away so much for once that there is nothing to repay the trouble of coming back !”

Lessing.

“ પણ દરેક જથ્થુ એક કરતાં વધારે વાર આ દુનીયામાં હોયતી કાંય નહિ ભોગવી ગયું હોય ?

“ તે સર્વથી જુનીછે, તેથી માત્ર આ તક શું કાંઈ એવી હરવા જેવીછે ?

“ જ્યાં સુધી નવું જ્ઞાન અને નવી ચાલાકી મેલવવાને હું શક્તિ-માન હોવું, ત્યાં સુધી વારંવાર હું પાછો કાંય નહિ આવું ? એકજ વખતમાં શું હું એટલું બધું સાથે લઈ જઉં છું કે પાછા આવવાની મહેનતનો બદલો મળી શકે એવું બીજું કાંઈ રહેતું નથી ? ”

લૅસીંગ.

“ Do you not know great and rare men who cannot have become what they are at once, in a single human existence ! Who must have often existed before in order to have attained that purity of feeling, that instinctive impulse for all that elevation and natural supremacy over all around them ?... He who has not become ripe in one form of humanity is put into the experience again, and some time or other must be perfected.”

Herder.

“ શું તમે એવાં મોટાં અને વિરલાં માણસો જાણતા નથી કે જેઓ માણસની આ એકજ જીંદગીમાં તેઓ જેવાં છે તેવાં કદી એકદમ થઈ શકે નહિ ? જેઓને જે સઘળું ખરૂં, સુંદર ને સારૂં છે તેને માટેના સ્વાભાવીક થઈ આવતા જુરસા અને લાગણીની તે સ્વચ્છતા મેળવવાને માટે, ટુંકમાં તેઓની આસપાસના સઘલાઓ ઉપરની સરફરાજી અને કુદરતી ચઢીઆતાપણું મેળવવાને માટે, આગળ ધણી વખતે હસ્તી ભોગવેલી હોવી જોઈએ ? માણસ તરીકેના એક રૂપમાં જે પુખ્ત થઈ શક્યું નથી તેને તે અનુભવમાં પાછું મુકવામાં આવેછે, ને કાંઈ પણ વખતે તે વધારે સંપૂર્ણ થવાનું જ છે.”—

હરડર.

“ The simple fact that such (viz. the doctrine of reincarnation or of Successive lives spent by each soul upon this planet) was probably the opinion both of Plato and of Virgil shows that there is nothing here which is alien to the best reason or the highest instincts of men. Nor, indeed, is it easy to realise any theory of the direct creation of spirits at such different stages of advancement as those which enter upon the earth in the guise of mortal men. There must, one feels, be some kind of continuity, some form of spiritual past. ”

F. H. Myres.

“ આ સાદી ખીના, એટલે કે પુનર્જન્મ, અથવાતો દરેક જીવાત્મા આ જગતમાં એક પછી એક જન્મી ગુજરે છે, એ મત ધણું કરીને પ્લેટો ને વરજીવનું હતું, તે દેખાડી આપે છે કે તેમાં કંઈ એવું નથી કે જે માણસની શ્રેષ્ઠ વિચાર શક્તિ અથવા તો ઉંચામાં ઉંચી પ્રેરણા બુદ્ધિથી વેગલું હોય. તેમજ વળી વૃદ્ધિના આવા જુદા જુદા તબક્કાઓમાં ખાકી રૂપમાં દાખલ થતાં જીવાત્માઓ સીધાંજ પેદા કરવામાં આવ્યાછે એ તર્ક સહેલથી મનાય એમ નથી. આપણને લાગે છે કે તેમાં જીવાત્મા સાથની કોઈ પણ જાતની આગળી હસ્તી સાથનું તેનું ચાલુ જોડાણ હોવું જોઈએજ. ” — એફ. એચ. માયર્સ.

“ Like the doctrine of evolution itself, that of transmigration has its roots in the world of reality; and it may claim such support as the great argument from analogy is capable of supplying. ”

Huxley.

આત્માની અમર્ગી.

થોડા વખતની વાત ઉપર આજ વીષય લંડનમાં બહુ ચર્ચા થી હતો ને તેનું છેવટ એ આવ્યું કે ધર્મશાની મનુષ્યોમાં એ વિભાગ પડી ગયા, જેમાં એક પક્ષ એમ કહેતો કે “માણસ મરણ પામ્યા પછી તેનું આકાશ બદન નાશ પામે છે, ને તેનીજ સાથે મનુષ્યની જીંદગીનો અંત આવે છે,” જ્યારે બીજો પક્ષ એમ કહેતો કે “કુદરતનાં કાર્યમાં મરણ પછી કંઈ જુદોજ ભેદ સમાયલો છે. માટે આપણે તે શોધવો જોઈએ.” આ પછી એ ત્રણ માસે અમેરીકામાં સુશીઝમ, પ્રાણાયમ, હીપનોટીઝમ, અને મેસમેરીઝમ જેવી વાદ્યોએ બતાવી આપ્યું કે માણસ મરી જવા પછી તેનો આત્મા (Soul) મરણ પામતો નથી. આત્મા અમર છે એમ તેઓએ આ રીતે સાબિત કરીધું કે, એક માણસને મેસમેરીઝમના પ્રયોગથી ઉંઘમાં નાખ્યો; ને તેનો જીવ કાઢી નાખ્યો, પણ તેમ છતાં તેનાં શરીરમાં એકાદ શક્તિ (Power) છે એમ તેમને જણાયું. આ શક્તિ તે શું હશે તે જાણવાની ઘણાંની જાણાસા ઉશ્કેરાઈ, પણ તેમાં તેઓ નીષ્ફળ નીવડ્યા.

આ પછી ઇ. સ ૧૯૦૬ માં મી. સી. ડબલ્યુ. લેડબીટર નામનો એક વિદ્વાન અમેરીકામાં જાહેરમાં આવ્યો. તેના વીષે કહેવાય છે કે તે ઉંચું ભુવન અને નીચું ભુવન જોઈ આવ્યો છે. આવા તેના અભ્યાસથી તેણે આત્માની અમર્ગી બાબે પુરતું અજવાળું નાખ્યું, જે વીષે અત્રે હું લખીશ.

શીલસુશી પ્રમાણે ‘જીવ’ અને ‘આત્મા’ જુદાં છે. મનુષ્ય પોતે જે ચાલી હાલી શકે છે, તે હંયાતી ચાલુ રાખવા જે શક્તિ કુદરત તરફથી નીર્માણ થયેલી છે, તે તેનો જીવ છે જેને અવસ્તા પ્રમાણે ‘ઉશ્તાન’ કહે છે. જીવ એ એક બલુ રંગની ચુંઈ છે, જે માણસના મરણ પામવા પછી હવામાં મળી જઈ નાશ થાય છે; મગર મનુષ્યને અનુભવ લેવા-ધર્મરને પીછાણવા જે શક્તિ આપણામાં છે તેને ‘આત્મા’ કહે છે.

જેમ ધર્મશ્વરને—૩૫ કે ૩૬-તી નથી, તેમ આત્માને પણ નથી, પણ તે એક ખુદાઈ-ધર્મશ્વરી અંશથી બનેલો અંશ છે, જે અણુદીઠ છે. તેને સાધારણ માણસ પીછાણી શકતાં નથી. એકજ સ્થળે ઠરીકામ રહેવાનું કામ આત્માનું નથી, પણ તેતો નીત્ય જાતજાતનાં ખાકી બદલેનામાં જન્મ લઈ અનુભવ મેળવે છે. સર્વે પ્રકારનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન, સર્વે જાતની ગેળી શક્તીઓ, તે છેવટે એક શીરેસ્તો બની ખુદાના અંશના અંશમાં ભળી જવું, એ કામ આત્માનું છે. તેવી શક્તીને આત્મા કહે છે. જગત હોય ત્યારે પાછું આવવું, અને જગત ન હોય ત્યારે ધર્મશ્વરમાં ભળી જવું એ શક્તી આત્મા છે! પ્રથમ એક બાળ જન્મમાં સાથે તો તદ્દન અંજાણુ હોયછે, પણ જેમ જેમ વખત વહેતો જાય છે, તેમ તેમ તે જ્ઞાની બનતું જાય છે, અને છેવટે ભવીષ્યમાં એક મહાત્મા પણ થઈ શકે છે. આ શાથી? આત્માના અનુભવથીજ!! આટલી બધી પીછાણુ જતે પણ. આત્માની અમીરાઈ બતાવી શક્તી નથી. પણ અંગ્રેજોએ આત્માને “Divine Spirit” યાને ખુદાઈ શક્તી-કહાપણુને નામે તેને પીછાણ્યો છે. જમારે એક ઈનસાન આ. આત્માને પીછાણી શકે છે, ત્યારે ધર્મશ્વરને મલ્યો એમ કહેવાય છે.

હાલમાં અમેરીકામાં ‘માજદીયસની ટોળો’ બહાર પડ્યો છે; તેઓ મુખ્ય ત્રણ તત્ત્વોથી આપણું શરીર બનેલું જાહેર કરે છે:—

૧—હેવાનીઅતપણું.

૨—ઈનસાનપણું.

૩—શીરેસ્તાઈ-દેવતાઈપણું.

આ ત્રણ તત્ત્વની કહેવાની મતલબ એવી છે કે, એક આદમી જે પોતે ધારે તો હેવાન્યતપણું યા જે કોઈ ચાહે તો ઈનસાનપણાની રીતે, અને જે કોઈ ધારેતો શીરેસ્તાઈપણાની રીતેથી જાહેર ગાળી શકે! સંખ્યાબંધ ખુન કરવાં, ચોરી લુટફાટથી મોટો ત્રાસ વર્તાવવો એ હેવાન્યતપણું છે. જે એક આદમી આવા દુર્ગુણો ધરાવતો હોય તો તેનો આ પછી બીજો ને ત્રીજો તત્ત્વ દબાઈ જાય છે. જે એક આદમી બીજાં તત્ત્વો સુઆકેઈ ચાલે તો પહેલો ને ત્રીજો તત્ત્વ બાઈ જાય છે, ને જે એક આદમી ત્રીજા તત્ત્વ મુજબ ચાલે તો પહેલું ને

ખીજીં તત્ત્વ દયાધ જય છે. જ્યારે એક ઇનસાન આગળ જણાવેલાં પહેલાં બે ત્યાગ કરી ત્રીજા તત્ત્વ પર પોતાની જીંદગી ગાળે છે ત્યારે તે, આત્મા શું, ને ક્યાં છે એ સમજી શકે છે.

હિંદુ, ખ્રીસ્તી, ને પારસી શાસ્ત્રો મુજબ બે જગત માનવામાં આવેછે; (૧) મિનોઈ અને (૨) ફાની. આ બંને જગતમાં માણસો વસે છે, જેમાં ફાની અવનીમાં જીવતાં અને મીનોઈમાં મરહુમ આત્માઓ વસે છે. એક ઇનસાન જ્યારે ખાકી બદન જમીન પર કાઢી નાખે છે, ત્યારે તે મીનોઈ અવનીમાં વાસો કરે છે, જ્યાં તેને તેના કર્મ મુજબ સ્વર્ગ યા નર્ક મળે છે.

આત્માની અમર્ગી માનવા માટે આપણને પુનર્જન્મ યાને ફરીના અવતાર વીધે જાણવાની જરૂર છે. આત્મા અમર છે, ને તે અનુભવ લેવા પાછો એક ખીજા ખાકી શરીરમાં આ ફાની જગતમાં જન્મ લે છે, ને તે માટે એક જાણીતો લેખક શૉપન હાઉઅર કહે છે કે:

“What sleep is for the individual, death is for will (character).....and through this sleep of death it reappears fitted out with another intellect.”

અર્થ:—“જેમ માણસને માટે ઉંઘ છે, તેમ ઇચ્છા (ખાસ્યત) ને માટે મરણ છે.....અને મરણની આ ઉંઘમાંથી તે તાજ થઈને અને નવી અક્કલ લઈને પાછી આવે છે.”

વળી હરડર (Harder) પેણ એજ માટે કહેછે કે:—

“Do you not know great and rare men who cannot have become what they are at once, in a single human existence? Who must have often existed before in order to have attained that purity of feeling, that instinctive impulse for all that elevation and natural supremacy over all round them?.....He who has not become ripe in one form of humanity is put into the experience again and some time or other must be perfected.”

અર્થ:—“ શું તમે એવાં મોટાં અને વીરલાં માણસો જાણતા નથી કે જેઓ માણસની આ એકજ જીંદગીમાં તેઓ જેવાં છે તેવાં કદી એકદમ થઇ શકે નહીં? જેઓને જે સધળું ખરું, સુંદર ને સારું છે, તેને માટેના સ્વભાવીક થઇ આવતા જીરસા અને લાગણીની તે સ્વચ્છતા મેળવવાને માટે, દુઃકમાં તેઓની આસપાસના સધળા ઓ ઉપરની સરકરાજી અને કુદરતી ચઢીઆતાપણું મેળવવાને માટે, આગળ ઘણી વેળા, હસ્તી ભોગવેલી હોવી જોઈએ? માણસ તરીકેના રૂપમાં, જે પુષ્પ થઇ શક્યું નથી, તેને તે અનુભવવા પાછું મુકવામાં આવે છે, ને તે કાઈ વખતે વધારે સંપૂર્ણ થવાનું છે.”

આ ઉપરથી આપણે જોઇ શકીશું કે મનુષ્યની હાલની જીંદગી આગળી જીંદગીને આભારી છે, અને જો આપણે આગળ જન્મ લીધોજ હોય તો આત્મા મરણ પામ્યો કેમ કહી શકાય? આપણે હંમેશા સુધી મોતના સીકાર થઈ પડ્યું નહીં. મા આપના મોતથી ફરજંદો, દુઃખમાં દુખી જઇ ગમગીનીમાં ખીન્ન બને છે! મા આપ પોતના આંખના નુર વાહલાં બાળકના મોતથી મુંગી ગમખારીમાં ગળાઇ જાય છે! પણ જો તેઓ માત્ર એટલોજ ખ્યાલ કરે કે આ દુનીયા કરતાં વધારે સારી જગતમાં તેઓએ આ જગતમાંથી પ્રવાસ કર્યો છે, તો ખરેજ તેમનું અર્ધું દુઃખ, અર્ધો વીલાપ ને અર્ધો ગમગીની દુર થાય! અને મનને કંઇક રાહત મળી સંતોષથી રહે!!!

આપણો આત્મા અમર છે. આ ફાની જગતમાં ખોડેલો ખજનો મા, આપ, ફરજંદ અને મીત્રો સ્વર્ગલુભીમાં આપણને પાછાં મળશેજ! એવું કાણ કહેનાર છે કે આત્મા અમર નથી? ઓ મગર માનવી, જે પ્રમાણે તેં તારા જતી ભાઈબંધોને કચડી નાખ્યા છે તેનો આત્મા ખી અમર છે. તારી નીંદાખોર જીભલીથી તેં જે માણસને સતાવ્યો છે તેનો આત્મા પણ અમર છે, કંગાળ લુપ્તે મરતા બીખારીને તેં મદદ કરવા ના પાડી તેનો આત્માખી અમર છે, અને જે નીર્દોષ અબળાની જીંદગીનું સુખ અને ખુશાલી લુટી તેને દુઃખી કરી નાખી હતી, તેનો આત્મા પણ અમર છે. માટે ઓ પાપી ધનસાન! તું પણ તારા માટે માન કે, તારો આત્માખી અમર છે!

રાસ્તીની રાહે ચાલનાર એ નેક ધણી તારો પણ આત્મા અમર છે. જે મનુષ્યોને તેં ભલી બશેક્ષથી નવાજેલાં છે, તેમના આત્માખી અમર છે. જેઓ તે દાદગરની દરબારમાં તારા મરણ પછી તારી ભલાઈની શાક્ષી દાખલ ઉભાં રહેશે. જગતમાં મોત નથી, પણ જીંદગી છે. જેને લોકો મોત કહે છે, તે તો એક બીજો અવતાર છે. એ મનુષ્ય તું પોતે જીંદગી છે, તો હૈયાતી શી રીતે મંદ પડે? આ ફાની જગની જીંદગી ના ટુંકા સ્વપ્ન ખાતર, એ ઇશ્વર તેં અમને જીંદગી બક્ષી નથી, પણ હંમેશના આત્માની સુખી જીંદગી બક્ષી છે.

આત્મા અમર છે અને તે માટે શ્રી ભગવદગીતામાં શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને બોધ આપ્યો છે કે:—

“જેનો શોક ન કરવો જોઈએ, તેનો તું શોક કરેછે, ને પંડીતોના જેવી ડાહી ડાહી વાતો કરે છે. પણ પંડીતો તો મરી જાય તેનોખી અફસોસ કરતા નથી, ને જીવતા હોય ત્યારે પણ અફસોસ કરતા નથી, કારણ કે ડાહ્યા હોય, તે તો એમ સમજે છે કે, હઠીઆરોથી આત્મા કપાતો નથી, અગ્નીથી આત્મા બળતો નથી. પાણીથી આત્મા પલળતો નથી, અને વાયુથી આત્મા સોસાઈ જતો નથી. એટલુંજ નહીં પણ આત્મા વળી સર્વવ્યાપક છે, એના ભાગ પડી શકતા નથી, એ ચીંતવણમાં આવી શકે એવો નથી, અને એ અધીકારી છે. માટે આત્માનું આવું સ્વરૂપ જાણીને શોક કરવો આપણે વાજખી નથી. એ સીવાય આ વાત સમજી લે કે સર્વેના દેહમાં જે આત્મા રહેલો છે, તે આત્મા કદીખી મરી શકે એવો નથી. માટે જીવતો અફસોસ કરવો યોગ્ય નથી. આત્મા અમર છે. શરીરનો નાશ થવા સાથે આત્માનો નાશ થતો નથી. માટે મરી ગયલાં માટે શોક ન કરવો. કદી તમે એમ માનતા હો કે આત્મા હંમેશાં જન્મે છે, ને મરણ પામે છે, તો પણ આત્મા બાબે શોક ઘટીત નથી. જે જન્મે છે તે નક્કી મરે છે, ને જે મરે છે એ નક્કી જન્મે છે. માટે જે ન અટકાવી શકાય તે માટે વીલાપ ના કર! કારણ કુદરતનો ભેદ સાંભળ્યા વીનાશોક શા માટે કરવો?”

જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ રવાન—આત્માની અમર્ગી માટે માનવાનું કબુલે છે. તેમજ મેં આગલ લખ્યું એ મુજબ તેની માન્યતા

હીંદુ, યાહુદી, બુધીસ્ટ, ખ્રીસ્તી જેવા મુખ્ય ધર્મોમાંથી આવે છે, એટલું જ નહીં પણ આત્માની અમર્ગી વીષેનું એકીન સધળા જમાનામાં ને પ્રજામાં ચાલુ છે. મોટા શીક્ષકુદે પ્લેટો, સોક્રેટીસ, ને સીસેરો તેમજ અસલી યુનાની ને રોમના નામીયા કવીઓ પણ એ વીષે માની ગયા છે. એક લેખક પોતાના “Civilisation of the Eastern Iranians” માં એ બાબતને ટેકા આપતાં જણાવે છે કે:—

“Next to the being of a God, the doctrine of the immortality of man lies at the foundation of all religion.....Remove from the mind the belief of a future existence and hope of immortality and religion becomes a shadow, life a dream, and the approach of death a scene of darkness and despair.....If his whole existence be circumscribed within the circle of a few fleeting years men appears an enigma, an inexplicable phenomenon in the universe, human life a mystery, the world a scene of confusion, virtue a mere phantom, the creator a capricious Being and his plans and arrangements an inextricable maze.”

અર્થ:—“ધર્મરની હસ્તીના મત પછી મનુષ્ય (આત્મા) ની અમર્ગી નું મત સધળા ધર્મોના પાયા સમાન છે.....ભવિષ્યની જીંદગી અને અમર્ગીની આશાનું એકીન તમારા મગજમાંથી કાઢી નાખશો, તો ધર્મ એક છાયા સમાન (નકામો) અને સ્વપ્ન સમાન તમને લાગશે ...જો માણસની હૈયાતી થોડાંક ઝડપથી પસાર થઇ જતાં વર્ષોના ચક્ર-રાવામાં જ સમાઇ રહેલી હોય તો, માણસ એક ઉખ્યાલું તેમજ દ્રષ્ટી રચનામાં નહીં સમજી શકાય એવો બનાવ થઈ પડે, મનુષ્યની જીંદગી એક ભેદ સમાન ગણાય, દુનીયા ગડબડ ઘાંટાળાનો દેખાવ થઇ પડે, જગતકર્તા ફાંટાબાજ ગણાય, અને યુક્તીઓ અને ગોઠવણો ગુચવણ ભરેલી, ભુલભુલામણી જેવાં થઇ પડે.”

આ દલીલ ઉપરાંત ડૉ. પૉલ કેરસ (Dr. Paul Carus) આત્માની અમર્ગી નહી માનનારા માટે એક સારો જોવા બોધ પોતાની “ Whence and Whither ” નામની ચોપડીમાં આપે છે કે:—

“ જો આપણા મરણ બાદ, આપણા શરીરમાનો કાંઈપી ભાગ અમર ન હોય, તો પછી આપણે નેકી કે બદી કયે, વીદ્વાન બનીએ કે મુર્ખ બનીએ, આપણી જીંદગી ઠાલી મોજ મજાહમાં ગુમાવીએ કે ઉમદા કાર્યમાં ગુજાર્યે એ ત્યારેતો સઘળું સરખુંજ ગણાય ! આપણી પછી આપણી એલાદ આપણી વખાણ કરે કે ઠપકા આપે, આપણે તેમને સુખરૂપ થઈએ કે દુઃખરૂપ બન્યે તે માટે શું આપણે બેદરકાર ન રહીએ ? ”

ડૉ. પૉલના આ ભરમ વીધેનું જો તાત્પર્ય આપણે શીધી કાઢીએ તો તેની મતલબ આ નીકળે છે કે, જો આપણે આત્માની અમર્ગી ન માન્યે, યાને બીજા બોલોમાં મરણ બાદ લવીખ્યની જીંદગીમાં હાલની જીંદગીમાંનાં કેટલાં સારાં નરસાં કામો માટે લાંબા વખતનું સુખદુઃખ ભોગવવાનું છે એવું એકીન જો ન રાખ્યે, અને માત્ર એમ માન્યે કે મરણ પછી સઘળું ખલાસ થઈ જાય છે અને આપણા કર્મ માટેનો લલો કે ભુંડો બદલો આ જગતમાંજ મળે છે તો બને છે એમ કે આ અવનીની અનીશ્રીત અને ટુંકી જીંદગીમાં ઉમદા કામો કરવા ની ને નીતીમાન જીંદગી ગુજારવાની ઉલટ ન થાય ! કારણ આ દુન્યાઈ કારોબારમાં આપણને માટે મોટે ભાગે રાસ્ત ન્યાય એકપી સ્થળે જણાતો તથી. “ મારે તેની તલવાર ” આ કહેતીએ સઘળે ગાડું મળડે છે.

આસરે ૭૦ વર્ષની વાત ઉપર અમેરીકામાં લોકોની મનશક્તી ઘણી ખીલી, ને તેવી મન શક્તીથી મરી જવા પછી આત્માનું શું થાય છે એ શીલસૂરીથી પાદરી કનેથી જાણવા માગ્યું, પણ તેનો ખુલાસો તેઓ આપી ન શકવાથી તેઓ ધર્મને ઠગારાને નામે ધીક્કારવા લાગ્યા. પછી બે વર્ષે યુરોપમાં મોટા વીદ્વાનોની એક મંડળી “ Psychi- cal Research Society ” નામે સ્થપાઈ, તેણે એ બાબે શોધ બોળ ચલાવી. કેટલીક મહેનત પછી તેઓ તેમાં ફતેહ પામ્યા ને જાહેર

પ્રજ્ઞને પછી તે દેખાડી આપવા એ પ્રકારનાં જાતજાતના પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં. આ પણ તેવી શીલસુશી સમજાવતી ચોપડી “મોતનો ભેદ” નામે છે.

આત્માની અમર્ગી કંઈ મહાન ફીલસુફોએજ બતાવી નથી, પણ મહાન કવીઓએજી એ માટે ઘણું લખ્યું છે. તેમાં ગુર્જર કવી મી० બાટલીવાળા લખે છે કે:—

બદન મરે પણ આત્મા અમર છે અનંત તે તો રચાયો.
આત્મા નથી કંઈ ધુળનો બનેલો સાબુત સદા તેનો પાયો.
મહાત્મા ગયા પણ આત્મા રહ્યા હયાં ફેકટ ગયા સઉ ઉપાયો.
આત્મા મરે તો શું થાય જગતનુ તે તો સદા બંને જગમા સમાયો.

આત્મા એ ઇશ્વરી અંશ છે, ને તે પ્રત્યેક ધર્મશાસ્ત્રમાં જાહેર કર્યું છે. જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—જેણે અશોષથી આત્માને પીછાડ્યો, તેણે ઇશ્વરને ઝોળખ્યો એમ જાણવું. તેમજ શ્રી ભગવદ ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે:—

“ઈશ્વર એવ મે શક્તી રસ્તી” યાને “ઈશ્વર એજ મારી શક્તી છે. સર્વ વ્યાપી છે ને અનંત પ્રભાવવાળી છે.” વળી ‘બાઇબલ’ માં પણ આપણે ક્રાઈસ્ટ સાહેબને બોલતાં સાંભળીએ છીએ કે:—“O God ! Thy Power is mine, Thou art My Power.” આ ધર્મના મતો ઉપરાંત શ્રી શંકરાચાર્યે એક વરૂંધ ગ્રહસ્થને શીખામણુ દેતાં કહ્યું હતું કે :—

પુનરપી જનનમ, પુનરપી મરણમ !
પુનરપી જનની, જઠરે શયનમ ! !

અર્થ:—હે માનવી ! તું તારાં સતકાર્ય વડે મોક્ષ મેળવવા આ અવનીમાં તજવીજ કરી લે, નહીં તો ફરી ફરીને જન્મવું, ફરી ફરીને મરવું, ને પાછું માવતરના પેટમાં પેદા થવું એ તારા માટે સરળથલું છે.

અવસ્થાના લખાણનો મોટો ભાગ નાબુદ થયેલો મનાય છે, અને બાકી રહેલા કંઈક ભાગો પણ ભેદભરેલા છે, એમ કહે છે, ત્યારે કેટલાક જરથોસ્તીઓ જોએ પુનર્જન્મ નથી એમ પોઠ્ઠાર ઉઠાવે છે,

ત્યારે કાં નહીં એ વીષેના ભાગો ખોવાઈ ગયલા ભાગોમાં ગુમ થઈ ગયા હોય? પણ ભાઈ “કેડે પોર્યું, ગામે સોધ્યું” વાળી કહેતી મુજબ આદે ક્યાં જાઓ છો? એ વીષે આપણાં ધર્મ પુસ્તકમાં પણ ખાસ એસારા કીધેલા છે. દસાતીરમાં ખુલ્લું લખે છે કે :—

“જે ખુશીના વખતમાં આઝાર તથા રંજ પામે છે તે ગુજરેલાં અને આગળાં તનની ગોફતદી તથા કેરદારીના સખબથી છે; અને તે બદલામાં તેઓને હમણાં રંજમાં ગીરફતાર થવું પડે છે...અને અમર તેમના કરતુક મુજબ તેઓનો ગુનાહ કંઈ બાકી રહ્યો હોય તો બીજે મરતબે પોતાના મદદગારો સાથે આવીને સજા પામશે...જ્યાંસુધી કાઠખી રીતે તે પોતાના ગુનાહની સજા પુરેપુરી પામે નહીં, ત્યાંસુધી તે પહેલાં વખતમાં અથવા બીજા વખતમાં અથવા દશમાં વખતમાં અથવા સોમાં વખતમાં અવતાર લઈને પોતાના ગુનાહની ઘટતી સજા પામ્યા વીના રહેતો નથી.”

આ ઉપરથી ચોખ્ખી આત્માની અમરગી માલમ પડે છે. છતાં આગલ ચાલો. આપ સર્વે વાંચક જાણુતા હશે કે શાહ અકબર વારંવાર મહાન એલમાઓથી જુદા જુદા ધર્મો વીષે વાદવીવાદ કરવા મીજલસ ભરતો હતો. એક દીવસે આજ બાબદ પર વાતો ચાલી, જેનો હેવાલ નીચે મુજબ મળી આવે છે:—

આ ટોળી (પારસીઓ)ના માન પામેલાં લખાણોમાં કહેલું છે કે અમર આત્માઓ એટલે ચરખો (spheres) ના આત્માઓ, અને માણસોના આત્માઓ પેદા થયેલા પણ અમર છે. વળી કેટલાક માણસોની તખીએત અથવા સ્વભાવ એવો મુકરર થયેલો હોય છે કે તેઓ પર ઉપરની દુનીઆમાંથી આત્માઓ એનાયત થયેલા હોય છે; અને વળી કેટલાકે તેઓમાં બીજી ચીજોમાંથી છુટા આત્માઓને પોતાના સંબંધમાં લેવાને લાયક હોય છે એવી યોગ્યતા ચરખાના જોરથી હોય છે, અને તે ઘણો ઉંડો વીચાર કરનારાઓની નજરથી પણ છુપી હોય છે. તેઓ (પારસીઓ) વળી કહે છે કે—જ્યારે આ અમર આત્મા ખોદાશનાસી અને એકીનમાં ઉંચ દરજ્જે પહોંચે છે, એટલે કે અશોધના અને નેકીના કામમાં કામ લેવાય છે, ત્યારે આ

નીચેનું શરીર છોડી પેલાં અમીશ્રીત સ્વચ્છ આત્મામાં જોડાઈ જવામાં ફત્તેહ પામે છે. પણ જો તેનાથી આ ઉંચ ને મુક્તી આપનાર દરજ્જે પહોંચી શકાય નહીં તો તે એક ચરખામાં જઈ રહે છે કે જેની સાથે તેના કર્મો ખરાબર સમતોલ ઉતરે. જો તેનું સ્વભાવીક ખોલવું સાચું હોય, અને તેના કામો નેકીના હોય, પણ જો તે કાંઈ ચરખ સાથે જોડાવા જેટલે દરજ્જે પણ નહીં પહોંચ્યો હોય, તો તે ખનીજ તત્ત્વોથી છુટા થવાથી નીચેની દુનિયામાં એક શરીરના આકારમાં રહે છે, અને પોતાની નેકીને લીધે સારા સુખમાં રહે છે. મગર જો તેનું ખોલવું દોષીત હોય અને કામો પણ ખુરાં હોય, તો આ શરીર છોડ્યા પછી તે ખીજું એવું બંધારણ પામતો નથી, પણ જ્યાંસુધી પોતાનાં નેક કામો અને સખુનોથી ઉંચ દરજ્જે જતો નથી, ત્યાંસુધી તે મરણ પછી એક શરીરમાંથી બીજા શરીરમાં વારંવાર દાખલ થાય છે.”

વળી ગ્રીસ ને યુનાનમાં અસલી જરથોસ્તીઓના જે લખાણો રહી ગયાં છે, તેમાં “ખાલ્ડીયન ઓરેકલ્સ” યાને “જરથુસ્ત્રના સખુનો” નામક હજી હધયાત છે, તેમાં આવેલી શીલસુરી માટે એવું કહેવાય છે કે તે જરથુસ્ત્ર સાહેબની છે. તેમાં લખે છે કે :—

According to Zoroaster, in us the ethereal vestment of the soul perpetually revolves (re-incarnates.)

“જરથુસ્ત્રના કહેવા મુજબ આપણામાં રવાનનો ઝભો (કાલબુદ્ધ) હંમેશાં ફર્યા કરે છે.”

આ સધળાં કારણોથી આપણને માનવાને મજબુત કારણો મળે છે કે આત્મા અમર છે, અને તે આ જગમાં કરેલાં સુકર્મો કે કુકર્મોનાં ફળ મીનોષ જગમાં ચખ્ખાડે છે. માટે પ્રીય વાંચક ! આજથીજ તું પણ આત્માની અમરતામાં માન ! ને કરણીના ફળનો નીયમ ધ્યાનમાં રાખી તારી જીંદગીને આ જગમાં સફળ બનાવ, જેના પરીણામે તું આવતા ભવે સુખી જીંદગી ભોગવવા ભાગ્યવંત થાય ! અસ્તુ.

લખ્યા લેખ—મીટાડવા મુશ્કેલ.

‘ઓ! એને જો અકસ્માત થતે નહિ, તો એ કદી મરી જતે નહિ,’ અથવા તો ‘એને આય દુઃખ થતે નહિ તો એ કદિખી મરતે નહિ;’ યાતો ‘એ જંગલમાં ગયો ન હોત તો સાપ કરડી, તેનું ઝેર ન લાગતાં એ જાન પ્રાણુ ખોહતે નહિ,’ અથવા તો કોઇવાર ‘એ જો ઉંચેથી પડતે નહિ તો એ મરી જતે નહિ,’ આવા વાકયો વારંવાર એક મોત વેળા બોલાય છે. પણ લાઇ જરા ધીરજ ધર! માફ કરેવું તો જરા સાંભળશે ને? તું એમ રડે છે કે ફલાણું થાત નહિ, તો એ મરત નહિ. લાઇ એમ તો સધળાંજ કરે! એમાં નવાઈ શી? મગર કારણ વિના પરિણામ હોય? જો તું ખારિક વિચાર કરશે તો કુદરતના બાબમાં પ્રત્યેક વસ્તુમાં તને જોડપણ જણાશે. અપવાદ તરીકે એ હાથ ને પગ, સુખને દુઃખ, જન્મ અને મોત, તેમ આપણા બાબના આ મોતના વિષયમાં મોત સાથે કંઈખી કારણો જોડાયેલાં છે.

તું એવાં અકસ્માતિક એકાએક મરણો માટે રડક્રુણ કરે છે, પણ જો! હુમાયુ બંદગી કરવા પોતાના મિનારા પર ચઢ્યો તે વેળા તે જાણતો હતો કે તે હવે મરી જશે? સોહરાબ પહેલવાન, જે વેળા લડાઇ કરવા સામે થયો ને ધરતી બહાર નિકળ્યો, તે વેળા તેને શું ખબર હતી કે તે તેના બાપનેજ હાથે માર્યો જશે? ક્રાઇસ્ટને ક્યાં ભુલી જાય છે; આ મહાન પેગામ્બરને જે વેળા પકડી લઇ જવામાં આવ્યો તે વેળા શું તે જાણતો હતો કે તેને ખીલાથી ઠોકી તેની જીવંતીને અંત હવે આણશે? હેનરી વન જે જાણીતો ધર્મ ઉપાધી થઈ ગયો છે, તેણે લોકમાં કડવાસની લાગણી હતી તે શાંત પાડી, ચારે તેના બદલામાં તેને ફાંસીનીજ સજા થશે, એ શું એ જાણતો હતો? જે વેળા જરાયુસ્ત્ર બંદગી કરવા આતશબહેરામ જવા ધરતી બહાર પડ્યા ત્યારે શું તેમને ખબર હતી કે તેઓ પાંચ મિનીટના અરસામાં તુરબરાતુરના હાથે માર્યા જશે? વાંચક જેમ તું તારા મોત માટે અંજાણુ છે, તેમ તેઓ પણ હતા! અગર જો મોતની વાણી અગાઉથી બાણી શકાતી હોતે તો જમશેદ ને ફરીદુન, તેમજ ખીજ પેગામ્બરો

ધંધર-આબુજીથી ન અટકાવી શકતે? માટે ભાષ વાહલાંતું મૃત્ય નિપજ્યું
તો નીપજ્યું એમાં માથે હાથ દઇ રડવામાં શું ફાયદો રહ્યો? નસીબમાં
લખેલું કોઈ કાળે મિથ્યા થનાર નથી. કારણ જેમ સિતારાના પ્રકાશથી
ચંદ્રમાનુ તેજ ઝાપું થતું નથી, વાદળાંની ઘટાથી સુરજ અંધકાર
ધરતો નથી, લડાઇમાં જનારો રાણીજયો રજપુત તત્તવારના પ્રકાશ
અને તોપના ઘડાકાથી ખીહતો નથી, સખાવત કરવાની જેની મનોવૃત્તી
છે, તે ધર આગળ કોઇને મદદ લેવા આવતો જોઈ છુપાતો નથી,
ચતુર સ્ત્રીની ચપળ આંખો સાંમેના ધણીનું મન મોહીત કરવામાં
પાછળે પડતી નથી, મોં ફેરવી બેસીએ તો એ મનના મંદિર માંહે
બેઠેલો પ્રેમ ઘટતો નથી, તેમ એ માનવી! તું પણ માન કે તારા
જન્મ સાથે જે મોત પ્રત્યેક માણસ માટે નિર્માણ થયેલું છે, એ તારા
ગમે એવા જોરેમંદ પ્રયોગ છતાં તને મુકવાનું નથી. નસીબમાં લખેલું
કર્મ તું ગમે એવો પરહેજગાર બનશે. તોએ કોઈ કાળે મિથ્યા થતું નથી.

તારા કે તેજમે ચંદ્ર છુપે નહિ, . . .
સુરજ છુપે નહિ બ્રાહ્મર છાયો; .
રણ ચઢ્યો રજપુત છુપે નહિ,
દાતા ન છુપે ધર માંગન આયો;
ચંચળ નારીકા નેણુ છુપે નહિ,
મિત્ર છુપે નહિ, પુઠં દિખાયો;
કવિ ગંગ કહે સુન એ માનવ,
કર્મ ન છુપે ભલુત લગાયો;

વિદ્યાથી આ સિદ્ધ થઈ ચુકુ છે કે દુન્યામાં ખાલી જગાં જેવું
કાંઈ નથી. જેમ મહાસાગર પાણીથી ચિકાર ભરેલો હોય છે, જેમાં
એક રેતીનો કણ પણ પોતીકા કદના પ્રમાણુ જેટલું પાણી ખીસાડવા
વિના તેમાં જગા મેળવી શકે નહિ, તેજ મિસાલ આ આખી સૃષ્ટિ
પ્રાણીઓથી ખીચોખીચ ભરેલી છે. હવા, આતશ, પાણી ને ખાક વટીક
જીવો છે, એવા શુદ્ધીક જીવોની હસ્તી આજની આપણી સાયન્સ
વિધાએ ખાત્રી ભરી રીતે સાબીત કરી આપ્યું છે. કુદરતના દીઠામાં
આવતી પ્રત્યેક વસ્તુ-દુકમાં એમજ કહોની કે આખી જગતજ

જીવતી છે, અને તેમ સાબેત થઇ પણ ચુકુ છે કે સઘળી વસ્તુઓ-
સજીવ કે નિજીવના શુદ્ધ રજકણો (Atoms) ચોક્કસ હદમાં
આમથી તેમ હાલતાં ને ચોક્કસ ગતિથી દોડતાં જણાય છે. વધુ ખુદી
રીતે સમજવા જે માગીએ તો આપણા સાધારણ જીવદેહમાં જેટલા
પદાર્થો ને પ્રાણીઓ છે એ સઘળા શુદ્ધીક જીવ છે, જેઓ આકર્ષણ
શક્તિથી એક બીજા જોડે જોડાઈ જઈ અમુક રૂપના પદાર્થો બને છે,
અને જ્યારે તે પદાર્થોમાં ફેરફાર થવાનો વખત આવી લાગે છે ત્યારે
તે જીવો છુટા પડી હવામાં વિખેરાઈ જાય છે, અને જીવદેહ બેંચાણ
તળે-જીવદેહ સ્વરૂપે તેઓ પાછાં નવી હસ્તીમાં આવે છે. આવી
વિખેરાઈ જવાની ક્રિયાને આપણે ‘મરણ’ના નામે પિછાણીએ છીએ.
હવે જેવી રીતે તમે આ ક્રિયાને મરણ માનો છો, તેમ જન્મ પણ
એજ ક્રિયાને માનો, કેમકે ઉપરજ વાચ્યું તેમ તે જીવ પાછો નવા
સ્વરૂપમાં જન્મ લેય છે. અને આ રીતે મરણ એ ખરી રીતે જોતાં
સદાતું મોત ન કહેવાય પણ કે મરણના રૂપમાં નવો જન્મજ કહેવાય !

જાન મગજે હખીકતસતો તંન પુસત બેખીન,
દર કેસવતે રહ સુરતે દુસ્ત બેખીન.
હર ચીઝ કે ઉ નેશાને હસ્તી દારદ,
યા સામયે ઉસત ધ્યા ખોદે ઉસત બેખીન.

બગદાદના એક અસલ જમાનાના ઝવેરી માટે કહેવાય છે કે તેને
સંતાન ન હોતાં, અને તેથી તે પંતાની બંદગી દરમ્યાંન હરહંમેશ એક
બેટાની નવાજેસ ધધિર કનેથી માગતો. વખતના વહેવા સાથે ધધિર
તેના પર પ્રસન્ન થયા, ને તેની બાંધડીને હમેલ રહ્યા, ને નવ માસે
એક પુત્રનો જન્મ આપ્યો. મગર તેનું નસીબ લાખતાં જ્યોતીશ
મહારાજે જણાવ્યું કે તારો પુત્ર નવમાં વર્ષે આજ ગામના એક
રાજા-સીકન્દરના હાથ તળે મર્યો જશે. આ ચિંતાતુર ખખર સાંભળી
તે ઝવેરી છુપા ગમમાં મુઝાવા લાગ્યો, અને હવે એ છોકરાને મોતના
પંજમાંથી કેમ મુક્ત કરવો તેના પ્રયાસો રોજ-બ-રોજ કરતો રહ્યો.
વિચાર કરતાં એક ખ્યાલ તેનાં મનમાં રમતો થયો, જે તેણે અમલમાં
મુક્યો, અને એક દર્યા કિનારે ભોંયરૂં બનાવી ત્યાં તેને એકલો આઠ

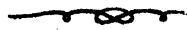
વર્ષની ઉમ્મરે રાખ્યો, એવી આશાથી કે તે વાતની કોઈને ખબર પડે નહિ, એટલે અત્રે કોઈ આવે પણ નહિ ! હવે એક વેળા એવો પ્રસંગ આવ્યો, જે વેળા સીકન્દર તેજ જગાપર આવી ચઢ્યો. પોતાનું ત્યાં કામ પુરૂ કર્યા બાદ કુદરતની કરાંમત નિહાળતો ત્યારપછી તે દર્યા કિનારે બેઠો. મગર આઘેથી એક વહાણ આવતું જોઈ તે ગભરાઈ ગયો અને એક જખરદસ્ત ઝાડની ટોચે તે ચઢી ગયો. થોડીજ વારમાં તે વહાણ કિનારા પર આવી ઉભુ, જે સીકન્દરના ગણવા મુજબ આસરે પંદરેક માણસોથી ચિકાર હતું. તેઓ ઉતર્યા ને સંખ્યાબંધ ખોરાકી કિનારા પર નિચે ઉતારી. ત્યાર પછી એક માણસે પેલાં ઝાડ તળે ઉંડો ખાડો ખોદ્યો, જે ઝાડ ઉપર શાહ સીકન્દર બેઠો બેઠો જોતો હતો. તે ખાડો ખોદતા એક ભોંયડું જણાયું, જેમાં તેઓ એકેક પછી એમ સઘળા ગયા, ને પેલો ખોરાક અંદર ઉતાર્યો. આશરે અર્ધા કલાક પછી તેઓ સઘળા બહાર નિકળ્યાં. જેમાં એક ખુન્નેગ્ર ગ્રહસ્થની આંખો આસુથી ભરેલી તેને જણાઈ, જેનું કારણ અલબત્ત શાહ જણી શક્યો નહિ. આથી તેની જાણાસા ત્યાં શું છે એ જોવાની થઈ. એટલે જ્યારે તે વહાણ તેની નજરથી અદ્રશ્ય થઈ ગયું કે તુરત સીકન્દર ઝાડ પરથી નીચે ઉતર્યો; અને જે જગા તેઓ ખોદી અંદર ગયા હતા તે જગા ખોલી માંહે ભોંયરામાં પ્રવેશ થયો. દાખલ થતાંજ તેણે એક આલીશાન મકાનમાં એક નવજવાન ખુબસુરત છોકરો જોયો, જે કંઈ વાંચતો હોય એમ તેને લાગ્યું. મગર તેજ પળે તે છોકરાની પણ નજર તેના લણી ગઈ ને તે ચમક્યો, ને આપના વેણ મુજબ હવે પોતાનું મોત નક્કી માન્યું. આથી રડી દઈ તેને પુછ્યું “ઓ, તમેજ મારા મોતના સરદાર કે? તમેજ સીકન્દર કે?” આ વિચીત્ર વાત સાંભળવા ઉપરાંત તેણે પોતાનુંજ નામ તેના મોંથી સાંભળી શાહ સીકન્દર અજાયબ થયો છતાં ધીરજથી પુછ્યું “બેટા ! તું શું કહેવા છાછે છે તે હું સમજી શકતો નથી, માટે મને જરા વિસ્તાર પૂર્વક કહે !” પેલા ઝવેરીનો છોકરો જે હજી રડતોજ હતો તે ડચકાં ખાતાં ખોદ્યો, “મારા બાવાજી બગદાદના એક મોટા ઝવેરી છે, ને એક મોટા શ્રીમંત છે. મગર તેમને બાળક નહોતું. ઈશ્વર કૃપાથી આજ આઠ વર્ષ થયા મારો જન્મ થયો ને તેથી તેઓ રાજી થયા, પણ બીજીજ પળે તે

તેમની ખુશાલી દલગીરીમાં ફેરવાઈ ગઈ, કારણ કે મારે નસીબ
 જોવાયવાથી જણાયું કે મને નવમાં વર્ષે આજ ગમતો રાજ સીકન્દર
 મારી નાખશે. આથી મારો આપ ચિંતાતુર બન્યો, ને મને તેમ
 બચાવવા આ ભોંયડું મોટા ખર્ચે બંધાવી અત્રે મને રાખ્યો છે, ને
 જણાવ્યું છે કે તારાં એ વર્ષના વધન બાદ ઘેર લઈ જશું. અને તેથી
 હું ધારું છું કે હવે મારે મોત નજીક આવેલું છે, ને તમેજ તે રાજ
 હોવા જોઈએ.” નાના છોકરાની આ વાત સાંભળી તે પણ મનમાં
 ગમગીન બન્યો, ને તેના હાથેજ આ નાના બાળકનું મોત જણી
 પોતાના નસીબને હજારો હજાર કડુવા દેવા લાગ્યો. અને તેને પણ
 લાગ્યું કે વિના કારણે હું આ નિર્દોષ બાળને મારીજ શા માટે નાખું?
 કાંઈ કહેનાર મુખ હોવો જોઈએ. આવું ધારી પોતાનું નામ છુપાવી
 તે હસીને તેને મુગો રાખતાં પસવારીને કહ્યું: ‘બેટા! તું ગાભરૂ ના
 બન! હું કંઈ સીકન્દર નથી, પણ તારા રક્ષક અર્થે આવેલો દેવતા
 છું, અને મારી આશા આવી છે કે જ્યાંસુધી હવે તારો આપ તને
 તારાં વર્ષની બારવણે લેવા આવે નહિ, ત્યાંસુધી હું અત્રેજ રહીશ.” આ
 વેણથી તે રાજ બન્યો. અને ત્યાર પછીના સઘળા દિવસ તે બાળકે
 તેનીજ સાથે વિના હરકતે ગાળ્યા. હવે નવમું વર્ષ બેઠું ને તે દિવસે
 તે છોકરો પોતે જીવતો રહેવાથી આનંદમાં આવી ગયો. નાસ્તો કર્યા
 પછી તેઓ બન્ને તૈયાર થયા, મગર બાપને આવવાને વિલંબ હોવાથી
 તે જરા બિછાણા પર લેટી ગયો. ઈશ્વરનું આહવું એવુંજ બન્યું કે તે
 છોકરાને તરબુચ ખાવાની મરજ થઈ, ને તેથી શાહ સીકન્દરને જણાવ્યું.
 નાના બાળકને માન આપી તે છરી લેવા અભરાઈ આગળ ગયો, જે
 અભરાઈ બરાબર તે છોકરાના બિછાણા નજીકજ હતું. અચૂક લુલ્લથી
 છરી સીકન્દરના હાથમેથી પડી ગઈ, જે પેલા છોકરાના ગળામાં
 બરાબર જઈ ભોંકાઈ પડી. અને તેજ પળે તે હસ્તો ચહેરો-ગુલાબ
 સમાન ખીલેલો ચહેરો, ગુલાબજ મિસાલ પળવારમાં કરમાઈ ગયો.
 અફસોસ! ભવિષ્ય વાણી તેના બાબની ખરી પડી, ને બરાબર
 સીકન્દરનાજ હાથ તળે તેનું મોત નિપજ્યું; જે કે સીકન્દર ખુનના
 આરોપ તળે આવ્યો છતે પણ જીગરથી તેની એવી આશા નહોતી.
 સીકન્દર તે છોકરાને જીગરથી પોતાના બેટા સમાનજ આહતાં શીખ્યો.

હતો, એટલે તેના કમોત માટે બ્રહ્મ રડ્યો. અંતે તેને તેમજ રહેવા દઈ છેલ્લું પ્યાર ભર્યું ચુંબન કરી પોતે વિલે મોંઢે પોતાનો માર્ગ લીધો. આ બનાવને બીજે દિવસે તેનો હેતવંતો પિતા તેને જીવતો જોવાની આશામાં આવ્યો હતો, જે આ કર્પીણ મોત જોઈ જખમાયો, ને ત્યાંજ પોતાનો જન ઇશ્વરને હલાલ કરી દીધો. તેના માણસો ત્યાર પછી આ બે મૃત્યોને ઉપાડી લઈ ભોંયરામાં જે કંઈ હતું તે ખાલી કરી પાછા બગદાદમાં ગયા. આવી રીતે નસીબમાં લખેલા લેખ કોઈ કાળે મિથ્યા થતા નથી. પ્રિય વાંચક ! તારાં કરતાં આ બાબદ ઘણી ગમગીન છે. પણ હવે શું કરશે ? જેમ તેની મીઠીમાતા દિલાસો મનને આપી સધ્યારાથી બેઠી છે, તેમ તું પણ નહિ બેસે ?

થવાનું ન થવાનું—કહે નજીમી કાણ એવો છે,
 ન જાણ્યું જનકી નાથે સવારે શું થવાનું છે.
 હતી સહ્યા રૂપે અવધા—જગતમાં વાત જાહીર છે,
 ન જાણ્યું ગૌતમ જ્ઞાનીએ—સવારે શું થવાનું છે.
 હતા કૌરવ ને પાંડવ—મહા બળી જગતમાં હતા ઓષા,
 ન જાણ્યું બીષ્મ જેવાએ—સવારે શું થવાનું છે.
 રમ્યા જીકતું સૌ સાથે—વિભુતી સૌ ગયા હારી,
 ન જાણ્યું ધર્મ જેવાએ સવારે શું થવાનું છે.

માટે ઇશ્વર પર એ બાબેનું તારું વિરૂદ્ધ મત જવા દે ! ઇશ્વર અતિદયાળુ છે. તે આપણો પિતા ને આપણુ તેના બાળ જેવા છીએ; તો શું તે હાથે કરી આપણને જન્મ આપી મારી પણ નાખે ? નહિ. ખચ્ચીતજ નહિ !!! રિબીને નિપજતાં મોત કે પછી ઓચીંતા થતાં મોત એ સર્વે તરફ તું સમાન્તર દ્રષ્ટીએ જો ! એટલે જ્યારે પણ કોઈ વેળા તારા પર એ મોત રૂપી આતશની ચુંગાલ ત્રાપ મારે, ત્યારે નસીબને દોષ દેવાનું કારણજ ન રહે !

મોતની પળ!

મરણ વખતે જ્યારે હવાઈ શરીરનો સંબંધ ખાકી શરીરથી છુટે પડે છે, ત્યારે પહેલું પાછલાંથી થણે દુર જતું નથી, પણ સાધારણ રીતે તે ખાકી શરીરની ઉપર જણે ગોચા તરતું જેવું રહે છે, અને જો મરણ પામેલાંનાં શરીરની આસપાસ રડકળ ન હોય તો તેનાં બાનની સ્થિતિ એક શાંત સ્વપના જેવી હોય છે; મગર એથી ઉલટું તેની આગળ માહેતમ ચાલે છે ત્યારે તેના જતે જીવે તેને ખલલ નડે છે; ને તે વાહલું જે પોતાના કૃત્યો મુજબ સુખ-દુઃખના સ્વપના જેવું પડેલું છે, તેને આપણે રડી જઈ મોટી ખલલ કયે છીએ. માટે જેમ અને તેમ એ પળ શાંતીથી તેનાં જીવતાં ખેશીએ ગુજરવી; કારણ આ તે અગત્યનો વખત છે જે કીમતી વખતે મરણ પામતાં માણસની આખી જીવંતીના બનાવો એક પછી એક તેની નજર સમક્ષથી પસાર થાય છે: અને તે વિષેનો બૌદ્ધિક લોકોની લડાઈ દરમ્યાનનો જાણુવા જોગ દાખલો તવારીખમાં મોંઘાયલો છે. તેમાં તે શખ્શ નીચે મુજબ પોતા માટે લખે છે:—

“.....How long the firing lasted I cannot say, it may have been five minutes, but to me it seemed an eternity. I was resigned to die, expecting death every second. All the incidents in my life, in almost every detail, passed through my head from my earliest childhood until then.”—“Times of India” 16th October 1901.

એ વિષે વધુમાં શીશુસુરી પ્રમાણે સમજાવતાં મી. લીડબીટર જણાવે છે કે—

At the last moment the whole life is reflected in our memory, and emerges from all the forgotten nooks and corners, picture after picture, one event

after another. The man may often appear dead, yet from the last pulsation, from and between the last throbbing of his heart and the moment when the last spark of animal heat leaves the body, the brain thinks, and the Ego lives over in those few brief records his whole life. Speak in whispers, ye who assist at a death bed, and find yourselves in the solemn presence of death. Especially how ye do keep quiet just after death had lain her calomny hand upon the body. Speak in whispers, I say lest ye disturb the giant ripple of thought, and hinder the busy work of the port, casting its reflection upon the veil of the future.—“Man: Fragments of Forgotten History.”

યાને—“છેલ્લી ઘડીએ આપણી યાદદાસ્ત શક્તિમાં આપી જીવંત-ગીનાં બનાવેાનું પ્રતિબિંબ પડે છે અને સઘળાં ભુલી જવાયલાં ખુણાં ખંટોલામાંથી એક ચિત્ર પછી બીજું એમ અનુક્રમે એક પછી એક બનાવો ફરી બનતા જાય છે. તે માણસ મરણ પામેલા જેવો જણાય, તોપણ નાડીના છેલ્લા ધબકારાની શરૂઆતથી તે જીવંત છેલ્લા ધબકારા અને શરીરની છેલ્લી ચિંગારી નિકલી જાય છે તે વચ્ચેના વખત સુધી બેજી વિચારે છે અને સ્વતંત્ર પોતાની આખી જીવંતગી આ થોડી પળમાં પાછી ગુજરે છે. ઓ ! તમે જેઓ મરણના બિછાણ આગળ મદદ તથા સારવાર કરતાં હોવ તેઓ અતિ ધીમા સાદે બોલો, અને યાદ રાખો કે તમે મોતની ગંભીર હાજરી સમક્ષ છો. જ્યારે મોતે પોતાનો ચિકણો, બિનાશદાર હાથ શરીર પર નાખ્યો હોય, તે વખતે ખસુસ કરીને તમારે ચુપ રહેવું જોઈએ. હું કહું છું કે તમે ધીમેથી બોલો, કે જેથી વિચારની શાંત લહેકોને તમે ખલલ પહોંચાડો નહિ; અને ભૂતકાળનું કામ જે પોતાનું પ્રતિબિંબ લવિષ્યના પરદા પર ફેંકે છે તેને અડચણ કરો નહિ.”

મોતની ગંભીર પળે દરેક માણસ, કદિ એકાએક જો મરણ પામ્યો હોય તોપણ પોતાની ગયેલી જીંદગી, તેના બારિક વિગતવાર વર્ણન સાથે પોતાની સામેથી પસાર થતાં તે જોય છે. એક ટુંકી પણ સુધી માણસ પોતાનો અમ્મર ભાગ-મનસ ને બુદ્ધિ સાથે એક તાર થાય છે. અને તેથી તે પોતાને ઠગાયા વિનાનો, યાને પોતે છે, તેવો જ જોય છે, ને સમજે છે કે જે રંગ ભૂમી હવે તે છોડી મિનોદ મુકામ આલ્યો જવાનો છે, તે પર હવે માત્ર એક છેલ્લી જ નજર નાખતા માત્ર પળવારમાં પોતાના ૬૦-૭૦ વર્ષોની જીંદગી તે મોતની પળે ઝપાટામાં વાંચી શકે છે; અને આવા મોતેબર કારણોને લીધે જ આપણે રડીને ગોધયાર ન કરતાં શાંતી અખત્યાર કરવી, કારણ એહદ ગમગીની ને કીલ્યાણથી તે મરનાર એક રીતે મોતની નિદ્રામાંથી જાગૃત થઈ જાય છે, અને તેમ જાગૃત થવાથી તે મરણ પામેલાંને અતિશય દુઃખ ધારે કે દફે કરી શકાય, 'તોંએ માણસના અમ્મર તત્વે મરણ વેળા બહાર પડવાની ક્રીયામાં રડવાથી મોટી ખલલ પહોંચે છે. અને તે વિષે લંબાણથી સમજાવતાં મી. સી. લીડબીટર (C. W. Leadbeater) પોતાની “આકાશી જેહાન” (The Astral Plane) નામની ચોપડીમાં લખે છે કે—

“There is another and much more frequently exercised influence, which may seriously retard a disembodied entity on his way to Devachan and that is the intense and uncontrolled grief of his surviving friend or relatives. It is one among the many melancholy results of the terribly inaccurate and even irreligious view that we in the West have for centuries been taking of death, that we not only cause ourselves an immense amount of wholly unnecessary pain over their temporary parting from our loved ones, but we often also do serious injury to those for whom we bear so deep an affection by means of his very regret

which we feel so acutely.....It would be well if those whose loved ones have passed on before them would learn from these undoubted facts the duty of restraining, for the sake of those dear ones, a grief, which, however natural it may be, is yet in its essence selfish. Not that occult teaching counsels forgetfulness of the dead, far from it; but it does suggest, that a man's affectionate remembrance of his departed friend is a force, which, if properly directed into the channel of earnest good wishes for his progress onwards Devachan and his quiet passage through Kamaloka, might be of real value to him; whereas when wasted in mourning for him and longing to have him back again it is not only useless but harmful. It is with a true instinct that the Hindu religion prescribes its Sraddha ceremonies and the Catholic Church its prayers for the dead."

યાને—“જે બીજી અસર ઘણી વધારે વાર ચલાવવામાં અથવા કામે લગાડવામાં આવે છે, અને જે એક શરીર વિનાના અસ્તિત્વને તેના દેવખનના માર્ગમાં ભારે ખલલ કરે છે, તે માણસનાં મરણ પામેલાં માણસનાં જીવતાં દોસ્તો અને સગાંસ્નેહીનો બેહુદ અને કાબુ વિનાનો ગમ છે. આપણા પશ્ચીમના લોકો મોત વિષે જે ખોટો અને અધર્મી વિચાર સદીઓ થઈ લેતાં આવ્યાં છીએ, તેનાં બીજાં દુઃખદાયક પરિણામોના એક પરિણામ તરીકે આપણાં વાહલાઓના થોડા વખતના આપણાથી છુટા પડવાને લીધે બેહુદ ને વિના અગત્યનું દુઃખ આપણે હાથે કરીને માથે ઓઢી લખ્યું છીએ, એટલુંજ નહિ પણ આપણાં જે મરણ પામેલા તરફ આપણો આટલો બધો ઉંડો પ્યાર હોય છે તેઓને આપણી જે દલગીરી આપણને લાગે છે, ને તેથી આપણે ગુજરી ગયલાંને એક રીતે ગંભીર નુકશાન કર્યું છીએ.....જેઓના

વાહલાં તેઓની અમાઉ આ દુન્યામેથી કુચ કરી ગયાં છે, તેઓ આ ખરી હકીકતથી પોતાનાં વહાલાંને ખાતર પોતાને ગમે તેવો કુદરતી ગમ કે જેના મુળમાં એકલપેટાપણું સમાયલું છે, તેને દાખમાં રાખવાની પોતાની ફરજ સમજે તો સારું ! ગુપ્ત જ્ઞાનનું આ પ્રકારનું શિક્ષણ મરહુમેને લુલી જવાનું શિક્ષણ આપતું નથી, પણ એથી ઉલટું જ કહે છે; તોપણ તે એવું સુચવે છે કે એક માણસના પોતાના મરણ પામેલા દોસ્તની પ્યારી યાદ એવું બળ છે કે જે જો મરણ પામનારના દેવખન તરફના વધારા માટે અને ‘કામ’ લોકમાંથી શાંતી સાથ પસાર થવા માટે આતુર ભરી ઇચ્છામાં બરાબર ફેરવવામાં અથવા વળાણુ આપવામાં આવે તો મરનારને ખરેખર તેના જીવતા ખેશીની મદદ કિંમતી થઇ પડે ! પણ તેથી ઉલટું, જ્યારે તે બળ, મરણ પામેલાં પાછળ શોક કરવામાં અને તેને પાછો આવવાની ઇચ્છા રૂપી યાદમાં ગુમાવવામાં આવે, ત્યારે તે નિરૂપયોગી થાય છે, એટલું જ નહિ, પણ નુકશાનકારક થઇ પડે છે. ખરી પ્રેરણા અર્થવા સ્વાભાવિક સમજ મુજબ મરણ પામેલાં માટે હિંદુ ધર્મ શ્રાદ્ધની ક્રિયાઓ અને કેટલીક ધર્મ બંદગી ફરમાવે છે.”

વિદ્વાનો વાદવાર અત્રે આવી અટકે છે કે “Man first know thyself, then thou will know thy Creator.” અત્રે કુદરતી સવાલ ઉભો થાય છે કે પોતાને તે કેમ પિછાણે ? કારણ આપણે જાણીએ છીએ કે જેને હાથ, પગ, કાન, નાખ, જીભ ને વાચા છે એ માણસ ! એમાં નવું પિછાણવાનું શું ? ખાકી નજરે તપાસતાં આપણને એમજ લાગે છે. પણ પોતાને પિછાણવા એવું જ્ઞાન કામ આવે એમ નથી. આપણુ પોતાને પિછાણવા આપણી અંદર સમાયલો રવાન રાજા, તે ક્યાંથી આવ્યો, ક્યાં જવાનો, આ ખાકી શરીરના મરણ પછી તે ક્યાં જશે, તેનું શું થશે, એ સવાલનો ફકરો કરવામાં પોતાને પિછાણેલું ગણાય છે; ને તેમ પિછાણવા આપણા શરીર રૂપી ખખેાચ્યા અંદરથી કાંકરા રૂપી ક્રોધ, હવસ, મગફરી, તુંદાઇ વગેરે ત્યાગ કરવું જોઇએ, નહિતર આવ્યાં તેવાં પાછાં જવામાં કંઈ મોટાઇ નથી.

રે ના કહો કે જીવવું છે સાર્થક ખરું !

શ્રી કાજ જન્મ લીધો ? વિચાર આમ કરે.

જે પામ્યુ જન્મ તે મરણેજ આખર
 નથી કે રહ્યુ છે કે રહેશે અમર
 છે કુદરતનો કાયદો એ અવિનાશક
 કે જન્મે તે મરણેજ, તો શા કાજ નાહક
 આ જગ માંહે જન્મ લાઇ આવ્યે આપણુ
 કંઈ મકસદમાં એમ કરી ફાવ્યે આપણુ
 મિનોઇ જેહાંનથી આવી, જવું પાછું ત્યાં
 તો શા કાજ વિના-અર્થ આવી લાગ્યાં લાં

ખીજાં કાંઈ પણ દુઃખ કરતાં વાહલાંના મોતનું દુઃખ ખરેખર
 આપણને વધારે લાગે છે, પણ એનું કારણ પ્રથમ તો આપણો તેના
 પર પ્રેમ ! અને ખીજું મોતેખર કારણ આ કે આપણે મોત વિષે
 બહાંજ બિનવાફેક છીએ. તે વાહલું મરતું નથી, પણ તે વાહલાંના
 શરીરનું મરણ થાય છે; ને તે તો મિનાંઈ જગતમાં તેના બાપ ઇશ્વરની
 ગોદમાં અંપાયલું છે; આવા સાદા પ્રશ્નોથી પણ જો એ બહી તમો
 ખ્યાલ કરો તો, થોડે દરજ્જે પણ તમાર તે વાહલાં પ્રત્યેનું દુઃખ
 ઓછું થાય ! જેઓ આવી રીતે સમજી તે મોતનો ફટકો ખમી જાય
 છે, તેઓને તેનાં મરણનું દુઃખ લાગતું નથી, સિવાય કે તેઓ એટલું
 જાણે છે કે તે સદાનું ગયું ! જ્યારે પણ આવા ન ફટકાના મૃત્યો
 ઘરમાં, ગામમાં કે પછી જ્યાં જ્યાં થતાં હોય, ત્યાં કાંઈપી સામે
 માનવ-જો તેને પોતાનાથી બનતો દિલાસો આપે તો ખરેખર મોતનો
 જખમ તેના રનેહીના અંતઃકરણમાં છેક ઉંડાણથી ન થતાં માત્ર મન
 પરજ થઇ રહેશે.

વાહલાં સાથ વાતચીત.*

Spiritualism stands just as much change of being extirpated as a fact by the senseless and derisive disdain of the student of science or medicine, as the Indian does of being put out of existence by the lofty disgust of the overbearing Anglo-Indian who puts his head out of the window when riding the same railway compartment with the other.

(Pestonji D. Khandalavala)

જો યુરોપમાં હાલમાં મોટી લડાઈ ચાલતી ન હોત તો ખરમીંગહેમ યુનીવરસીટીના પ્રિન્સિપાલ અને જાણીતા વિદ્વાન ને સાયન્ટીસ્ટ સર ઓલીવર લોન્ગ જેલ્ડ પુસ્તક રેમન્ડ (Raymond) દુનીયામાં ઘણું મશહૂર થાતં અને ઘણો હોહોકાર મચાવી મેળત, તેમ વળી જો ત્યાં લડાઈ ન ચાલતી હોત તો સર ઓલીવરને આ પુસ્તક બાહર પાડવાની ટક પણ ન મળત !

રેમન્ડ લોન્ગ, સર ઓલીવરને સર્વેથી નાનો છોકરો હતો, જે ૨૬ વર્ષની ભર જવાન વયે તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૫ ની બપોરે ફ્રાંસમાં ફ્લેન્ડર્સની લડાઈમાં એક તોપના ગોળાનો ભોગ થઈ માર્યો ગયો હતો.

રેમન્ડના પિતા સર ઓલીવર હાલના જમાનાના મોટા સાયન્ટીસ્ટો અને જાણીતા વિદ્વાનો માંહેલા એક છે. એઓએ સાયન્સ ને શીલસુરીને લગતા ઘણાં પુસ્તકો પ્રગટ કરી નામના મેળવી છે એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ ઘણાં વર્ષો થયાં મરણ પામેલાં માણસોના રૂહ સાથ સંદેશા ચલાવવાના અખતરાઓ કરવા પાછળ રોકાયેલા છે, અને એ બાબદનો

*આ વિષય “સાંજવતમાન” ના ૧૯૧૭ ના પંદેરી અંકમાં “રેમન્ડ” ના મથાળા તળે આવ્યો હતો; જે મને ઘણાજ ગમવાથી મેં ઉપલા હેડીંગ તળે ખુશીથી પ્રગટ કીધો છે; ને તેમાં થોડો ઘણો મેં ફેરફાર કીધો છે.

પોતે પુખ્ત અભ્યાસ કરી ઘણો અનુભવ મેળવ્યો છે માટે પોતાનો વાહલો દીકરો મરણ પામતાં કુદરતીજ તેઓએ તેનાં રૂઢ સાથે સંદેશા ચલાવવાના અખતરાઓ કરવા માંડ્યા, અને તેમાં તેઓને એટલી બધી ફતેહ મળી અને એટલી બધી ખાત્રી થઇ કે પોતાનો એ અનુભવ, કે જે એક કુટુંબી ખાનગી મતા કહેવાય, તેઓ ખીજના લાભાર્થે એક મોટાં પુસ્તકમાં તે હાલ બહાર પડ્યો છે.

ભુત દાકણની હસ્તી.

વિષે તો બધા જમાનાઓમાં અને દુનીઆની બધી પ્રજાઓમાં માન્યતા મનાતી આવી છે, પણ છેલ્લી સદીની અધવચ્ચે, અને ત્યાર પછી તેની આખેરી સુધી પણ એ માન્યતાને હસી કાઢવામાં આવતી હતી, અને તેમ માનનારાઓને વહેમી, ખીન કેળવાયલા, બેવકુફ, અથવા તો મગજના ધસેલા ધારવામાં આવતા હતા. એવી હસી મસ્કરી કરનારાઓમાંનો મોટો ભાગ તો કહેવાતા કેળવાયલામાં ખપવા માગતા લોકોનો હતો, જેમની કેળવણીની હદ તેઓને રકુલો અને કોલેજોમાં જે જે બાબતો શીખવવામાં અને ભરડાવવામાં આવતી હતી તેમાંજ આવી અટકેલી હતી, અને આ દુનીઆના કાયદાઓને લગતાં જ્ઞાનનો સામટો જથ્થો માત્ર કોલેજોમાં શીખવવામાં આવતા અધુરાં સાયન્સ જેટલોજ ધારવામાં આવતો હતો ! જે જે બાબતો એવાં અધુરાં સાયન્સની મદદથી સમજી શકાય તે તે બાબતો માનવાને સાફ ના પાડવામાં આવતી હતી, એટલુંજ નહિ પણ સાયન્સને અધુરું કહેનારાંઓ વટીકને પણ હસી કાઢવામાં આવતા હતા !

સાયન્સનાં હાલનાં સિદ્ધાંતો

કંઈ આખેરીનાં નથી, પણ અધુરાં છે, એ વાત માનવામાં આવતી હતી નહિ. હરદમ જુનાં સિદ્ધાંતો ખોટા પાડી નવાં નવાં પુરવાર કરી રજુ કરવામાં આવે છે, અને હજી પણ હાલમાં મનાતાં કેણું જાણે ક્યાં ક્યાં સિદ્ધાંતો ખોટાં પાડવામાં આવશે તે કહી શકાતું નથી. કેણું

જાણતું હતું કે હવા કરતાં વજનમાં ભારે ચીજ હવામાં અધર ઉડી શકશે ? કેાણુ જાણતું હતુ કે એક સંગીન દિવાળમાંથી રોશની આરપાર પસાર થઇ તે દિવાળને પારદર્શક કરી શકશે ? કેાણુ જાણતું હતુ કે તાર વિના વિજળીકના સંદેશાઓ એક દેશથી બીજે દેશ જઇ શકશે ? વસ્તુઓના બંધારણની થીઅરી એવું સમજાવતી હતી કે દરેક વસ્તુ એટલા સુક્ષ્મ અણુઓ (Atoms) ની બનેલી હોય છે, કે જેઓને ભાંગીને તેઓના વધુ હિસ્સા કરી શકાયજ નહિ ! એ અણુઓ કંઇ નજરે જોઇ શકાતા નથી, પણ સાધારણ માણસોને ખ્યાલ આપવા જેઓ દરેક એક ઈંચના રૂપ કરોડમાં ભાગ સાથ સરખાવી શકાય. હવે એવું શોધી કાઢવામાં આવ્યું છે કે દરેક અણુઓ આસરે એક લાખ ઇલેક્ટ્રોન (Electron) નું બનેલું છે. માત્ર ઇલેક્ટ્રોનની જુદી જુદી રચનાથી દરેક વસ્તુનો અણુ બનાવી શકાય છે, એટલે દરેક વસ્તુ જેવી કે-સોનું, લોહું, સીસું, ગંધક, ઓક્સીજન (અને એ પ્રમાણે માનવીનું શરીર પણ) એ ઇલેક્ટ્રોનની જુદીજુદી રચના થવાથી બને છે, માટે કુલ જગતની પેદ્યજનું અસલ મુળ જાણે ઇલેક્ટ્રોન છે ! અને સોનું સોનાં તરીકે અને સીસું સીસાં તરીકે પેદા થયલું નથી ! આ પૃથ્વી ઉપરની દરેક વસ્તુ

સંગીન પ્રવાહિ યા હવાઇ

આકારમાં આપણને મળી આવે છે, અને કેાઈબી વસ્તુનો આપણાથી નાશ થઇ શકતો નથી. નાશ કરવા જતાં તેનો આકાર માત્ર બદલાઇ જાય છે. સંગીન બરફ પીગળીને તેનું પાણી થાય છે, અને પાણી બળીને તેની વરાળ થઇ ઉડી જાય છે, પણ તે વરાળ તરીકે કુદરતમાં હૈયાતજ રહે છે. સંગીન મીનબતી પીગળીને તેનું પ્રવાહી તેલ થાય છે, જે બળી તેની ગેસ થાય છે, જે ગેસ અસલ બનેલી મીનબતી જેટલીજ વજનમાં હોય છે. પણ હવે શોધી કાઢવામાં આવ્યું છે કે વસ્તુઓની એ ત્રણ હાલત ઉપરાંત એક ચોથી હાલત પણ છે, જે એવી છે કે એક થર્મીમીટરથી, જોખવાનાં કાંટાથી, કે લેબોરેટરીમાં વજરાતી તેસ્ટ (Test) કરવાની ટયુબમાં તપાસી શકાતી નથી. અસલ એવું કહેવાતુ હતુ કે આ જગતમાં એવી કોઇ ચીજ નથી જે

થર્મીટ્રી, જોખવાના કાંટાથી, કે ટેસ્ટ ટ્યુબથી તપાસી શકાતી નથી. જાણીતા વિદ્વાન પ્રો. સર વીલ્યમ ક્રુકસ (Sir William Crookes) ની વસ્તુઓની એ ચોથી હાલતને લગતી શોધોએ જુના વિચારોને એક કારે મેળ્યા છે. જે પ્રત્યેક વસ્તુ લેબોરેટરીમાં તપાસી શકાતી હોય તે.

માનવીનો આત્મા એ શું છે ?

છેલ્લી સદીના ધણા વિદ્વાનો એવું સમજાવતા હતા કે જીવંતી કાંઈ પદાર્થથી જુદી નથી. પદાર્થ (Matter) વગર જીવ (Life) હોઈ શકેજ નહિ. તેઓ કહેતા'તા કે જુદી જુદી તરેહના રસાયની તત્વોનો સમાગમ થવાથી જીવંતી ઉત્પન્ન થતી હતી, મગર તે કેવી રીતે તે સમજાવવા તેઓ નિષ્ફળ નિવડ્યાં. માત્ર તેઓ એટલુંજ મુક કરી શક્યા કે “થોભી જાઓ ! થોડા વખતમાં પદાર્થમાં જીવ ઉત્પન્ન કરી દેખાડવામાં આવશે—” એટલે નિજી વસ્તુને જીવવાળી બનાવી શકવાનો ખુદાઈ દાવો તેઓ કરતા હતા ! તેઓ પોતાના અધુરાં સાયન્સને સંપૂર્ણ ધારતા હતા, અને માત્ર એકજ ખોલવાયલી કડી (Missing Link) પદાર્થ અને આત્માની સાંકળ જોડી દઈ આખી કરવા માટે શોધ કરવા લાગ્યા હતા. જાણીતો જર્મન વિદ્વાન હેકેલ (Haeckel) એવું કહેનારાઓમાંનો આગેવાન હતો. આના પરિણામમાં જડવાડી મત (Materialism) એટલું બધું ફેલાઈ ગયું કે છેલ્લી સદીના પાછલા ભાગમાં ધણાએક ભણેલાઓ ખોદાની હસ્તી માનવાને પણ આનાકાની કરતા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે આ જગતનાં બધારણની ગુચવણો તો સાયન્સની લેબોરેટરીમાં સમજાવી શકાતી હતી, માટે પદાર્થ યાને શરીરના નાશ સાથે જીવનો પણ નાશ થતો હતો; કારણકે પદાર્થ વિના જીવ હોઈ શકેજ નહિ ! “વિચાર” અને “ભાન” શું છે એ જ્યારે તેમને પુછવામાં આવતું ત્યારે તેનો ઉત્તર તેઓ આ આપતા કે એ તો ભેજાંમાંથી નિકળતા એક જાતના પદાર્થ (Secretion) નું પરિણામ હતું, કે જેમ માનવીના કાલજ (Liver) માંથી પિત્ત નિકળીને શરીરનો નિભાવ કરે છે, તેમ.

શરીર, જીવંત અને આત્મા

માટે સ્પીરીટ્યુઆલીઝમની વિદ્યાએ પુરવાર કરી આપ્યું છે કે એ ત્રણે જુદી જુદી વસ્તુઓ છે. શરીર પદાર્થ (Matter) નું બનેલું છે, જેમ ખોખામાં જીવંત (Life) એક શક્તિ (Energy) તરીકે કામ કરે છે; જ્યારે આત્મા (Soul) વિચાર કરતો જ્ઞાનવાળો જીવ છે. જ્યારે શરીરનો નાશ થાય છે ત્યારે તેનું રૂપાંતર થાય છે, એને તેના તત્વો છુટાં પડી કુદરતનાં તેવાંજ તત્વો સાથે ભેળાઈ જાય છે, જીવંત અથવા શક્તિ બંધ પડી જાય છે, ત્યારે શરીર માંહેલું યંત્ર ચાલતું બંધ પડી જાય છે; મગર આત્મા અમર હોવાથી તે પોતાનું નાશ પામેલું યા નાશ પામતું ધર છોડી જઈ કુદરતમાં તે છે તેવાંજ હોવાત રહે છે. એક ઘડીઆળમાં શરીર (ખોખું) છે, અને શક્તિ (યંત્ર) છે, પણ આત્મા નથી. એક ઝાડમાં શરીર છે, જીવંત છે, પણ આત્મા નથી. એક જનવરમાં શરીર, જીવંત અને આત્મા એ ત્રણે છે, પણ માનવીના આત્મા જેવો ખિલેલો (Developed) આત્મા જનવરમાં નથી. જીવંતનું યંત્ર માત્ર શરીરને નિભાવી રાખે છે—તે આત્માને શુદ્ધ કરતું નથી. આત્માને શુદ્ધ કરી ખીલવવા માટે અંતઃકરણ અને મનને સાફ રાખવાની જરૂર છે. આત્મા કરતા જીવંતની અગત્યતા ઘણી ઓછી છે. જીવંત તો ગરમી યા વિજળીની શક્તિ જેવી છે; જેમ તેની શરૂઆત થઈ શકે છે, તેમ તેનો છેડો પણ આવી શકે છે. આત્મા અમર છે—તેની શરૂઆત ક્યારે થઈ અને છેડો ક્યારે આવશે તેની કોઈમત હજી સુધી કોઈ આંકી શકતું નથી. “ધી ડે આફ્ટર ડેથ” (The day after death) નામના પુસ્તકમાં તેનો બાહોશ ફ્રેંચ કર્તા લુઈ ફીગી (Louis Figuier) એ બાબદ ઘણું જ સરસ સમજાવે છે અને બાર મુકીને જણાવે છે કે આજની યુરોપીયન સોસાયટીનાં બધાં કુર્મોતું મુળજ મેટીરીએલીઝમ છે. (“Materialism is the scourge of our day, the origin of all the evils of European society.”)

જડવાડ અથવા મેટીરીએલીઝમ

તું ખંડન કરનાર એક નાનકડું પણ અતિ ઉપયોગી ઇંગ્લીશ પુસ્તક આપણી એક્ષીનસ્ટન કોલેજના વિદ્વાન પ્રો. દારમ દીનશાહ કાંગાએ થોડા વખત પર બહાર પાડ્યું હતું. એ ઉપરાંત સર ઑલીવર લોન્ગની “લાઇફ એન્ડ મેટર,” ડબલ્યુ. એચ. માયર્સની લખાયેલી “હ્યુમન પરસનાલીટી” (Human Personality) તેમજ મી. ડબલ્યુ સ્ટેડની “આફ્ટર ડેથ” વગેરે સંખ્યાબંધ પુસ્તકો વિદ્વતા ભરેલાં અને વાંચવા લાયક છે. વળી લંડનની સોસાયટી ઓફ સાઇકીકલ રીસર્ચ (Society of Psychical Research) જે આજ વર્ષો થયાં મરણ પછી આત્માની હૈયાતી બાબદ અનેક જુસ્તેજો અને તહેકીક કરે છે, અને જેના મેમ્બરો તરીકે મોટા મોટા બ્રહ્મણીતાં વિદ્વાનો ને સાયન્સીસ્ટો સામેત છે તેણે કીધેલી સ્વતંત્ર તપાસનાં પરિણામો અને તે ઉપરથી કાઢેલાં અંતુમાનો અને રીપોર્ટોને લગતાં લગલગ ૪૫ મોટાં દૈક્તરો છપાવી પ્રસિદ્ધ કીધાં છે, અને બીજાં ઘણાંક વિદ્વાન લખનારાઓ તરફથી સેંકડો પુસ્તકો બાહર પડ્યાં છે જે વગર શકે પુરવાર કરે છે કે મરણ પછી માનવીનું જ્ઞાન અને વિચારો તેની હૈયાતી દરમ્યાન જેમ તેઓ હોય છે તેમજ કાયમ રહે છે, એટલુંજ નહિ પણ માફક આવતા સંજોગો વચ્ચે મરણ પામેલાં માનવીઓ પોતાના હૈયાત વાહલાં સાથે સંદેશા ચલાવી શકે છે, અને ઘણીકવાર તેમની નજરે પણ પડે છે.

આત્મવાડ અથવા સ્પીરીચ્યુએલીઝમ

ને લગતું સાહીત્ય હાલમાં એટલું બધું તો મોજુદ છે અને હરદમ વધતું જાય છે, અને તેને લગતા પુરાવાઓ એટલા તો મુસ્તકીમ છે કે એ બાબદ હવે અભ્યાસ કર્યા વિના હસી કાઢવી એ સર્વાંમ મુખર્ષિ ભરેલું છે. તમે એનો સ્વતંત્ર નિશપક્ષપાત અભ્યાસ કરીને એ સામે વિરુદ્ધ મત બાંધો તો વાજબી છે, મગર આજે ઘણાંક

શીખેલામાં ખપનારાઓ ભુત ને શીરેસ્તા વટીકની હસ્તી ના પાડવા તૈયાર છે, અને તેમ માનનારાઓને ભેંજાથી ખસેલા ધારી તેમની ઠેકડી કરવામાં મોજ માને છે. મગર એ સઘળાંના કાન ચીમટવા સર ઓલીવર લોન્ગનું છેલ્લું પુસ્તક:—

રેમન્ડ (Raymond.)

એવી તો સરસ ઢપે દાખલા દલીલો સાથે લખાયું છે કે સ્પીરીચ્યુ-ઓલીઝમમાં નહિ માનનારાઓને તે છેવટનો ફટકો લગાવે છે. રેમન્ડના મરણ અગાઉ વર્ષો થયાં તેના પિતા સર ઓલીવર, મરણ પામેલાં માણસોના રૂહો સાથે સંદેશ ચલાવવાના અખત્રાઓ કર્યા જતા હતા, અને તેઓની તે બાબદ માટે એટલી બધી તો ખાત્રી થઇ ચુકી હતી કે માત્ર ત્રણ ચાર વર્ષ ઉપર ક્રીટીશ એસોસીએશન જેવાં ધરખમ મંડળના પ્રમુખ તરીકે તેઓએ, એ બાબદ પ્રેર પોતાનું ખાત્રીલયું મત બાહર બહારમાં હિંમતથી ઉચ્ચાર્યું, જે વેળા તેઓ બોલ્યા હતા કે—જેમ આપણે આ અવનિમાંથી તેમ મિનોઇ જગતમાંથી મરહુમો એક બીજા સાથે વાતચીત કરી શકીએ છીએ. અને એ બાબદની ઉપમાં તેઓએ એવી રીતે આપી હતી કે એક પહાડમાં તનલ યા બુગડો ખોદવાનું કામ બંને છેડેથી શરૂ થયું છે; બંને તરફથી બુગડો ખોદતા હવે વચ્ચે ધણી પાતળો પરડો ફાડવાનો રહી ગયો છે, એટલો પાતળો રહી ગયો છે કે બંને બાબુવાળાઓ એક બીજાનો ખોદવાનો અવાજ વટીક સાંભળવા લાગ્યા. થોડા વખતમાં તે પરડો ફાડતાંજ તનલ ખુલ્લો થઇ જશે. આજ મિસાલ રેમન્ડ પોતાનાં પિતા આ બાબમાં કેટલા ખંતી ને કાળજી પૂર્વક હતા તે સારી પેઠે જાણતો હોવાથી પોતાના મરણ પછી તેરમે દિવસે નીચલો સંદેશ કહેવાડ્યો:

“Not only is the partition so thin that you can hear the operators on the other side, but a big hole has been made.”

“હવે પરડો એટલો બધો પાતળો થઇનેજ રહ્યો નથી કે બીજા બાબુવાળાઓને ખોદવાના અવાજ માત્ર સંભળાય, પણ હવે તો તેમાં એક મોટું બાકાઈ પાડવામાં આવ્યું છે.”

મરણ પછી આત્માનું શું થતું હશે ?

તે જાણવા માટે હાલમાં ખાસ કરી યુરોપમાં ઘણી આતુરતા ફેલાઈ છે, કેમકે જર્મન, યુરોપ લડાઈને લીધે હાલમાં ત્યાં કહેવાતા સુધારાએ, અને કહેવાતી ઉંચી કેળવણીએ તેમને ચિંતાતુર હાલતમાં લાવી મેલ્યા છે. અને તેઓ ગંભીરપણે વિચાર કરે છે કે આ લાખો નિર્દોષ જનો તડાતડ આ જગમેથી ચાલ્યા ગયા છે, એ સઘળા કયાં ગયા હશે યા જતા હશે? બાકી શું શરીરના નાશ સાથે જીવંતીની સર્વે આશ્વાઓ અને વૃદ્ધિ સમુજગી નાશ પામે છે? હાલના મહાન યુધ્ધે પુરવાર કરી આપ્યું છે કે માત્ર મગજની કેળવણી, (Education) અને કહેવાતો સુધારો (Civilisation) તો માનવીના પ્રગટીકરણ (Evolution) યાત્રે વૃદ્ધિને માત્ર નાનામાં નાનો એક ભાગ છે. માત્ર યાદદાસ્ત શક્તિને ખીલવીને કુદરતના કેટલાકે કાયદાઓનું, તવારીખનું કે લાખાઓનું જ્ઞાન મેળવી મોઢે રાખવું, આ કેળવણી ઉંચી કહી શકાયજ નહિ! કારણ આ કેળવણીથી માનવીનો આત્મા અને તેના અંતઃકરણ વિષે કંઈ સમજાતું નથી. જાણીતા વિદ્વાન લેખક મી. ખંડાલેવાળા આવી કેળવણીને વખોડતાં લખે છે કે—

“Prophets in good repute announce that to transform this wicked world into an abode fit for the gods all that is needed is education. Do those already educated live in Elysium? Or has education like so much brushwood shut out their light? Can that be education which does not illumine the head, warm the heart, or guide the hand? Education is after all only a tool. Everything depends on how we use it as workmen. It has increased neither happiness, nor brotherly love, nor power of good. With the little refinement it has given us, egoism has become more cruel. By regret for what we have not, it has

disturbed our little ease and satisfaction in what we have. How can that be progress when we are ever so far from being convinced that man is neither happier nor better by the increase of outward well-being? A frame however elaborate does not make for a bad picture. If it did, the frock would make the monk, the uniform the soldier."

આ ઉપરથી માલમ પડશે કે જેમ એક સુંદર સોનેરી ફ્રેમથી એક ખરાબ ચિત્રની કિંમત વધતી નથી, જેમ એક ભવના રંગનો ઝબ્બો માત્ર ઓળવ્યાથી કાંઈ સાધુ થવાતું નથી, અને જેમ લશ્કરી યુનિફોર્મ પહેરવાથીજ કાંઈ સોલજર થવાતું નથી, તેમ માત્ર મગજની કેળવણી લેવાથીજ માનવીના હેવાન્યત ગુણનો નાશ થતો નથી. જો તેમ હોત તો યુરોપ જેવા સુધરેલા અને કેળવાયેલા દેશના બંદીખાનાઓ તો ખાલી રહેત! મગર એને જાદુ તો ત્યાં પણ ગુનાહતું પરિણામ આપણુ અભણુ દેશ કરતાં વધારે છે. જો તેમ હોત તો અભણુ ગામડીઆઓમાં પણ જે ડહાપણુ અને નિતીના સદ્ગુણો જોવામાં આવે છે તે જોવામાં ન આવત! મગજની કેળવણી એક માણસને ગ્રહસ્થ બનાવે છે, પણ એક ગ્રહસ્થ કંઈ હંમેશાં સદ્ગુણી હોતો નથી. આજે આપણે જોઈએ છીએ કે કેળવણીએ અભિમાન, અહંકાર એટલો વધારી દીધો છે કે એક કહેવાતો અભણુ, પણ અનુભવી માણસ એક કેળવાયેલામાં ખપતા જવાનને શીખામણુ આપી શકે એ તે કેળવાયેલો જવાન તામોશ કરી શકતો નથી.

રેમન્ડના સંદેશા

માટે સર ઓલીવર, લેડી લોજ, અને તેમનાં મોટાં દીકરા-દીકરીઓએ પોતાના વાહલા રેમન્ડનાં રહને ધણીક કસોટી ઉપર તપાસી જોઈ ને ખાત્રી કીધા પછીજ તેઓ રેમન્ડ વચ્ચે થયેલા સંદેશાઓ સ્વીકારવા સમાર્થવાન થયાં છે. તેમના ઘણાંક કુટુંબીઓની ત્યાંની હકીકતો રેમન્ડ મારફતે તેઓને ખાનગી મળી છે, જે માત્ર સર ઓલીવરનું

કુટુંબ સિવાય કોઈ જાણતું નહોતું. સર ઓલીવરે પોતાના પુત્ર કનેથી એવી ગવાહીઓ માંગી હતી, જે તેણે થોડી ઘણી મુશ્કેલી વચ્ચે ખુશીથી આપી હતી; અને તેનો મન માનતો ખુલાસો ત્યાર બાદ એ રેમન્ડ પુરકમાં બાહર પાડ્યો.

મિનોઇ જેહાનમાંથી સંદેશ

મોકલવાની ઘણી રીતો છે; કોઈ જીવતા માણસના દિલમાં મરણ પામેલાં માણસનું રૂહ આવી બોલવા મોડે છે, અથવા તેનો હાથ પકડી લખાવે છે, યા કેટલીક વાર એક નાની મેજ-ટીપ્પ આમ તેમ પોતાની મેજે હાલીને ઇંગ્લીશ શબ્દોની જેડણી કરી બતાવી આપી આપો વાક્ય કરે છે. મગર સઘળાંજ મરહુમો આવી રીતે સંદેશ ચલાવવા અશક્ત છે, કારણ એ માટે પ્રથમ તો તેનામાં લાયકાત અને અનુભવ જોઈએ. જેમ એક માણસે ટેલીગ્રામ કરવા માટે તે લખીને ટેલીગ્રાફ ઓફીસમાં આપવો પડે છે, અને તે ત્યાં ટેલીગ્રાફનું ચંત્ર ચલાવી જાણનાર શબ્દ ચંત્ર મારફતે બીજે દેશ મોકલે છે, બીજા દેશમાં તેવોજ અનુભવી ટેલીગ્રાફ ઓપરેટર તે મેળવીને જેને માટે તે હોય તેને પહોંચાડે છે, તેમ મરણ પામેલાં માણસના રૂહે પેલી અવનિમાં પ્રથમ તો એવો એક ઓપરેટર રૂહ જે તેને મદદનીશ થઈ પડે તેને શોધવો પડે છે, જે રૂહે આ જગમે એવા સંદેશ મોકલવાનો અનુભવ મેળવ્યો હોય ! આ નંબર બીજા રૂહે જીવતી દુનીઆના કોઈ જીવતાં આદમીનાં બદનનો કબજો લીધેલો હોય છે, જે બાબદને આપણે સાધારણ શબ્દોમાં “દિલમાં આવવું” કહીએ છીએ. એટલે આ નંબર બીજો રૂહ એક જીવતાં આદમીના દિલમાં ભરાઈને મોંમાંથી બોલે છે, જે વેળા મજકુર તે બોલનાર જીવતાં માણસને પોતા પર કાબુ રહેતો નથી, ને તે બેભાન જેવો પડી રહે છે. માટે પેલી જગતમાંથી પોતાના કોઈ ગુજર પામેલાં વાહલાં પાસેથી સંદેશ મેળવવા ઇચ્છનારે કોઈ એવો માણસ (Medium) શોધી કાઢવો પડે છે, કે જેના દિલમાં કોઈનું રૂહ આવતું હોય ! એવો માણસ જેને “મીડીયમ” કહેવામાં આવે છે, તે પોતાના મરહુમ ચિત્રતી યાદ કરતાંજ તેના દિલમાં આવે છે, ને તેના શરીરનો કબજો

ધરે છે અને પછી તેને જે વખતે જે પ્રશ્ન પુછવામાં આવે છે, તેનો જવાબ તે પેલા મીડીયમના મોં મારફતે આપે છે. આવી રીતે જે હાથે આડકત્રી રીતે સંદેશા ચલાવતાં કેટલીક વેળા ગુન્યવણો પણ ઉભી થાય છે, કારણ કેટલીક વેળા પુછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર ટુંકમાં મળવાથી તે ઉકેળતાં અડચણો ઉભી થાય છે. માટે જો કેાઇ અનુભવી મીડીયમ એવાં ૩૬ સાથ સંદેશા ચલાવે તો અલખત જવાબો આસાનીથી વિના હરકતે મેળવી શકાય !

મદદનીશ રહેા.

માટે એવું કહેવાય છે કે સાધકીકલ રીસર્ચ સોસાયટીના ઘણાક મરણ પામેલા મેમ્બરો, અને બીજાઓ જ્યારે જીવતા હતા, ત્યારે સ્પીરીટ્યુએલીઝમની વિદ્યામાં ઘણી ઉલટ લેતા હતા. તે સોસાયટીના એક આગેવાન મી. માયર્સની બાંહેધરી હેઠળ એ સઘળાઓ સંદેશા ચલાવતા હતા. અને એઓએ એ બાબેના—આત્મા અમ્મર છે, ને તે આપણા સમાગમમાં વારંવાર આવે છે, તે વિષેના પુસ્તકો બાહર પાડ્યાં હતાં. હવે એવું કહેવાય છે કે રેમન્ડના મરણ અગાઉ આસરે ચૌદ વર્ષ આગમન માયર્સ મરણ પામ્યા, તેઓ સર ઓલીવરના મિત્ર કહેવાતા હતા. જ્યારે રેમન્ડ મરણ પામ્યો ત્યારે પોતાનાં મરણના નવમાં દિવસે નીચલો સંદેશો મોકલ્યો હતો—

“Tell father I have met some friends of his.”

“Can you give a name ? ” asked his mother.

“ Yes Myers. ”

આ ઉપરથી પુરવાર થાય છે કે, આપણા મિત્રો—આપણા ખરા દિલસોઝ મિત્રો—પેલી દુન્યામાં પણ આપણી પડખે રહી શકે છે, અને આપણને મદદ વટીક કરી જાણે છે. આપણા ગુજર પામેલાં વાહલાં-ઓ અને મિત્રોને હરધડી યાદ કરી પરવરદેગાર પાસે તેમને માટે શાંતી અને સુખ અને વૃધ્ધિ ચાહવામાં કંઈ વહેમ અને નોનસન્સ નથી.

ગુજરાતમાંની નૈયતે ઘટતી ક્રિયા કરી તેઓને શાંતીને વૃદ્ધિ આહવાની આપણી કદીમ ફીલસુફીમાં કેટલી સચ્ચાઈ અને મોતેબરી સમાયલી છે તે આ પુરવાર કરેછે. તેઓ આ દુનીયામાં આપણી રાહબરી કરેછે, એટલું નહિ, પણ જ્યારે આપણે તેઓ પાસે તે અંજાણા મુલકમાં જઈએ ત્યારે તેઓ આપણને ઘણી મદદ અને રાહત આપી શકેછે.

રેમન્ડનો બીજો સંદેશો

આ પ્રમાણે હતો—

“Keep jolly or it hurts me horribly. Truly I know it is difficult, but you must know by now that I am so splendid. I shall never be out of the house on Christmas Day.”

“ખુશીમાં રહો, નહિ તો (તમારા વિલાપથી) મને લંચકરં તુકસાન થાયછે. હું ખાત્રીથી જાણું છું કે તેમ કરવું તમારે માટે મુશ્કેલ છે, પણ હવે તમારે જાણવું જોઈએ કે હું કેવો આનંદમાં છું. ક્રિસમસનાં દિવસે આપણે ત્યાં આખો દિવસ આવીને રહીશ.”

બુઝોર્ગ સર એલીવર પોતાના પુસ્તકના છેવટના ભાગમાં લખે છે કે—“મારો પોતાનો વખત હવે ભરાતો જાય છે. પણ મને તેની પરવા નથી, કારણ પરવરદેગાર તરફથી બાહર પડતી આ સચ્ચાઈની પુરેપુરી ખાત્રી હું જાહેર પ્રજા સમક્ષ ધરું નહિ, ત્યાં સુધી મને મરવા ગમતું નથી.” હાલમાં તેઓ આ અનુમાન પર આવ્યા છે કે માત્ર આપણા પોતાના ગુજર પામેલાં વાહલાં કે મિત્રો સાથેજ આપણે આપણો સંબંધ જોડી શકીએ એમ નથી, પણ વારંવાર પ્રગટીકરણમાં વધારે આગળ વધેલા મહાત્માઓ અને ફિરેસ્તાઓ સાથે પણ આપણે બંદગીથી આપણો સંબંધ જોડી શકીએ છીએ! સાધારણ માનવી કરતાં વધારે ચઢતે દરજ્જાના.

મહાત્માઓ અને ફિરેશ્તાઓ

ની હસ્તીને હસી કાઢનારાઓ માટે આ બાબદ મનન કરવા યોગ્ય અલબત્ત કહી શકાય ! વાહલાં સાથ વાતચીત કરવા સ્પીરીચ્યુ-એલીઝમ વિદ્યા કાંઈ અજબ ખોરાક પુરો પાડે છે. જે આ વિધાનો જગતમાં બહોલા પ્રમાણમાં પ્રચાર થાય તો મરહુમના જીવતાં ખેશીઓ, જેઓ તેને માટે વર્ષો સુધી ગમમાં દટાયલાં રહે છે, તેઓનું કેટલું બધું એથી દુઃખ ઓછું થાય ? મગર તે છતાં જેઓથી બની શકે તેઓને “રેમન્ડ” પુસ્તક ધીરજથી વાંચી જેવાની મારી આગ્રહ પૂર્વક લલામણુ છે; કારણ કે આપણા મનની કેટલીક ગુંચવણોને તે સમાધાન કરી શકે છે, ને વળી દુઃખી જીમરોને તેથી કાંઈક દિલાસો પણ મળી શકે છે. આ જીદંગી ટુંકી છે, પણ હવે પછીની ઘણી લાંબી અને બીકટ મુસાફરી કરવા આ જીદગીમાંજ તૈયારી કરી રાખવાની છે. જે તૈયારી ઉપર તે લાંબા મુસાફરીનાં સુખ, સગવડ ને ફતેહનો આધાર રહેલો છે.

સ્પીરીચ્યુએલીઝમ તરફ સુગ

અને ટીચકું પ્રથમથીજ ચઢાવનાર તાસુખી ભરેલા વાંચનારને એ રેમન્ડ પુસ્તક કાંઈ ફાયદો કરે એમ નથી, પણ તેવી સુગ ધરાવનારાઓ એવી અનેક વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરી પછી પોતાનું મત બાહર પાડવાની મારી લલામણુ છે. કારણ કે સર ઓલીવર છેવટે જણાવે છે કે— જેઓ અગાઉ હૈયાત હતા તેઓ હજી પણ છે; એટલે ડીયર વાંચક ! જેમ એ લલો નર આજ વાક્ય પર જીવે છે ને સતોષ પકડે છે, તેમ તું પણ રહે એજ મારી પણ પ્રાર્થના !

Telephone
No. 42483.

Telegrams :
"GEMARTWORK"

